

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

IN MEMORIAM

ROMHÁNYI IBI ÉS VUJICSICS SZTOJÁN
PAP JÓZSEF ÉS FENYVESI OTTÓ VERSEI
NÉMETH ISTVÁN: PAPÍRSZELETEK
MOHAI MARGIT SZOCIOGRÁFIÁJA
POZSVAI GYÖRGYI ÉS PUSZTAI ILONA
TANULMÁNYA
ADALÉK SINKÓ ERVIN ÉLETRAJZÁHOZ

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2002

Március

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXVI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

- Gerold László:* In memoriam Romhányi Ibi (1939–2002) 297
Franyó Zsuzsanna: Romhányi Ibiről személyes hangon 304
Válaszok Ibitől (részlet *Vajda Tibor* interjújából) 307
- Pap József:* Hét bagatell (*versek*) 308
Németh István: Papírszeletek (*esszé*) 313
Fenyvesi Ottó (Veszprém): Halott vajdaságiakat olvasva (*vers*) 319
Judita Šalgo: Testamentum (*regényrészlet*) 328
Dragan Jovanović Danilov: Ikonosztáz a világ végén (*regény, XI.*) 337
- Szociográfiai irodalmunk történetéből
Mohai Margit: Udvarszállás (Dobričevo), egy jugoszláviai magyar nyelv-
sziget (*tanulmány*) 349
Bori Imre: Jegyzet 371

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Bányai János:* Stojan Vujičić/Vujicsics Sztoján (1933–2002) 373
Stojan D. Vujičić (Szentendre): Szétszóródás (*versek*) 379
Fehér Kálmán: Profán búcsúztató (*vers*) 384
Pap József: Sztojánnak – búcsúzás helyett (*vers*) 385

IN MEMORIAM

ROMHÁNYI IBI

(1939–2002)

A színész/nő/ életrajza – szerepei.

A színésznő Romhányi Ibi húszévesen, 1959-ben született Szabadkán, a Népszínház színpadán *Alison Porter*ként, Jimmy Porter feleségként, John Osborne angol író *Dühöngő ifjúság* című drámájának előadásában. Ebből az időből az emlékezetben őrzött képen éles vonalakkal rajzolódik elem a „jó házból való úrilány” vasalódeszka fölé hajoló törekeny alakja, amely némán is tökéletesen kifejezi, mintegy jelképezi a kiszolgáltatottságból eredő lelki fáradtságot, ami Alisonnak a mindig és mindennel, de legfőképpen vele elégedetlen tehetetlen lázadó férj mellett jut osztályrészül.

A gyermekkor a valóságban is és a színészi pályán is az étellel/a szerepekkel való ismerkedés ideje. Ez Romhányi Ibinél mintegy öt évig tart. Játékos, a világra és a színházra való rácsodálkozás meg ön maga megismerésének éveit ezek, melyekben Romhányi Ibi hol a megsemmisülő illúziók (*A tizenhetedik baba nyara*), hol a fanyar csodavárás (*A milliárdos*), hol pedig az önpusztító kapzsiság (*Szarkafészek*) világában találja magát, egyszer férjhezadandó lány (*Lakodalom*), másszor pedig fiát féltő anya (*Jernej, a szolgál*) vagy szerelmes szobalány (*A kertész kutyája*). Mígnem egyszer csak *Josefának* hívják, mint a gyilkossággal vádolt szobalányt, akinek minden oka meglenne rá, hogy gyűlölje az embereket, de – mert annyira szereti őket – nem teheti (*A bolond lány*). És talán éppen ez a ziccerszerepnek tartott feladat volt az igazi próba: színésznő lesz-e belőle vagy csak egy színtársulat használható/kevésbé

használható tagja? De azzal, hogy hamarosan *Josie Hoganként* mutatkozhatott meg (Boldogtalan hold), eldőlt: Romhányi Ibi öt év alatt drámai színésznővé formálódott. Mert nő tudott lenni, aki durva külső alá rejti érzelmeit, ringyónak hazudja magát, holott a legtisztább szerelemre vágyik, mocskos szájú, holott végtelenül érzékeny, tele van vágygal, de amikor legszebb álma válhatna valóra, az imádott férfi részegen elalszik mellette, s ő szerető helyett irgalmas nővérnek, legfeljebb anyának érezheti magát.

S ettől kezdve vége a színészi gyermekkornak.

Jön a Glória, Éva, Válja, Borbála, Ellen Gertrudis, néhány a drámairodalom legnagyobb színésznői próbatételei közül, és köztük lazítás-ként/feltöltődésül két-három kisebb szerep, mint például *Mürrhine* Arisztophanész lázadó nőkórusában, *Rozi*, a sánta, púpos falusi lány (Magam ura vagyok), a hűtlenséggel vádolt szerelmes *Hero* (Sok hűhó semmiért), szerelmet vadászó légikisasszony (Leszállás Párizsban), szerelmet vágó kocsmároslány (A nyugati világ bajnoka), csábos, attraktív római kurtizán (Dundo Maroje), meg a többiek vígjátékokból, krimikből, erkölcsdrámákból, mesejátékokból.

Belőlük szövődnek a színháztörténeti nagy alakítások.

Az artistából apácává lett, majd a cirkuszba visszatért tragikus sorsú *Glória-Mária-Glória*, az örök és örökké változó nő, *Éva*, „csodás kevercse rossz s nemesnek”, a szerelmi sóvárgást a kacérság álarca alá rejtő irkutszki szovjet asszonyceseléd, *Válja*, ki női intuíciójára hallgatva a magánemberi boldogság nevében felülbírálja a közösségi boldogság ideológiáját (Egy szerelem története), az elveit gátlástalanul cserélő császár társaként segítő *Borbála* (Isten, császár, paraszt), végül is belefárad az erkölcstelenség színeváltozáiba, *Ellen*, akiből az amerikai kisember-szerelmi háromszögtörténetben a kudarcok sorozata kiöli a boldogság utáni vágyat (Szerelem, ó!), a Bánkkal rivalizáló *Gertrudis*, kit csak színjátszásunk legnagyobbjainak adatott meg életre kelteni.

Majd a szabadkai évek záróakkordjaként is tekinthető *György* az Áfonyákban, Deák Ferenc átváltozás-példázatában, melyben a férfiként a történetbe lépő színésznő végül nővé változik, s amit alakításáért színésznőink közül első és eddig egyetlenként Sterija-díjban részesített Romhányi Ibi – hazai színpadon talán először – tanúsít meztelen valóságként.

Tíz változatos szabadkai, majd talán mintegy jutalmul némi pihenés-ként kapott néhány rádiós év után, melyet két kisebb szerep mellett a száműzött költőbe titkon szerelmes *Calvia*, a szerelem és a férfi szabadsága mellett az utóbbit választó/segítő nő ábrázolása köt össze a következő tíz év nagy alakításaival, az újvidéki időszak *Alice*-ájával, *Olgájával*, *Ljubov Andrejevnejával*, *Laurájával*, *Vizynéjével*, *Claire Zahanassianjával*, *Alvingnéjével* és a pályát záró *Martha Washingtonjával*.

Megannyi érett nő, akik nemcsak kiszolgáltatottak és áldozatok, mert szenvedtek, becsapták, megalázták őket, s most tele vannak keserűséggel, sőt bosszúvágygal, hanem akiknek sorsa attól tragikus, hogy számukra megszűntek az életbeli alternatívák, akik számára nincs kiút, nincs folytatás. Következésképpen életre keltésük kivételes színészi tehetséget kíván, amivel – láttuk – Romhányi Ibi valóban rendelkezett.

Ha választani kellene az itt felsorolt, Romhányi Ibi színészletének felnőtt asszonykorát jelentő nagy alakításai közül, akkor talán *Alice* és a *Vizyné* mellett döntök, bár *Lauráról* sem könnyű lemondani.

August Strindberg Haláltáncának nyomán készült Play Strindberg a férfi és a nő harcának, elválaszthatatlan összetartozásának és elviselhetetlen együttlétének ritka drámai intenzitású sűrítménye, melyben *Alice* életét férje, Edgar keserítette meg. Mindketten elégedetlenek sorsuk alakulásával, kölcsönös gyűlöletükben napi „szórakozásként” gyötrik, megalázzák egymást, életre-halálra küzdenek egymással, mint két fenevad. Romhányi pontos váltásokkal játssza el *Alice* kedélyváltásait. A közönyösségtől a keserűségen, a cinizmuson, a viperagyűlöleten át a kétes diadalig ível, s ezen a skálán még egy visszafogott, ki nem élt, de belülről szikrázó erotikával eljátszott szerelmi intermezzo is helyet kaphat. Mindezt a színésznő *Alice* természetének megnyilvánulásaként tárja elénk, miközben arra is van figyelme, hogy a szerep fonákját, karikatúráját is észrevegyük.

Hasonló küzdelmet vív a Kosztolányi-regényből színpadra fogalmazott Édes Annában is, ahol a cselédlánnyal küzd, aki nem üt vissza, csak tűr, csak elviseli, hogy a másik megszerezze, megalázza, kisajátítsa őt, holott még a hangjától is irtózik. Romhányi Ibi pedig ezúttal éppen a hangjával alakít. Kissé szokatlan felhangszerű magas hangszínt választ, amely a szenvtelenség, a belső fegyelem, a szerepjátszás, a távolságtartás, a fölény, de az elérzékenyülés hangja is. Romhányi Ibi tökéletesen érzi, sőt tudja, hogy pszichológizálás helyett most éles hangváltások, metsző

gesztusok kellene, mert *Vizyné* belül sebekkel van tele, de mégis vagy éppen ezért embernyomorító produkcióra képes. Ez legteljesebben abban a jelenetben jut kifejezésre, melyben rá akarja bírni Annát elhátározása megmásítására, le akarja beszélni arról, hogy férjhez menjen. Amikor Anna bejelenti, hogy itt hagyja a szolgálatot, *Vizyné* előbb kesereg, szinte fizikai fájdalmat mutatva vádol, majd amikor belátja, hogy így nem éri el célját, más irányból rohamozva folytatja ezt a számára sorsdöntő csatát. Mehet, mondja a lánynak, mintegy beletörődve vere-ségébe, de azon nyomban átöleli, suttog a fülébe, mintha féltene – „ne tegye tönkre a fiatalságát!” –, megígéri, lássék, ő igenis törődik a lánnyal, majd férjhez adják egy alkalmas pillanatban, de valójában játszik vele, mert őt csak a saját diadala érdekli. Amikor Anna bejelenti, marad, *Vizyné* hirtelen elnémul, körüljárja a lányt, mintha nem hinné, hogy sikerült, majd egy hirtelen mozdulattal maga felé fordítja, jelezve ezzel, hogy ő győzött, de nehogy meggondolja magát a cselédlány, hirtelen sírni kezd, mintha őt győzték volna le. Újabb váltás következik: mit képzel, csattan fel *Vizyné* hangja, méghogy ő az, aki nem engedte el a lányt, tőle aztán mehet, jelenti ki, majd mintegy betetőzve saját diadalát, közli, ha Anna menni akar, menjen. Most már nyugodtan mondhatja, mert tudja, hogy Anna marad. Ezzel végérvényesen győz, de nem tudja, hogy saját halálos ítéletét mondja ki.

Megismételhetetlen színészi bravúr!

Aki ilyesmire képes, annak a legnagyobbak között van a helye.

Romhányi Ibi a legnagyobbak közé tartozik.

Így is fogunk rá emlékezni.

GEROLD László

ROMHÁNYI IBI SZÍNHÁZI SZEREPEI

Szabadtéri Népszínház

1959: *Alison Porter* – Osborne, John: Dühöngő ifjúság

Bubba – Lawler, Ray: A tizenhetedik baba nyara

1960: *Odette* – Praxy, Raul: A milliárdos

Margareta Aldela – Kiritescu, Alexandru: Szarkafészek

Inge – Kruczkowski, Leon: A szabadság első napja

- 1961: *Vera* – Fischer, Otto Leck: Kimenő
Dasenyka – Csehov, Anton Pavlovics: Lakodalom
- 1962: *Lyda* – Kohout, Pavel: Ilyen nagy szerelem
Marcela – Vega, Lope de: A kertész kutyája
Sitarné – Cankar, Ivan: Jernej, a szolga
Márta – Kvazimodo Braun István: A tóparti ház
- 1963: *Lujza* – Barácius Zoltán: Finom kis társaság
Josefa Lanthenay – Achard, Marcel: A bolond lány (Az ostoba lány)
- 1964: *Josie Hogan* – O'Neill, Eugene: Boldogtalan hold
Az erényes Perelláné – Pirandello, Luigi: Az ember, az állat és az erény
Magda – Roksandić, Duško: Andrea
Hero – Shakespeare, William: Sok húhó semmiért
Ana – Davičo, Oskar: Költemény
Bolgár Zsuzsa – Tabi László: Most majd elválik
- 1965: *Királylány* – Svarc, Jevgenyij: A meztelen király
Margaret Flaherty – Synge, John Millington: A nyugati világ bajnoka
Magdaléna nővér, Glória – Marinković, Ranko: Glória
Éva – Madách Imre: Az ember tragédiája
- 1966: *Mürrhine* – Arisztophánész: Lüszisztraté
Rozi – Kolar, Slavko: Magam ura vagyok
Jacqueline – Camoletti, Marc: Leszállás Párizsban
- 1967: *Olween Peel* – Priestley, John Boynton: Veszélyes forduló
Válja – Arbutov, Alekszej Nyikolajevics: Egy szerelem története
Borbála – Hágy Gyula: Isten, császár, paraszt
- 1968: *Flóra* – Török Rezső: A gyereket a gólya hozza
Laura, római kurtizán – Držić, Marin: Dundo Maroje (Maro bácsi)
Ellen – Schisgal, Murray: Szerelem, ó!
Gertrudis – Katona József: Bánk bán
- 1969: *Noemi* – Paso, Alfonso: Ön is lehet gyilkos
György – Deák Ferenc: Áfonyák
- 1970: *Eirene császárné* – Zilahy Lajos: Az imbroszi boszorkány

Újvidéki Rádió

- 1970: *Takarítónő* – Gobby Fehér Gyula: Statisztikusok
 1971: *Calvia, a légió századosának felesége* – Majtényi Mihály: A szám-
 űzőtt
 1972: *Detky Kornélia* – Deák Ferenc: Tor

Újvidéki Színház

- 1974: *Alice* – Dürrenmatt, Friedrich: Play Strindberg
Clandonné – Shaw, George Bernard: Sosem lehet tudni
Mockinpottné – Weiss, Peter: Mockinpott úr kínjai és meggyó-
 gyíttatása
 1975: *Valéria* – Horvath, Ödön von: Mesél a Bécsi-erdő
 1978: *Olga* – Csehov, Anton Pavlovics: Három nővér
Laura – Krleža, Miroslav: Agónia
 1979: *Ljubov Andrejevna* – Csehov, Anton Pavlovics: Cseresznyéskert
 1980: *Mrs. Toothe* – Albee, Edward: Mindent a kertbe
 1982: *Tépánné* – Arrabal, Fernando: Tábori piknik
 1983: *Viznyé* – Kosztolányi Dezső–Harag György: Édes Anna
 1985: *Dora Streng* – Shaffer, Peter: Equus
 1986: *Claire Zachanassian* – Dürrenmatt, Friedrich: Az öreg hölgy
 látogatása
Özv. idős. Barabás Ádámné – Örkény István: Forgatókönyv
 1987: *Agnes* – Albee, Edward: Kényes egyensúly
Arna – Plevnes, Jordan: „R”
 1988: *Margit* – Hubay Miklós: Római karnevál
 1989: *Mama* – Gobby Fehér Gyula: A hajó
Ankica – Kušan, Ivan: Galócza
 1991: *Török néni* – Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig
Kurázi mama – Brecht, Bertolt: Kurázi mama és gyermekei
 1992: *Helene Alving* – Ibsen, Henrik: Kísértetek
 1998: *Martha* – Gavran, Miro: George Washington szerelmei

ROMHÁNYI IBIRŐL SZEMÉLYES HANGON

Romhányi Ibinek a színpad volt az élettere. Ott nem játszott, ott őszinte volt, ott élt, minden szerepében Romhányi Ibi volt. A mindennapjaink vagy inkább hétköznapijaink az ő számára csak a lélegzétvétel tere volt, olyan terület, ahol pillanatokra megpihent, hogy a következő *életfeladatot*, másnak „szerepet”, még őszintebben, természetesebben, káprázatosabban mutassa be a csodát váró nézőknek. Nekünk. És mi, a színpadi csodára vágyó önző nézők, sokáig emlékezünk majd a nekünk ajándékozott pillanatokra, amelyeket Romhányi Ibi színművésznő, színjátásunk Nagyasszonya, ajándékozott gazdag színészi eszköztárának és érzésvilágának különös kettősségéből. Árnyalt mondathangsúlyaira emlékezünk, hisz régóta visszacsengenek az előadásokból még ma is sajátos színezetű hanglejtései. Elevenen élnek bennem ezek a mondatdallamokká lett közlendők, és gondolom, ebben nem vagyok egyedül. A pillanat élménye volt ezeket hallani, és ezért válhatott tartós élménnyé. Úgy tűnt, a legegyszerűbb mondatokat is másként mondta mint mi, úgy, ahogy talán más azokat ki sem tudta volna mondani. Olyan ez, mint az Édes Annának Vizeknél betöltött szerepe: az, amit Édes Anna megtesz, „azt más nem tudja megtenni . . .” Ez is egy Romhányi-mondat.

Romhányi közlésében életre keltek a mondatok, tartalomtöbbletet kaptak, mert Romhányi minden adottságával és porcikájával, közöttük a hangszálaival is élt a színpadon. Ezért tudott percek alatt vonzó, csábos

nőből aggastyánná öregedni, és jelenetváltással visszafiatalodni, határozott, elegáns testtartással nagyúri dáma lenni és megalázni alattvalóit, majd a következő percben pedig szenvedő, erkölcsileg kisémmizett és eldobott nő lenni. Ezekhez az átmenetekhez tökéletes hangszínváltásokkal élt. Gondoljunk csak Ljubov Andrejevna szerepére, a Harag György rendezte *Cseresznyés kertben*. A többlettartalmú mondatok a következők: „Grisa . . . az én drága kisfiam (sírós hangon. Majd éles váltás, merő cinizmussal a következő mondat): Mondja csak Petya, mitől csúnyult így meg?” Vagy: „Akkor öngyilkos akartam lenni . . . (elsírja magát, és rögtön ezután esilíngelő hangon, életerőtől duzzadó érdeklődéssel): Micsoda muzsikát hallok?”

Vagy az *Édes Annában* a Vizynének szóló Édes Anna felmondási szövegrészben: „Vizyné: Hálátlan. Nincs semmi belátása (mondja félőriően. Majd szenvedő, fájdalmas, elgyötört, sírós hangon folytatja: Mondják meg, miért olyan disznók? Miért olyan disznók?”

És sorolhatnám még a bennem elevenen csengő mondatokat a *Play Strindberg*ből: „Híres színész nő voltam!” és a „kritikusok gazemberek!” Vagy: „Halj meg már végre, te szánalmas bojár (és éles váltással, vidáman): virággyásra veled!”

Vagy a *Cseresznyés kert*ből: „Ki szí itt ilyen szörnyű szivarokat?” De én azokat úgy, ahogy Romhányi Ibi elmondta, sohasem tudnám még átmesélni sem, és akkor meg miért szaporítsam itt a szót?

Bele kell törődnünk, hogy máától már csak emlékeinkben él a Romhányi, valamint a hangját rögzítő megszámlálhatatlan hangszalagon, és a meglévő filmdokumentációban. Szegényebbek lettünk egy őstehetiséggel, egy igazi színművésszel, akinek a díjak, kitüntetések, elismerések szinte semmit sem jelentettek. Sterija-díjas volt, Erzsébet-díjjal tüntették ki Budapesten, Aranyabér Koszorút kapott Szarajevóban, legutóbb 2000-ben Kisvárdán Életmű Díjat, és mindezek mellett a színapdon *csak* Romhányi Ibi volt.

Ha most valahol Soltis Lajos, a két évvel ezelőtt elhunyt színészkolégája, az *Édes Anna* előadás Moviszter doktora, megkérdezi Romhányi Ibitől, az előadás Vizynéjétől, hogy: „Jobban van már Angéla?” – gondolom Romhányi Ibi most is ugyanúgy válaszol, mint 1983 óta sokszor, sok színpadi előadásban: „Jobban? Hogy lehetnék én jobban. Az idegeim. A gyomrom. Mintha késsel hasogatnák . . . Szörnyen megviselt

ez az egész.” És aki belülről csinál mindent a színpadon, azt valóban szörnyen megviseli *mindez!*

Mi pedig, nézői, csodálói és rajongói reménykedjünk abban, hogy valahol mégiscsak jobban lesz Romhányi Ibi.

FRANYÓ Zsuzsanna

VÁLASZOK IBITŐL

– Minden szerepemnek adtam magamból, azért is vagyok úgy, ahogy vagyok, mert sok mindent odaadtam magamból. Nagy ára volt annak, amit megcsináltam a negyven év alatt. De ugyanannyit kaptam én is. Mindegyik szerepemből maradt bennem valami. Hogy Romhányi Ibi már hol van, azt én nem tudom. Azt csak a jó Isten tudja.

– Sok mindent szeretnék kérdezni tőled, csakhogy olyan kérdések ezek, amikre azt hiszem, felelni sem lehet, mert . . .

– Próbáld meg.

– A színészet titkát kérdezném, mert én ezt sosem tudtam csinálni.

– Nincs titka a színészetnek. Az vagy van, vagy nincs. Vagy benned van, vagy nincs.

– De mi az, ami benned van?

– Hát azzal születtem. Ezzel születtem. Ezt az Isten adta. Mikor megszülettem, 1939. március 12-én, vasárnap délelőtt 11 órakor, a jó Isten homlokon csókolt, és azt mondta, hogy ez a kislány színésznő lesz. Mert gyermekkoromban már ugyanazt csináltam. Fölmásztam a fára, földíszíttem a fát, mindent, és ott már előadásokat tartottam. Ez bennem volt születésemtől kezdve. Ezért születtem, hogy ezt csináljam. Ez volt a feladatom. Szerintem minden embernek megvan a feladata ebben az életben. Az enyém ez volt.

Részlet Vajda Tibor interjújából

HÉT BAGATELL

P A P J Ó Z S E F

ÜNNEP

Elaludt az ébresztőórám.
Vagy csak én aludtam el?

Nem tudom, hány óra lehet,
de tisztán fülembe csengenek
(micsoda távolból immár!)
apám kíméletesen feddő szavai:

„Hékás, hasadra süt a nap!”

Akkor most nem megyek munkába.
Végre, kialudtam magam:
ünnepnap ez!

Nem piros betűs, de ünnep.

A HÁLÁDATOS MUNKA

A kiadós májusi esők után
hamar szikkad a föld,
kiszikkad, cserepe ssé válik.
A fulladozó növények

szinte rimánkodnak –
lazítani kell a talajt.
Gyerekkoromban újbóli
kapálással szabadítottuk ki
a föld száraz, szürke szorításából
a gyöngécske cukorrépa
földbe vert leveleit,
a sápadozó kukoricaszálat
vagy a veteményesben a zöldségféléket.
És ezzel foglalatoskodom
én ma is, városi kertemben
kiskapával lazítva a virágok közét,
noha nem gazos, amiatt még
pihenhetne a kapám.
A porhanyós fekete talajon
virágaim megélednek – harsány színükkel
bókolnak nekem.

A KIRAKATBÁMULÓ

Hajlott koromra
kíváncsivá váltam?
Alig indulok el,
megállít a lábam.

A kirakatok
mágnesként vonzanak:
itt ezt, amott azt
nézek ki magamnak.

De ni, már indul,
elcipel a lábam.
Szűnőben a görcs
fájós lábikrámban.

VÉSZJELEK

A világban, emberek,
történik valami.
Egész nap hallgatnak
a ház madarai.

A kutyánk nyüszítve
a házába vonult.
Gondoljátok csak meg,
mire tanít a múlt.

A múltban őseink
jelekből ítétek,
s vállalták a jövőt
akkor is, ha féltek.

Ha a médiától
várnátok tanácsot:
egyikük így beszél,
a másikuk mást mond.

Magatok döntsetek!
Közeleg valami:
némán is beszélnek
a ház madarai.

HARMAT, FŰ, NAPFÉNY

Szennyeződésről
hallok hírt megint:
szemétermelés
bent és odakint!

Hallgattam egykor
szentbeszédeket,
ma meg jobbra
szennybeszédeket.

Városom övezték
rétek, ligetek;
most meg a bűzlő
szeméttelepek.

Tavaszi idő volt,
majális, ünnep.
Harmat, fű, napfény –
mind tovatűntek.

PANASZ NÉLKÜL

*Tőlem több panaszt nem hallasz,
Kü hallottál, azzal maradsz.*
(Népdal)

1.

Ébredéskor
örülök a szélnek,
esőnek, hóesésnek.
Ha tart még – annak is:
a sötétnek.

Ébredéskor
örülök az ébredésnek.
Örülök, hogy élek.

Örülök, hogy
– rossz álmokból –
valaki még ébreszt.

2.

Megmutogatnám
sorra kincseimet,
ha volna kinek.
Látatlan ragyognak
a csillagok az égen.

A Nap is úgy
áldoz le – észrevétlen.
És méla bámulói, a Holdat
átengedték az úrhajósoknak.
Pedig én velük voltam gazdag.
Csillag, Nap, Hold, kire is hagylak!
Javaim ócska haszontalanságok.
Felszámolok – mindent elhajigálok.

ROBI MAGYARÁZATA

Robi, az unokánk,
immár hároméves.
Ottawából
repült hozzánk
látogatóba.
Kézzel-lábbal
magyaráz:
„Nézd, tata, ez a
víz, a river.
A bentje veszélyes,
a kintje nem veszélyes.
A kintjén kell állni.
Te nem tudtad ezt?”

PAPÍRSZELETEK

NÉMETH ISTVÁN

Még a „föntléti” éveiből ismerem, amely évek évtizedekké duzzadtak, és azt az érzést és hitet táplálták benne, hogy a rendszer, amely egy egyszerű, névtelen cipésmesterből – valójában cipészsegédből – ismert és jelentős embert gyúrt és faragott, örök életű lesz, s benne talán ő maga is. Vagy ha egyszer meg is kell majd hálnia, a neve örökké fennmarad, aranybetűkkel lesz bevésve abba a márványtáblába – ma virtuális táblának neveznék –, amely a forradalom, a világmegváltók és harcoss internacionalisták emlékét őrzi a világ végezetéig. Ez az erős hit éltette, táplálta, lelkesítette „föntléti” éveiben. A kifejezés tőle származik, s már azután mondotta ki, amidőn „föntlétisége” egy szép napon váratlanul véget ért. Persze számára az korántsem volt szép nap, váratlanul érte, mint egy hatalmas átszálló. Pedig csak annyi történt, hogy az elvtársak elejtették s hazaküldték. „Pihenjél, Kovalcsik elvtárs, élvezd az életet, mi majd folytatjuk, amit te elkezdted és annyi éven át, saját magadat se kímélve, áldozatosan és becsülettel csináltál.” Ezt a mondatot, amivel állítólag újtára bocsátották, minden alkalommal elismételte nekem, ahányszor csak szóba hozta ezt a számára, éveinek múlásával, mind fájdalmasabb ügyet. Kovalcsik Péter tényleg cipészsegédként ismerkedt meg a munkásmozgalommal, elmondása szerint fejest ugrott bele, s mint ahogy néhány évvel előbb könnyedén elsajátította a dikics forgatását, most ugyanilyen könnyedséggel, veleszületett tehetséggel vívta a párt harcait. „Nekem a véremben volt a munkásöntudat” – szokta mondogatni visszaemlékezve ifjú éveire, a „vérében lévő munkásöntu-

daton”, amelyen az utána jelentkező új nemzedék, az ifjak, a képzetesebb elvtársak, mindig jót mosolyogtak magukban, kicsit lenéző, de mégis megértő mosolygással, ami kijár egy olyan nagy múltú, öreg harcosnak, amilyen Kovalcsik Péter volt. Mert már nem az, nem maradt meg benne semmi a régi harciasságából, talán már a munkásöntudatból sem, amely épp akkor kezdett benne elhalványodni és elapadni, amikor „ismert” és „jelentős” embert gyúrtak belőle, amikor felültették arra a polcra, ahonnan a világ egy egészen más perspektívából mutatkozott meg számára, mint amilyennek azt addig látta.

Legutóbb egy ünnepségen találkoztam vele, nem tudom, meghívóval érkezett-e, vagy csak tudomására jutott az emléktábla-avatás, s úgy érezte, hogy ez az ő jelenléte nélkül nem múlhat el. Különben is szokása volt, hogy megjelenjen különböző ünnepségeken, hogy „megmutassa” magát. Itt volt tehát kifogástalan, ám kissé ódivatú öltönyében. Most is mintha skatulyából húzták volna ki. Az arca fényesre borotválva. Amikor meglátott, felcsillanó szemmel mellém szegődött. Én lehettem itt az egyetlen ismerőse. A régi elvtársai lassan mind elmaradoztak az ilyen rendezvényekről, ünnepségekről, elkallódtak, sértődötten visszahúzódtak, elfelejtődtek, elhunytak. Ő valahogy még mindig itt van a régi gárdából, ő, a volt cipészsegéd és forradalmi harcos, aki a „föntlétsége” idején „volt valaki”. S akinek ez a mivolta, ez a reá osztott szerep tetszhetett is, jóllehet soha nem csinált belőle különösebb ügyet. Ott volt a „föntlétiék” között, s ezzel tökéletesen meg volt elégedve.

Közben a tévések már nagyban dolgoztak, bekapcsolták a lámpáikat, pásztáztak a kameráikkal.

Ekkor történt valami, amit mindig az adott szituáció produkál, s amit jobb híján az élet jelenségeinek nevezünk.

Ismerősöm, akit immár barátomnak is nevezhetnék, vagy ettől a pillanattól annak fogok nevezni, esendő testvéremnek – hozzám fordult, és a fülembe súgta:

– Látja, engem a kamerák egy idő óta szándékosan elkerülnek. Többé nem vagyok nekik érdekes. Nem vetetnek, nem fényképeznek, kikerülnek. Figyelem, mintha megcéloznák az arcomat, de akkor hirtelen meggondolják magukat, megtorpannak, és gyorsan lesiklanak rólam.

Megkövülten álltam mellette. Amit mondott, egy élve eltemetett ember vallomása volt.

Nagyon megsajnáltam. Íme őt, az egykori „valakit”, az egykori „fentit” már a tévések se veszik észre. Senki se. Mintha nem is létezne többé.

Zavartan, oldalról, fél szemmel pillantottam rá. Ő emelt fővel állt, kihúzott derékkal s kemény, elszánt tekintettel meredt a Semmibe.

*

Évtizedek óta ugyanabban a városban élsz, ugyanazokat az utcákat járod, s nagyjából ugyanazokkal az arcokkal találkozol. Ha ezekre az utóbbiakra gondolsz, nem mind személyes ismerősöd, barátod: ellenkezőleg, több közöttük az olyan, akivel még csak köszönő viszonyban se vagy, soha egy szót se váltottatok, mégis „ismerősöd”. Például az a fürge lábú, hórihorgas férfi, aki mindig rohanva siet valahová, aki úgy viharzik végig a főutcán, a sugárúton, úgy vágat át a főtéren, mintha örökké el volna késve valahonnan. Vele ellentétes alak az a nyugodt öregúr, a kényelmesen szemlélődő, aki folyton a paloták homlokzatával ismerkedik, azokat kémleli, gyönyörködik vagy fitymálódik bennük, s aki mintha már száz éve folytatná ezt a csendes szemlélődést, száz éve, s mégsem látszik rajta az idő múlása, mert valahogy titokzatos, érthetetlen módon elnyúlhatetlen, mindig friss, mozdulatai fiatalosak. Csak mit keres azokon az épülethomlokzatokon, mit raktározhat el róluk magában? Vagy nem is a palotákban gyönyörködik, hanem a felettük úszó felhőkben, az ég vizében, az elérhetetlen magasságban? Hasonló ismerősöd az a nénike is, aki mindig ugyanabban az időpontban halad át a főtéren, már hiányozna, ha föl nem bukkanna töpörödött, kedves alakja, hiszen abban a déli nyüzsgésben, lőtás-futásban itt ő az egyedüli nyugodt, megnyugtató pont . . . A városi parkon áthaladva gyakran szembejön veled az a sérült arcú (vágott ajkú, vagy csak erősen nyúlzájú) asszony, akinek nem azért kerülöd a tekintetét, mert irtózol a torz látványtól, hanem azért, mert eltorzult arcának a látványa részvétet kelt benned s úgy teszel, mintha észre se vennéd, vagy úgy viselkedsz, azt mutatod, mintha ő is olyan lenne, mint a legtöbb nő, vagy épp a legszebb, akinek nem illik az arcába bámulni. Aztán minden vasárnap délelőtt a nagymise után ott találod a templom sarkánál azt a négy koros férfit – öreg városiakók; kisiparosok, kereskedők lehettek itt a főtér környékén sok-sok éven át –, akik az istentisztelet után, mielőtt elindulnának haza az ünnepi ebédhez megterített asztalukhoz, váltanak egymással néhány

szót a régi időkről, azokról az időkről, amelyeknek immár talán egyedül ők az élő tanúi. Ők is éppoly kedvesek neked, mint a többi ismeretlen ismerősöd ebben a városban, miközben eszedbe se jut, hogy valakinek te is lehetsz, jellegzetes járásoddal, különködő külsőddel ugyanilyen „ismerőse”, akiről semmi mást nem tud az a valaki, csupán azt, hogy létezel, itt vagy, sajátos járásoddal időnként felbukkansz az arc nélküli tömegben, hogy valakinek valamiféle szilárd pont legyél ott, ahol minden egybemosódik.

*

Az idő az öregedéssel eszelősen fölgyorsul, állapítja meg Illyés, amit a hetvenen túliak bizony a saját bőrükön oly fájdalmasan tapasztalnak. Tapasztalnak szinte mindennap. Gyakran hallani tőlük: most volt reggel, máris beesteledett! De nemcsak a napok, hetek, hónapok rohannak szédületes gyorsasággal, hanem az évek is. Már-már egymásba érnek a karácsonyok, a szilveszterek. Alig múlt el a nyár, már újra benne vagyunk a zimankóban. Fiatalkorunkban mintha nehézkesebben múlt volna az idő, olykor már kínos lassúsággal. Különösen gyerekkorunkban, amikor annyira szerettünk volna kinőni gyermekségünkéből. S később is, amidőn épp az idő lassúsága miatt, oly nehezen értük el vágyaink beteljesedését. Öregkorunkra az idő csakugyan eszelősen fölgyorsul, ugyanakkor gyakran hallani nyugdíjasok szájából: időmilliomos lettem. Akkor amikor az idő egyre fogy, ijesztő gyorsasággal fogy felettük. Honnan ez a szorongató tapasztalás? Talán onnan, hogy amivel harmincévesen nem sokat törődtünk, azzal ugyanis, mely szerint életünk, legalábbis földi életünk, egy körülhatárolt, véges időkeretben zajlik, most hetven-, nyolcvanévesen erőteljesen tudatosodik bennünk, mintha naponta figyelmeztetne bennünket valaki arra, hogy fogytán van már az, amivel fiatalságunkban oly pazarló módon bántunk. Tulajdonképpen ez, az idő, a *mi időnk* végének az elkerülhetetlen közelsége gyorsítja fel a napok, a hetek, a hónapok, az évek soha nem tapasztalt száguldását. Kárpótlásul a búcsúzkodás ugyancsak soha máskor nem tapasztalt keserédes ízeit kapjuk, a napnyugták soha nem látott, emelkedett színpompáját.

*

Épp a nagymiséről özönlenek ki az emberek – zömében idős asszonyok –, amikor a főtéren, a templom előtt határozott léptekkel átvág egy fiatalember, s torkaszakadtából egy nótát gajdol, amelynek a refrénje – s így, míg áttöri magát a hívők tömegén és a téren, többször is elhangzik: – „kiszopod a farkamat!”

Visszhangzik tőle a város, Újvidék főtere.

A hangoskodót senki se próbálja leinteni, még csak a szemével sem. Mintha már jó ideje beletörődve tudomásul vette volna itt mindenki, hogy a Balkán szennyes vize felhúzódtott egészen idáig, s ennek gátat vetni semmivel se lehet.

De vajon csakugyan a „Balkán szennyéről” van-e szó? Az vajon melyik régió, föld- vagy világrész szennye, amely naponta a tévé képernyőjéről árad? (A szennyáradattal átitatott könyveket csak azért nem említem, mert ahhoz, egy könyv fellapozásához, bizonyos szellemi erőfeszítésre van szükség, nem úgy, mint a tévékészülék bekapcsolásához, s ezért „ártalmasságuk” is elenyésző.) Manapság a filmrendezők zöme hozzá se fog a forgatáshoz, ha remekművét nem egy vad párizsi jelenettel, vagy mosdatlan szavak áradatával nyithatja meg. Valószínűleg attól való félelmükben cselekszenek így, mert ha a film nem ágyjelenettel kezdődik, a kutya se fogja megugatni, az alkotókon marad, eladhatatlanná válik.

Ehhez a világméretű szennyáradathoz képest, vagy fogalmazzunk szelídebben: ehhez a világméretű divathoz képest micsoda egy Balkánról szaladt fiatalember üvöltése itt a Balkán peremén, pontosabban a Balkán szájában, Újvidék főtéren, vasárnap délelőtt, véletlenül épp akkor, amikor a hívők, az Úr teste ízével a szájukban, kifelé tartanak abból a Házból, ahol úgy érezték, pillanatra megszabadultak bűneiktől.

*

Egy filmes szájából hallom, csak úgy odavetve, mintegy hányavetien: „Összemixelem a szavakat, és kész!” Milyen jó neki! Ő nem egy költő, aki keresi, olykor órákon, napokon át töprengve, azt az egyetlen szót, kifejezést, amely semmi más szóval nem helyettesíthető, még annak a szónak a rokonával sem, semmi hasonlóval, mert az akkor már nem az, az a patikamérleglen mért, az a behelyettesíthetetlen. A filmes viszont nemcsak a képeket, a fölvételeket mikszeli, keveri és kotyvasztja, jogot formál arra, hogy Arany János, Kosztolányi és Krúdy szavait is össze-

mixelje, majd csak kisül belőle valami. Márai írta valahol, hogy két szerzettel nem tud szóba elegyedni: a filmmel és a paraszttal. Hogy ki a filmes, az egyértelmű, a paraszton viszont nem biztos, hogy mindig a földműves értendő. Találkoztam már diplomás úriemberrel, aki viselkedésével inkább hasonlított egy bugris parasztra, mintsem úriemberre. És találkoztam, hál' istennek sokkal, olyan paraszttal, földművessel, aki előtt kalapot emelhetett volna – és bizonyára emelt is – nem egy diplomás úriember. Akivel még Márai is el tudott volna diskurálni s feltehetően nem az ilyen „parasztra” gondolt, amikor papírra vetette fenti mondatát. Én még, amennyire tőlem telik, ügyelek arra, hogy ne mixeljem össze a szavakat, miközben szorgalmasan jegyzem azokat a kifejezéseket, amelyek először ütik meg a fületem, mint például a *lépésanyag* (balett-táncos szájából hallottam), a *kijelző* (talán maroktelefon tartozéka), az *állattároló* (mezőgazdasági műszó, tán csak nem istállót jelent magyarul?) és így tovább. A *szemétláda* már jó ideje polgárjogot nyert, és amikor halljuk – főként a tévé képernyőjéről –, nem a szemétesládára gondolunk, hanem a maga körül mindent összemocskoló, összemixelő flekktólóra. Lejegyzem mind, hátha egyszer rálelek a megfelelőre, arra az egyetlenre, a helyettesíthetetlenre, amellyel kifejezhetem annak a félszemű kéregető kisgyereknek az árvaságát, aki egy ház tövében – állandó „munkahelyén” –, hideg, nyirkos kövön ülve várja az előtte elhaladók alamizsnáját.

HALOTT VAJDASÁGI AKAT OLVASVA

FENYVESI OTTÓ

*Milkó Izidor (1855–1932)
fenékig keserű*

*

Csapó. Kamera indul:
Egy nagy, terebélyes gesztenyefa.
Alattunk a Holdfénysonáta szítál.
Egy vak színész halkan mormol valamit.
Nincs hangkártya, nincs elég fény.
Nincs keservesebb öröm.
Nincs keservesebb,
mint látni a hajdani nagy fát,
Milkó Izidor bő lombú, hatalmas gesztenyéjét
Szabadkán, mely alatt megszületett az első
jugoszláviai magyar gondolat.
Az első gombóc, az első gölődin.
Nincs keservesebb,
mint a témánál maradni.
Maradni vagy menni.
Lenni itt-ott, mindenütt és sehol.
Nincs keservesebb öröm,
mint látni azt a hajdani fát,
alatta Milkó Izidort,

az első magyar causeurt,
kinek Baedeker volt az álneve.

*

A jó öreg gesztenye.
Egyszer Mikszáth is megjelent ottan,
és virzsíniával a fogai közt adomázott.
Hiador és Ábrányi együtt szidta
az akadémiát és Gyulai Pált.
Vajda János pedig magával akarta
vinni Pestre, az Aranykéz utcába.
A híres öreg gesztenyét.
De aztán hirtelen elfogyott a kedve,
a türelme, és inkább kiszáradt.
Ki tudja, hogyan végezte?
Bútor lett belőle, torony vagy tűzifa?
Füstbe ment gesztenye.
Szegény szagú valóság,
egy alkony és egy hosszú,
hosszú pipaszár.

*

Most jövök a falvédőről.
Most vagy haza. Egy hét Berlin.
Öt nap Párizs, kilenc Róma.
Hiú ábrándok hajdanvolt szőkéről,
barnákról, akik tovatűntek az élet
ragyás országútján, s lettek feleség
tokás, izzadó tenyerű férjek oldalán.
Mind-mind elfeledtek azok minket,
mind a barnák, a szőkék.
Mind kurvára elfeledtek.

*

Ezerkilencszázhusz.
A majom éve.
Egy gombóc eper, kettő csokoládé.
Azt mondta volt Petőfi:
Sokan megesküvék akkor,
hogy a magyart kiirtják.

*

Rewind. Vissza, vissza.
Pergetni visszafelé.
Felvétel indul, másolat készül:
Dóri bácsi Palics felé tekint,
hogy jön-e már a villamos.
Maga elé sercint egy dohánymorzsát,
majd meglátogat egy özvegyet,
akinek egerek vannak a hajában.
Ajándékba virágot visz.
Gesztenyepürével és diólikőrrel
kínálja a cselédlány.
Spekuláné estefelé egy hatalmas
dán doggal lép a szobába.
Hőkölni hátra, az időt tekerni vissza.
Aki nem hiszi, járjon utána.

*

Oda-vissza. Ugrálni előre-hátra.
Betérni az Aranykéz utcába.
Dőlni jobbra-balra. Párkánynak, falnak.
Szembejön egy Cholnoky, a Viktor.
Az időt közben őrülden kaszabolni.
Ne tudjon rajtunk fogást találni,
ne tudjon megállni.
Vendelin majd behozza a madarat.

Szindbád tétován lákmározik.
A sarokban Trivulzió löki a szöveget.
Kacsacomb, libamáj,
fekete és piros kaviár.
Boldogan halad az anyag a belek alagútjain,
buzgón fakad a salak a vesék forró kútjain.
Színek és évek. Boldog idők
az irodalom és a publicisztika határán.

*

Írásbeli, szóbeli.
Továbbírandó maradék, felhőhulladék.
Mezsgye, periféria.
Máshova tenni a hangsúlyt.
Máshova a habot a tortán.
Már menekülnek a vajdák.
Csináljuk még a hármast figurát!

*

Dóri bácsit
Kosztolányi is kedvelte, aki
– mint feleségének visszaemlékezéseiből
tudjuk – arról ábrándozott, hogy
fegyveresen vesz részt szülővárosának,
Szabadkának a felszabadításában.

*

Valamit suttognak a fák.
A jó öreg gesztenyék.
Elég volt!
Fenékig keserű.
Zuhan a test,
rántja magával az abroszt.

Vajon meddig lesz
kedvünk és türelmünk?

Milkó Izidor (1855–1932). Szabadkán született író, publicista. Családja anyagi helyzetének köszönhetően egész életét az irodalomnak szentelhette. Budapesti és helyi újságokba írt tárcákat, útirajzokat és novellákat Baedeker név alatt.

Ambrus Balázs (1887–1941)
vers a vénába

*

Pulmo sine morbo.
Csatára fel, doktor úr!
Támad a kór!
Májat, szívet, tüdőt.
Gyomrot, vesét, gerincet.
Hadat üzent a világ,
összezavarodtak a népek.
A birkákból tej és vér csordogál.
Les contes barbares.
Trombita harsog, dob pereg.
Emelkedik a vérnyomás, a cukorszint.
Csatára fel, doktor úr!
Írány Mačva, Kolubara!
Hadak vonulnak, ágyú mennydörög
hosszú mondatokban.
A folyón túl csípős, savanyú illatok,
kövér böglyök lakmároznak
a kifordult beleken.

*

Nincs.
Nincs keservesebb öröm,
mint viszontlátni a régi templomot,
a kedves, barna öreg házakat.
Az égbe nyúló, reszketeg nyárfákat.

Nincs keservesebb öröm,
mint amikor búzt áraszt főnév és igenév.

*

Nincs párhuzam. Nincs öröm.
Nincs Monarchia. Nincs Mátészalka.
Lelkünkben rőzsedalok égnek,
üres lokomotívok vesztegelnek.

Ambrus Balázs (1887–1941). Mátészalkán született költő. Polgári neve Hermann Károly. Budapesten szerzett orvosi diplomát, majd a bécsi, berlini és párizsi klinikákon képezte tovább magát. Szabadkán 1914-ben telepszik le. Városi tiszti főorvos.

*Radó Imre (1885–1944)
az akarat szárnyán*

*

Hová lett az étel mellől a fröccs?
Hová a jókedv, a kötődés,
az összetartás, a vigéc-adomák?
Szemek révülnek a múltba.
Az ügynökök percenteket emlegetnek.
S várják a szerencsét egy vaksötét
halálraítélt országban.
Valahol, ó, hol? Messze még a virradat,
messze a halál, messze van
a Panama-csatorna és Blaise Cendrars.
Ezerkilencszázhuszonhárom.
Csepelen az első magyar rádió már nyekergett.
Majd Lenin is meghalt.
Sőt Párizsban olimpia. Szólt a Kék rapszódia.
Pánik volt a tőzsdén, sztampedó.
A részvények ára zuhant.
Szálltak a bankók, a ropogós milliók.

Tiltott volt a szesz a Chicagóban.
Órület volt az élet, tiszta horror,
mindig péntek, tizenharmadika.
Az iskolából valaki mindig hiányzott.
Valami mindig elfogyott.
Eltűnt az étel mellől a fröccs, a jó étvágy.

*

A roppant óceánon keresztül
Lindberghgel szállt a gépmadár.
Ezrek tántorogtak az új világ felé.
Kihunytak Fiume és Gibraltár fényei.
Az ott a szabadság szobra,
az meg Ellis Island. A vesztegzár.
Az meg Brazília,
a nagyon is szerethető melankólia.
Rio de Janeiro, Belo Horizonte.
Homokos a part, atlanti az óceán,
s látni a végtelent.
Szambával nyugszik a nap.

Ez meg itt Micsurin paradicsoma.
Csíkos és savanyú.
Mögöttünk Drea és Peçelló.
Előttünk Brazi és Gunaras.
Arra rozsdamarta a pusztá.
Kicsit távolabb már érkeznek Njégoš ivadékai.
A bőrig ázott rácok és crnagoracok.
Még messze a vihar. Még alszik a tél.
De a fonál már legombolyodott.

*

Most is lehet üzletet csinálni,
csak művészet köll hozzá.

Kropp Lipót boldogan, kövéren mosolyog.
Előtte serpenyős rostélyos, hozzá két pohár sör,
utána palacsinta, hozzá egy spriccer.
Végül zombori túró deci vörösborral.
Gyomrától nem von meg semmit.
Nem ferblizett, nem pezsgőzött,
megelégedett a feleségével.
Együtt a pénze.
Holtra elevent nem teszünk – mondotta vala.
Kézpénzért vesz petróleumot,
pezsgőt, sót, festéket,
s kövéren, boldogan mosolyog maga elé.

Már a muzsikaszó ára is lement.
Bezzeg egykoron ezreket, tízezreket
mulattak el a többiek. Ő nem.
Neki most húzzák a cigányok.
Egy egész éjszakán át
hetven dinárért és egy liter borért.
Kropp Lipót kövéren, boldogan mosolyog,
vevőket vár, az ajtót lesi,
hátha betéved egy vidám, mulatós társaság,
akiknek eladhatná a zenekart.

*

Búcsú a tegnaptól.
Lobog a tűz, pattog a kukorica.
Ady képe a falon.
A Szenteleky utáni Kalangya.
Búcsú a szavaktól.
Halálos csend.
Gót betűk.
Németország.

*

Achtung! Achtung!
Isten áldja magukat!
Hol itt a logika, hol az igazság?
Vége a világnak. Vége a gondolatjelnek.
Vége a nappalok által kergetett éjeknek.
Zsúfolásig telt az emlékek háza.
Indul a leólmozott pokolvonat.
Indulnak a deportáltak.
Topolyáról a halálgyárba.

Achtung! Achtung!
Isten áldja magukat!

Radó Imre (1885–1944). Pécelen született próza- és drámaíró. Banki tisztviselő. Szabadkán él 1909-től, a helyi zsidó szeretetház titkára, a Bács megyei Napló munkatársa. Szenteleky Kornél halála után a Kalangyát szerkesztette. Koncentrációs táborban tűnt el.

TESTAMENTUM

JUDITA ŠALGO

Polák Paula végrendeletét 1953 márciusában nyitották fel, miután Stevan a fogak alapján azonosította, hogy valóban Polák Pauláról van szó. Végakaratóban a gazdag vénkisasszony listán sorolta fel az egész vagyonát, utána pedig nem kevesebb, mint tizenhét örökösét nevezte meg: a teljes vagyonát, minden szántóföldet, telket, házat, üzletet, részvényt és készpénzt a bátyjára, Polák Albertre hagy. Albert bátyám halála esetén, írta saját kezűleg, a felsorolt vagyon fiatalabb bátyámat, Polák Tibort illeti. Polák Tibor halála esetén az egész fentebb felsorolt vagyon Albert fiára, Mihajlóra marad. Mihajlo Polak halála esetén a vagyont írják át Albert leányára, Polák, férjezett Hoffmann Lilire. Hoffmann Lili halála esetén az egész vagyon átkerül Polák Tibor özvegye, Mirjam nevére. Mirjam Polak halála esetén Hoffmann Lili egy-szülött fia, Miroslav Polak az örökös. A közelebbi és távolabbi rokonok e hosszú listáján az utolsó előtti helyen a kiskorú Roth Dániel neve állt. Az utolsón Katicacé, Polák Paula szolgálólányáé. A rendkívül hegyes, dőlt betűk sora, a „halál esetén” szavak névről névre hullottak, sejtetve, majdnem szavatolva, hogy a listán levők mindegyike előbb-utóbb viselni fogja a Paula akaratából neki jutó gyilkos tulajdon terhét. Gondja volt rá, hogy sok örököse legyen, de az örökség ne jusson senkinek. A testamentum perverz, halálos termékenységére rokonról rokonra szállt, és végül a kedvenc szolgálólánynál ért véget.

Polák Paula a végrendeletet saját kezűleg írta Csehszlovákia megszállása után. 1941 közepén egy másolatát átadta az ügyvédjének, dr.

Neškovnak. 1944 áprilisában, két nappal azelőtt, hogy pénzzel, ékszerrel és iratokkal a szatyrában éjszaka eltűnt Újvidékről, arra kérte az ügyvédjét, hogy a végrendeletében tegyen bizonyos változtatásokat. 1945 nyarának elején, pontosabban akkor, amikor Németország bukása után az életben maradtak kezdtek hazaérkezni a német lágerekből és a budapesti bűvőhelyekről, ahol sokuknak sikerült rejtőzködve átvészelnii az utolsó háborús évet, kiderült, hogy Polák Paula nincs sehol, sem az áldozatok, sem a túlélők között, s a kínos megszámoltatás nehéz időszakában valamilyen súlyos hallgatás borult Paula nevére, amilyen általában az elátkozott kincset takarja. Valahogy mégis megszólalt Slaviček, az üzlettársa és sokéves titkára, hogy Paulának, kevéssel a deportálás előtt, nagy pénzért sikerült felfogadnia egy embert, aki fogatos kocsin egy Zomborhoz közeli tanyára vitte, ennek a Slavičeknek valamilyen magyar üzleti barátaihoz, az ő ajánlásával. Maga is fogságból visszatérve, Slaviček elment, hogy megnézzze, mi történt az üzlettársával, ám a tanyán nem találta sem Paulát, sem a barátait, akikre rábízta. Az éppen megjött új lakók, likaiak, a tanyán nem találtak senkit, csak egy sánta kutyát és néhány elvadult disznót, s a tartózkodó szomszédok sem tudtak mit mondani annak a zsidó nőnek a sorsáról, aki a szóbeszéd szerint egy ideig itt rejtőzködött. Slaviček azt hajtogatta, hogy Paulát ismeretlen okokból magukkal vitték az oroszok, míg Olga és Stevan Roth, a pénz és az ékszer reményében, azt állították, hogy a hajlékot adók segítségével Paulának sikerült valamilyen csatornákon kijutnia Nyugatra. A Vörös-keresztnek nem volt semmilyen adata sem róla. Amikor 1953 márciusának végén a Zombor melletti tanyán a még mindig éhes és elvadult disznók a kert végében a sárból kitúrtak egy koponyát és egy csontváz részeit, amelyekről megállapították, hogy egy ötvenöt és hatvan év közötti nőéi, akit egy éles tárgy a fejére mért ütésekkel öltek meg, egyáltalán nem volt kétséges az áldozat kiléte. Doktor Stevan Roth, Polák Paula veje és egyben fogorvosa az összeroncsolt fogsoron, amelyből ugyan kitépték az arany fogkoronát, felismerte a saját fúrójának és orvosi beavatkozásainak a nyomait. Így végleg elhárultak a találgatások Paula szibériai haláláról, vagy sikeres (habár zavaros) üzleteiről valahol Argentínában vagy Venezuelában, és a végrendeletét, amely megőrződött doktor Neškov ribnjaki borospincéjében – felnyitották. Az illetékes szervek és az egészen kisszámú rokon (két másodunokaöcs) jelenlété-

ben bebizonyosodott, hogy Polák Paula végrendelete tulajdonképpen pusztulásra ítélt emberek és javak listája. A rajta szereplők közül, az örökösök láncolatából senki sem élte túl a háborút, sőt, minden jel szerint magát Paulát, az örökhagyót sem, akit bizonyos utalások szerint közvetlenül a megszálló katonaság visszavonulása és a tanya gazdáinak, őrzőinek a menekülése előtt gyilkoltak meg. A végrendeletben felsorolt készpénz, arany, gyémánt és értékpapír eltűnt az örökhagyó gyilkosaival együtt, a földek, boltok és házak pedig az államnak jutottak a háború után. Teljesült tehát a gyermektelen tulajdonosnő „utolsó akarata”, hogy sok örököse legyen, de a hagyaték mégse jusson senkinek sem.

Olga tudta: annak idején kevesen befolyásolhatták Paula döntéseit. A természetes, nagy keblű, súlyos asszony nehezen szánta el magát valamilyen lépésre, ám ha megindult, aligha állíthatta meg vagy téríthette el bármi is. Arannyal a nyakán, a mellén, a kezén és a fülében fújtatott és tolatott, mint egy mozdony a saját szikráinak a felhőjében. Habár a pénze különféle forrásokból származott, Paula lélekben és a gyakorlatban is hű maradt apja vaskereskedéséhez, és ez a bolt, a vassal való munka adott fedezetet a fősvényiségének és keménységének, s annak a meggyőződésének, hogy a kemény élet és a nagy vagyon nemcsak jól megfér egymással, hanem, amint mondogatta, minden vasrúdnak az egyik végén gyémántcsúcs van, és hogy tulajdonképpen a sors vaskereke is gyémánttengely körül forog. A gyémántjait egészen a megszállás kezdetéig magával vitte mindenhova és minden alkalommal, a vaske-
reskedésbe éppúgy, mint a templomba, minden egyes látogatásra, a gyémántfüzerek szinte belenőttek a húsába, a ragyogó kövek sorai mintha szegecsekként rögzítették volna a fejét és a nyakát a törzséhez, az alsókarját a kézfejehez és azt az ujjaihoz, és úgy tűnt, ha levenné ezeket a kapcsokat, ő is meg az élet is egyszerre darabokra hullana. És mivel az évek során ezek a béklyók, a nyakláncok és karkötők mind vastagabbakká váltak, több erőt követeltek a megterhelt test megmozdítására. Viszont az összes befektetett energia a vason, bádogon, tojáson, fán, gabonán, kukoricán és minden más árun át, amivel Paula kereskedett, egy ördögi körben megint csak e csodálatos kristályá alakult, azt sokszorozta. Paula jóindulata, vagy szeretete, ha annak lehet nevezni, ugyanolyan körben forgott, akár az energiája vagy a pénze, súrolva vagy megsimogatva valakit azok közül a lények közül, akik ezt a körforgást

szolgálták, vagyis beszerezték, szállították, elszámolták vagy árusították az ő áruját, befektették a saját pénzüket, termelték az ő jövedelmét és elvették belőle a saját részüket. Azok közül a rokonai közül, akiket ilyen módon szeretett és használt, néhányat bevett a végrendeletébe, de nem mindegyiket. Sokukat kihagyta, viszont kiválasztotta némelyik távoli rokonát, akivel egyébként nem törődött, és üzleti kapcsolatban sem volt vele. E különös válogatás folytán került az örökösök sorába például Paula egyik unokatestvérének a mostohalánya, a tizenegyedik helyre pedig egy anyai ági távoli rokona, aki a végrendelet összeállításának idején valamilyen rabbiiskolában tanult Londonban, s akinek a jelenléte, ha a dolgok másképpen alakultak volna, megnehezítette volna az örökösök akaratának teljesítését, tekintettel arra, hogy a végrendelet végrehajtói nagy költségek nélkül nem tudhattak volna meg bármit is az életéről vagy a haláláról. Másrészt a végrendeletben még csak említés sem történt Paula húgáról, Magdáról, arról az édestestvéréről, aki a saját és a családja életét alárendelte Paula akaratának és üzletének, cserébe viszont a férje hűtlenségét, és, mint ahogyan a végrendelet felbontásakor kiderült, a nővére teljes közönyét, éppenséggel az ellenszenvét vagy gyűlöletét kapta. Mindent összevetve, tekintettel az örökösök ilyen kiválasztására, amire Olga Roth nyíltan felhívta doktor Neškovnak, haragja és megbántódottsága első tanújának a figyelmét, a tapasztalt ügyvéd azt a következtetést vonhatta le, hogy Polák Paula a saját vas-gyémánt birodalmát a várható és logikus húzásokra építette, nagyobb ravaszság és meglepő fordulatok, sőt, mélyütések nélkül is. A szerzésben világosak és logikusak voltak a cselekedetei, viszont az elosztás kérdéseiben, a halál dolgaiban tetszőlegessékké és mintegy véletlenszerűekké váltak a döntései; az élők és a holtak feletti igazi hatalom ott kezdődik, mondta dr. Neškov, ahol megszűnnek a világos érvek, s a halál a korlátlan szabadság és hatalom színterévé válik . . . Abban a távoli pillanatban, háború előtt, szembesülve a megsemmisülés törvényszerűségeivel, a pusztulás logikájával, Polák Paula *az utolsó szeszélyét* hagyta az utódaira. Ha a bátyja, Albert láthatta volna ezt a végrendeletet, talán azt állapította volna meg, hogy az ő fegyelmezett, szigorú, a szerzésnek élő nővére lelkében végre felülkerekedett jellemének a visszája, a sokáig elnyomott és lehetetlenné tett szerencsejátékos. Az, amely 1920-ban született azon a régi téli napon, amikor

legfiatalabb testvérük, Móric, az egyetlen ember, akit Paula igazán szeretett, elkártyáztán szombat éjszaka és vasárnap reggel az összes pénzét, a legénylakását és apja kereskedésének egy részét, megrakta a kabátja zsebeit a konyhai mérleg súlyaival, és feldúltságában azt képzelve, hogy a Duna-hídról ugrik, levette magát a Mária királynő utcai tekintélyes épület harmadik emeletén levő, immár elkártyázott legénylakásának az erkélyéről. Reális lehetett volna az ilyen feltételezés, mert Paulának az évek során olyan meggyőződése alakult ki, hogy minden, amit szerzett és amit szerezni fog, az elhunyt fivérért, vagy legalábbis a saját testében rejtőző törekeny szerencsejátékost illeti meg, annak jár az ő egész vagyona, az övé az egész család, de elsősorban maga Paula. És ahogyan a megszállás alatt egymás után veszítette el birtokainak és üzleteinek részeit, úgy engedte át magát mindinkább a benne rejlő játékosnak, és még látszólag uralkodva magán, titokban kockáztatott vasat, gabonát, fát és magát az életet, a végrendelete pedig csak felfedte a játékszabályokat, amelyeket a játékos diktált neki, s amelyek szerint mindannyian veszítünk: a végrendelkező és az örökösök, de maga a hagyatéka is.

E hamis szerencsejátékos biztonság és önbizalom hideg kisugárzásából megérezte valamit a saját túl érzékeny rózsaszínű bőrén Roth Olga is 1944-ben egy vasárnap délután, amikor Polák Paula váratlanul becsöngetett az ajtaján, és nem várva meg, hogy a háziasszony összeszedje magát, az előcsarnokból egyenesen a fehér gyerekszobába indult, az egyetlen világos és mindig kifogástalanul tiszta és csendes szobába, ahová Rothék nem szívesen engedték be még a legközelebbi rokonaikat sem. Ez a gyerekek születésnapjára van, mondta a vendég, és Dániel fehér kerek asztalkájára letett, illetve – ahogyan Olgának tűnt – ledobott két sárga pénzérmét. De néném! – mondta Olga. Kellemetlen helyzetbe hozta a látogatás és az a durva bensőségesség, amellyel a távoli és gyűlölt Paula betört a fehér, puhán kárpitozott, pelyhes szobába, a háborútól már beszűkült, veszélyeztetett élet utolsó menedékébe.

1896-os Napóleon, 902-es Ferenc József, mondta Paula csendesen, szinte súgva, és behunyta a szemét, hogy ne lássa, miként tűnnek el a császárok Olga tenyerében. A zsidók a pénzt bevarrják a bélésbe, az aranyat pedig mint a gombot bevonják, mondta. Remélem, tudsz gombot kötni, fűzte hozzá. Hozz egy kabátot. Olyat, amelyiket biztosan maga-

tokkal viztek. Van maradékod? Olga szófogadóan kiment az előszobába, és bizonyos idő múltán behozott négy kabátot, és letette őket a játékok nagyládájára. A vendég mindegyiket megtapogatta, a hüvelykujjával és a mutatóujjával megdörzsölte az anyagot, megvizsgálta a gomblyukákat. Eltolta Stevan rövid teveszór sportkabátját és Olga „átmeneti” tweedkabátját, majd rögtön utána Nenad fehér bundácskáját is a bohócpamacsokkal és kapsokkal. Ezt, mondta, és az ölébe vette Dániel bordás bársony sötétkék kabátkáját. Könnyű volt, de meleg, egy réteg vatelinnel bélelve, s a kis mérete ellenére sok gomblyuka volt, elől nyolc-nyolc két sorban, egy-egy meg a kezelőkön. A kabátka a szó szoros értelmében be volt hintve parádés sárga pléhgombokkal, rajtuk nagy arany horgonyokkal. A Harmadik Napóleon, a belga Lipót, Ferenc József, a Francia forradalom és a többi tizenkét arany, amelyeket Olga találmásra kiszedett a szekrényből, ahol őrizte őket, hamarosan elveszítették a formájukat, mert kék bársonnyal vonták be őket.

Az apádnak az volt a véleménye, hogy el kell osztani az aranyakat, mindenkinek egyet-kettőt kell felvarrni, de én azt mondtam, hogy egy helyen kell lenniük, s tudtam, hogy Dánielt a világon mindennél jobban fogom őrizni, és így vele együtt megőrzöm a kabátját is.

Amikor Polák Paula a körömvágó ollóval elvágta a cérnát, amivel a tíz horgony közül az utolsót is felvarrta a bársonykabátkára, megingott a talaj a vászonszék alatt, amelyen Roth Olga ült. Megragadta a szék támláját, mint valamilyen hajókorlátot a váratlan bóra idején, s ijedten nézte az ablakon át az áprilisi ég sötétkék bársonyát, amely az eső előtt a gerekszoba ablaka elé ereszkedett le. A súlyos Paula azon a délelőttön úgy ugrott be Rothék házába, életébe, mint valami könnyű ladikba, amelyet a viharban nem lehet kikötni, sem ellökni . . . Ebéd előtt Olga anyja, az idős Krauszné bevezette a gyerekeket az udvarról . . . Ez a Paula néni, mondta a gyerekeknek, eljött megnézni titeket, és hogy elbúcsúzzon tőletek az út előtt. Paula abban az időben már valamennyit veszített a súlyából és a testi stabilitásából is; látszott, hogy van még ereje, de lezárultak előtte az utak, s így belső tűz fogyasztotta és emésztette a testét. Meglazultak a kötések az egykor erőteljes gépezeten, s a hiábavaló energia hol a szemekben, hol a duzzadt vörös orrban, hol az izzadságban csapódott le, amit a hideg lakásban a homlokáról, a húsos álláról és a tokjáról törülgetett, hol pedig az erre az alkalomra

merészen a petyhüdt nyaka köré felkapcsolt gyémántokon kondenzálódott. A kisebbik gyerek, ismeretlen asszonyt látván a szobájában tüvel és cérnával, rögtön megmakacsolta magát, és elkezdett sírni. Az öregebbik ezt mondta: ismerlek, te árulsz mindent, a tütől a mozdonyig. Mi az udvaron Paula vaskereskedését játsszuk. Paula fölemelte a szemét, és megnézte a gyereket. Gyere velem, legyél az enyém, lesz saját boltod és mindenféle benne, a tütől a mozdonyig. Bicikli is, autó meg hajó és villanyvonat. És minden, amit csak megkívánsz. Roller is, természetesen. És repülőgép. Dániel Paula kezét nézte, utána meg a kabátját. Hol vannak az én horgonyos gombjaim? – kérdezte. Lesz horgonyod meg hajód, meg tengeralattjáród, meg uszályod is, mondta Polák Paula, s a szeme, az orra és a bőre elkezdett piciny gyémántokat dobálni magából.

Roth Olga egész nap a zsebében hordta a horgonyos sárga gombokat, és csak este, miután a gyerekek lefeküdtek, nem tudván mit kezdeni velük, engedte bele őket óvatosan abba a régi agyagköcsögbe, amelyet Stevan hozott szerbiai szolgálati útjáról. A köcsög a széles szájával egyedül a pókoknak használt, amelyek Olga és az egyes szolgálólányok portörló rongyának dacára éppen itt feszítették ki a hálójukat. Csak majdnem egy évtizeddel később, amikor a bírósági szakértő kezében meglátta a nagynénje megfeketedett koponyáját, csak akkor visszhangzott a tudatában a fémgombok csendülése, amikor a köcsögbe hullva nekiütődtek az égetett agyagedénynek. Tíz év kellett hozzá, hogy a horgonyok leérjenek a fenékre. Amikor viszont végül felhangzott az első csörrenés és az üreges sárgaréz gombok fémeső dobolása az ablakokon, falakon, tetőn, az udvar fatörzsein, a földön és a járdán, a harangozás nem szűnt meg egész tavaszon abban az 1953. esztendőben.

Dániel neve így az anya időnkénti sóhajaiból átkerült a tagolt beszédbe, a kétségtelen felismerés pedig, hogy volt bátyja, egybekapcsolódott az arannyal. Beigazolódott az, amit érthetetlen okokból titkoltak előle: hogy ő tehát nem egyke, hanem volt egy bátyja, és hogy zsidó volt. Ennek a felismerésnek ő nem volt tudatában, de bizonyosan megérezhette. Különben nem fogadta volna ilyen egyszerűen, szó nélkül ezt a két tényt. Egyébként meglehet, hogy mélyen belül, önmagától is titkolva mindent tud, amit tudni lehet, és ezért nem lepődik meg semmin sem. Az ő gipszfvére, nyakig begombolva a bársonybevonat mögé rejtett aranygombokkal, Franciaország, Ausztria, Magyarország és Belgium

arany királyaival, császárjaival és republikánusaival, a lényében két jelenséget, a zsidók sorsához elválaszthatatlanul kötődő titkokat békített össze: a halált és az aranyat. Nemrégiben alkalma volt, hogy a pincében, a szénrakás alatt rátaláljon valamilyen brosúra leszakított fedőlapjára, amelyen nagy betűkkel ez állt: *A szerb nép a zsidók karmai között.* A cím alá egy alakot rajzoltak, amelynek a származásához nem férhetett kétség. A háttér fekete volt, de nemcsak a szénportól, a homályból felbukkanó nagyorrú öregember pedig maga is sötét volt. Az orra, a homloka, az arca, a foga mind fekete volt, a pupillája, a szemöldöke és a szakállá pedig fehér. A visszataszító hatalmas orr, az arc sóvár és sátáni kifejezése, a sötétségből előugró száraz és bütykös kezek, mint ahogyan a cím is mondta, olyanok voltak, mint a ragadozó karmai. Az üzér a jobb kezében mérleget tartott: az egyik serpenyőt nullák hosszú sorával rajzolt pénzeszsákok húzták le, a másik serpenyőben egy odahajított ember, egy emberke, aki rémulten kapaszkodott a fonalakba – az ő kicsinségének azok kötelek voltak; az emberke és a pénzeszsákok egyensúlyban voltak. Bal keze mutatóujjával az alak a mérlegre mutatott, s a hatalmával büszkélkedve kéjesen nyújtotta ki a nyelvét az emberke nyomorú sorsára, az olvasót figyelmeztetve annak a zsidó aranyak a rettenetes hatalmára, amely a világot uralja a jog, az igazság és a becsület helyett. Akkor, bizonyos tétovázás után, Nenad a lapot gyűjtősnak használta fel, de még mielőtt a hamu szó szerint is kihűlt volna, megjelenik az embernyúzó alakja, Nenad álmain kívül más helyen is, még-hozzá nem a papíron, hanem az életben, a hangos suttogásban. Valahonnan elkerült hozzá a történet egy zsidóról, aki közvetlenül a háború előtt, itt valahol a közelben, a Sajkás-vidéken vagy Sasinciban, vagy így valahol egy szerencsétlen adósának, aki nem tudott fizetni, lemetszette egy darab húsát, még-hozzá ott hátul, amelyet vastagnak neveznek, de amely ennél a nyomorultnál vékony és fonnyadt volt. Vajon ő maga is nem sóvárgott-e az arany után, vizsgáztatta magát Nenad Belić, nem ábrándozott-e a Sierra Madre kincséről, Eldorádó felmérhetetlen aranyáról, a dél-afrikai és az alaszakai aranybányákról, Monte Christo gróf kincséről, Aladdin barlangjáról, az indiai maharadszák és a szultánok kincseiről, a Dél Keresztjéről, nem álmodozott-e az aztékok és inkák arany álarcairól, a távoli múltba vesző Aranykorról, a hatalmas istenek koráról, nem áhítozott-e aranyéremre az iskolai sakkbajnokságon, nem

bámulta-e megbűvölten az aranyhalakat az akváriumban, nem vágyakozott-e érthetetlenül Zlata (Aranka) után, pedig Milenát szerette, nem választotta-e mindenben gyáván az arany középutat, és nem hivatkozott-e minden hülyeséggel kapcsolatban és minden lehető helyzetben az „aranszabályra”?

Azokban a napokban Nenad a fürdőszobában a mosdó feletti tükörben vizsgálódott, a szekrény kissé kinyitott szárnyában levő már kifakult tükör higanyrétegei mögött rejtőző távoli jövőben próbálta megsejteni, hogyan alakul át az arca fényképnegatívvá, hogyan nő majd ki az ajkai feletti pihékből és a még csupasz orcáiból hosszú fehér bajusz és szakáll, hogyan nyúlik majd meg a szinte alig hangsúlyos orra, és miként hajlik majd a ragadozó madarak csőréhez hasonlatosan a vékony ajkai fölé. Ez volt az átkozott szubjektív kifejeződése az objektív valóságnak, ahogyan azt az utálatos Xénia mondta. Milyen visszatükrözés? Minek a visszatükröződése? A szubjektív visszatükröződés és az objektív valóság úgy álltak egymással szemben, mint a hálósobai szekrényen levő gipsz gyermekarc és a fekete embernyúzó karikatúrája. Dan gyermeki arca a múlthoz tartozott, a vén uzsorás nagyorrú maszkja pedig – a jövőhöz. Színe és fonákja voltak ezek egyazon sorsnak, az egyetlennek, és – ahogyan Nenad hitte – az elkerülhetetlennek, amelynek nem is volt igazi arca.

KARTAG Nándor fordítása

Részlet A Barobidzsánba vezető út című regény második részéből

IKONOSZTÁZ A VILÁG VÉGÉN (XI.)

DRAGAN JOVANOVIĆ DANILOV

X.

Odakintről bársonyos, szürkébe hajló derengés áradt el a szobán, s a rothadás fojtogató bűze lett úrrá mindenben. Amikor Danilo magához tért, megtudta, hogy két lött sebe van a mellkasán, akkorák, mint egy-egy ötfilléres. Nehezen lélegzett. Szerteszét a szobában véres vízzel teli lavórokat, vérmocskos tépéseket, kötszereket látott. A sebesültek rög-tönzött priccseken meg kiterített szalmán feküdtek. Egyikük-másikuk hörgött lázalmában. Egy öregember jajongott. De hát előre semmi bizonyosat nem lehet mondani – a halálos beteg néha túlélheti azt, aki majd kicsattan az egészségtől. Egy pillanat alatt az ellenkezőjére fordulhat minden. Közvetlenül Danilo mellett egy tizenhét-tizennyolc éves gyerekeMBER feküdt. Olyan tejföldrészének látszott, mint aki még aligha kóstolt bele egy asszony szerelmébe. A bagolyképű nővérke, azzal a zavaros halszemével, előkészítette a spricnit, s injekciót adott be neki. Jobb felől egy Borović nevű, kenderszösz szakállas, intelligens arcú történelemtanár feküdt, akinek amputálták mindkét lábát. Éppen mesét mondott az egyik sebesült fiúcskának: „Egy ismert német városban, sok évvel ezelőtt, élt egyszer egy varga a feleségével meg a gyerekeivel, jóban-rosszban osztozva családjával . . .” Danilo meg Borović tanár úr azonnal összebarátkoztak. Fiatal korában a professzor megjárta a Kopár-szigetet (Josip Broz Tito ellen mondott valamit, amit nem lett volna szabad), most pedig öreg napjaira került táborba, majd sebesültként,

hadikórházba. Bizalmába fogadta Danilót, részletesen elmesélte egész élettörténetét. A tanár úr egyébként, súlyos rokkantsága ellenére, hősiiesen viselte sorsát, nem veszítette el bátorságát, lelkierejét. Nagy-nagy bajában is, amely oly váratlanul szakadt rá, megőrizte úri jómodorát.

– Minden porcikám fáj – mondogatta –, de leginkább a lábam, amely nincs többé. Különbön hát az emberi szervek azért is vannak, hogy panaszkodjunk rájuk.

Borović professzor, a történelemtudomány tanára, elmondta Danilónak.

– Abban a pillanatban, amikor a mediterráneum kék vizeiben egy új tengeri és világhatalom jelent meg, egyszeribe vége szakadt a térség egész addigi nyugalmanak. Természetesen az Omajjádok córdobai kalifátusára gondolok, amely – paradox módon – bizánci tengerészek segítségével építette ki hajóhadát. Az arabok ennek az első haditengerészetnek köszönhetően, görög matrózokat felfogadva indulhattak meg katonáikkal, hogy elfoglalják és kifosszák a szigeteket meg a csábító partokat. Már a 7. század vége felé mind a tenger, mind pedig a szárazföld felől ostrom alá vették Konstantinápolyt, ugyanakkor a mediterráneum túlsó végén, Spanyolhonban, Córdobában, államot alapítottak. Azaz, más szóval, meghódították az egész bizánci Afrikát, és kétségbe vonták Bizánc fölényét az Égei- meg a Jóni-tengeren. A „félhold”, illetve a „kereszt” fennhatósága alá tartozó területek azóta ellenséges zónák, melyek véres harcokat vívnak egymással a határok körül. Nekünk, szerbeknek, a történelem folyamán nem volt olyan szerencsénk, hogy építők igázzanak le bennünket, mint a hispán világban. Hozzánk rombolók, szeldzsuk törökök jöttek.

Borović professzornak egy pillanatra szavát szegte az éles fájdalom, felsóhajtott, majd folytatta fejtegetését.

– Amit a figyelem meg a szeretet nagy keservesen felépít, azt a zabolátlanság, a gyűlölet és a tisztátalan erők pillanatok alatt lerombolják, miközben a felek mindegyike tagadja a maga gonosztetteit. Egyetlen kétes emberi gesztus, anélkül, hogy tudatában lennénk, működésbe hozhatja a pokoli gépezetet. Minden összefügg ezen a világon. Ha te ma beletiporsz valakinek a sorsába, holnap valaki más a te sorsodba tipor, egyszerűen, mert működésbe lép ez az örök érvényű törvény. És csak a jó isten serpenyője tudja majd lemérni, hogy pontosan mennyi gaztettet követett el az egyik, mennyit a másik, és mennyit a harmadik fél. Én pravoszláv hívő vagyok, és hiszek Krisztus szavában, amikor azt

mondja: „Nincs oly titok, mely nyilvánvalóvá ne lenne, és nincs oly elrejtett dolog, mely ki ne tudódnék.” Hiszem, hogy az ő szeme mindent lát, hogy ő mindent tud, és előbb-utóbb az ő ítélszéke elé kerülünk mindannyian, hogy számot adjunk, mire tékoztunk el az ő ajándékait. Ez előtt az ítélszék előtt senki sem nyerhet feloldozást hazugság, igazágtalanság árán, gyűlöletben és gonoszságban megátalkodva. Ez az, fiatalember, ami nekem erőt ad, hogy kitartsak. Nekünk azonban nem volna szabad tétlenül várnunk, hogy minderre a jó isten derítsen fényt. Pál apostol azt mondja, hogy mi mindannyian az ő munkatársai vagyunk továbbra is, és kötelességünk együtt munkálkodni az igazság kiderítésében. Ha pedig a világ nem akarja hallani az igazságot, egy napon mindnyájan az Úr színe elé járulunk, s ő akkor mindenkinek megmondja, mi az igazság. Én pedig félek meghalni anélkül, hogy meg ne gyónnék. Meg tudja ezt érteni, szép, pompeji fejű fiatalember? Bosznia puszkaporos hordó, azzal, hogy a puszkapor, akárcsak a hozzá való gyutacs egyébként, behozatali áru.

– Kedves Borović tanár úr, most éppen nem vagyok ugyan teológiai és metafizikai fejtegetésekre hangolva, de jól van, folytassa – fortyant fel Danilo – folytassa, ha önnek így könnyebb.

– Mindezt azért mondtam el neked, Danilo, mert van lelked, láttam, hogy van. S fölfedeztem ebben a másik fiatalemberben is, aki mellettünk fekszik.

Ekkor Borović professzor a Gorčin névre hallgató, pelyhes állú ifjú felé fordult, akinek arcvonásai olyan eszményien szabályosak voltak, mintha valamelyik orosz szocrealista festményről mintázták volna a proletkultos időkben.

– Neked, fiam, sztyetjácokon, bogumil sírköveken olvasható, csodaszép neved van. A Gorčin valóban szép név. Mondd csak, van családod?

– Egyéves kisfiam van – felelte Gorčin.

– Mondd meg nekem, Gorčin fiam, hogy te meg én vajon útját állhattuk volna-e ennek a vak, háborús áradatnak?! S kiért-miért vesztettem el én mindkét lábam? Kiért háborúztál te, és kiért szenvedtél a Napról elnevezett táborban, sőt súlyosan meg is sebesültél, kiért?

– Nemzetemért, a hazámért, tanár úr! – válaszolta Gorčin. – Lemészárolt őseimért! Nézze meg, tanár úr, ezt az arcot a pólómon! – mutatott Che Guevera arcására a fiatalember.

– Kapcsoltam, Gorčin. Én tudom szeretni a nemzetemet, messzemenően és mélyen, de ez most a szent megszállottak ideje, a haza fogalma pedig, mára, faragatlan vademberektől szajkózott közhely lett – szólott Borović professzor kipillantva az ablakon, amelyen túl odalátszott a holdfény ezüstjében varázslatosan csillámló fenyőerdő.

Majd így folytatta:

– A hősiesség, a vértanúk ellenére, akik pedig megszentelnek minden háborút, nem ér egy fabatkát sem.

Nem az a fontos, hogy most győzünk-e, hanem az, hogy képesek leszünk-e a továbbiakban szeretni! A mi egyetlen és igazi hazánk csak az egész világ lehet. Nekünk nincs más hazánk, más honunk, mint az egész világ, a csillagos mindenség. Szokjunk le már végre erről a mi hazai dallikázásunkról, és gyűjtsunk rá valamelyik nemzetközi nótára. A világon mindössze négy vércsoport létezik. Az ember, ha – mondjuk – megsebesül, vért kaphat akár egy afrikaitól, kínaitól, angoltól, vagy akár egy szerbtől, horváltól, muzulmántól is. Igen, fiatalember, ép eszemnél vagyok, míg ezeket mondom. Az apám 1943-ban eltűnt a lengyelországi Majdanek gyűjtőtáborban, ahol az Aratóünnepség fedőnevű akcióban 40 000 embert mészároltak le, a nagyapám meg a nagyanyám pedig a feneketlen víznyelő kürtőkben végezték. Hja, fiatalember, túlságosan is sokat tudok én az emberi gonoszságról. A bőrömön éreztem. A gonoszság az ember lelkét mételyezi, a testben nyoma sincs. Testünk ártatlan, egyedül a lélek lehet gonosz. Ami pedig a Che Guevara-kultuszt illeti, pontosan azért nem maradhatott fenn tovább, mert az ő kultusza csupán esztétikai, majdhogynem mágikus jellegű. Szegény Che merő ellentéte volt a politikának, Gorčin fiam. Gondolod, Che fel tudta volna lázítani a bolíviai népet? Tudod, hány ember volt vele, amikor elfogták és kivégezték? Egy ember, Gorčinom! Ő volt, és még egyetlenegy! S most képzeld el a helyzetet – felkelést szítani a három és fél ezer méteres tengerszint feletti magasságban elterülő fennsíkon, ahol az indiosok még csak azért tudnak megállni a lábukon, mert kokalevelet rágnak. Fidel azért küldte oda Che-t, mert meg akart szabadulni tőle.

– Nem jól mondja, tanár úr – szólott Gorčin. – Népünk nem fogja még egyszer megengedni, hogy lemészárolják. Én elképesztően sok mozlimot leterítettem, soha senki nem fogja megtudni, mi mindent csináltam velük. És semmi megbánást nem érzek miatta. Minek mondta el nekem mindezt, tanár úr? Amit Che Guevaráról mondott.

– Hát azért, hogy megszabadítsalak az illúzióidtól, fiatalember! Az ábrándokkal meg az illúziókkal úgy vagyunk, mint az albatroszokkal – csak addig szépek, amíg fennен szárnyalnak a magasban, amíg le nem szállnak. Akkor aztán ormótlan nagy madarakká válnak, s a tengerészek csúfot úznek velük.

Az ember nem is sejti, micsoda erők szorultak beléje. Micsoda sötét ocsmányságok. Te meg hiszed, meg vagy győződve róla, hogy senki sem tudja meg soha, milyen embertelen kegyetlenkedéseket követtél el – mondta a professzor –, közben nem gondolsz rá, hogy ő mindent tud, hogy semmi sem kerülheti el figyelmét. Az orgonabokron nem fehérlik fel virág tavasszal, a mókus farkából egy szőrszál nem hiányozhat az ő tudta és áldása nélkül. Ő minden virágkehelyről gondot visel. Gondja van minden fűszálra, nemhogy rólunk, jötetteinkről és gazságainkról ne vezessen gondot! Ezért bármit tettél is, jót, rosszat – mindegy –, ő tudott róla, még mielőtt egyáltalán eszedbe jutott, hogy megteszed. Tudta, még mielőtt megszületté volna, te maflapék!

Ekkor egy pillanatra bekapcsolódott a beszélgetésbe Rialda Jovanović, a fiatal ápolónővér.

– Nézzék – mondta Rialda –, az apám szerb, az anyám muzulmán, én meg egy horvát fiatalember menyasszonya vagyok. Akkor most mondják meg nekem, kiféle-miféle, milyen nemzetiségű vagyok, hová tartozom?!

– Mindenféle örület alapja a bűn! A mi kezünk is véres – folytatta a professzor. – Véres, és könyékig vájkált a bűnben meg a mocsokban. Egy szemernyivel sem vagyunk mi jobbak a többinél, a saját két szememmel láttam mindent! Azért mondom, mert ez az igazság, de azért is, nehogy akadjon egy kritizáló tökfilkó, aki szemére vetné a szerzőnek, hogy elfogultan ír regényében, melyben – egyébként – mi csak amolyan tragikomikus figurák, kísértetek, közönséges árnyalakok vagyunk. A sátáni erők meg a sötétség baljós munkálkodásának sokértelműségét ő már úgyis mind precízen kitervelte, s ezen már nem lehet segíteni. Egyszerűen, az emberek tudatában máról holnapra valamiféle sötét fordulat következik be, a homály legyűrhetetlen erői újra felülkerekednek, az emberek elveszítik aggályaikat, azt a felelősségtudatukat, mely felette áll az egyéni felelősségérzetnek, és az ember akkor élvezni kezdi az öldöklést, azt, hogy sutba vághatja a civilizáció béklyóit, megsemmisíthet valamit, aminek testet öltött neve van, lábbal tiporhatja az em-

berölés tilalmát meg a holtak háborgatásának tabuját. S mindezt lelkiismeret-furdalás, bűntudat nélkül cselekszi. Az ilyen ember többé már nem tudja, mi az megölni valakit, még csak nem is érzi szükségét, hogy mentséget keressen önmaga szemében. De hiszen neki az nem is olyan szörnyű, mint nekem vagy neked. Ő gyilkol, hogy élhessen, mert legbelül ilyen a természete. Az efféle ember hidegvérű, megfontolt szándékú gyilkos, emberszabású pitbull-terrier. A vérszomjas cápa meg az ember egyazon rassz, fiam. A bibi azonban ott van, hogy a gaztettekből és a tengernyi szenvedésből mi sohasem okulunk. S ez a legnyomasztóbb átok. Mi egy rettenetes illúzió rabjai vagyunk. No és a vezéreink? Ahogyan a megrögzött kábítószeresek betörnek a gyógyszertárba, hogy hozzájussanak a droghoz, ugyanúgy a politikusok is, miután már nem tudnak reális ítéletet alkotni önmagukról, a családjukról, a korról, amelyben élnek, mindent megtesznek, hogy hatalmon maradjanak. Eh, ugyanabból a hihetetlenül konzisztens ürülékből van megalkotva mindahány, abból a gigászi méretű fekáliából, amely a Sátán után maradt, amikor alaposan ki akart ürülni. A történelem, Gorčinom, árnyalakok kísérteties játéka, a népvezérek feneketlen, sötét zsebe, mi, történészek pedig leginkább apró csirkefogók, közönséges szélhámósok és zsebtolvajok vagyunk. Előadásainkban mindannyian hazudoztunk, és az ördögnek szolgáltunk. De hát nekünk nem adatott meg, hogy teljességgel megértsük, mi történt itt valóban. Másfelől, manapság mi is tehát a probléma ezzel a mi istenített Európánkkal? Megmondom, Gorčinom – a hívőket nem részesítheti a szent szakramentumokban olyan valaki, aki maga nem hisz bennük. Nos, a mai Európa ilyen hitetlen szent, lezüllött főpásztor. A csalás kitapintható, szemmel látható. A 20. századi Európa történelme önmagát minősítette a szemfényvesztések vásárának.

– Nem értek egyet önnel. A tanár úr, azt hiszem, téved – fakadt ki Gorčin. – A berlini falat, ha nem tévedek, ledöntötték . . .

– Igaz, ledöntötték – ismerte el a professzor. – De ez nem bizonyít semmi mást, mint magát a pusztá tény. Lerombolták a berlini falat, no, jót nevettem rajta, Gorčinom, kiváltképp azon a gyerekes naivságon, hogy most megszűnnek a határok. Mert mit ér, hogy eltávolították a falat, ha helyette ott maradt egy másik, láthatatlan, de még vastagabb – ursorás érdekekből, csalafintaságból és pénzből emelt fal. Ha fellelkesültél, hogy szétverték ezt a valóban csúf falat, bizony, elhamarkodottan tetted, fiú. A berlini fal eltakarítása után kisüthetett volna a nap,

ehelyett elsötétített fény „ragyogott” be minket. Ebben az egész káoszban eltűnt az a híres, kifinomult európai szellem, de hová? Az európaiakban nincs többé európai szellem, kiveszett belőlük az olthatatlan kíváncsiság, a boldogító miszticizmus. Mozgatóerejük, sajnos, a történelem meg a puszta fikció lett. Az az ember pedig, aki a múlttól szóló, tetszetős nemzeti mítoszokból és a történelemből él, föltámasztja annak kísérteteit, és maga is áldozatukká válik. Ne hagyjuk magunkat félrevezetni Európához fűződő megdohosodott ábrándjainktól. Ami valaha a bűvös szavak, a liberté, égalité, fraternité mögött rejtezett, ma is ott rejtőzik. Európa mindaddig testvérháborúban fog vérezni, amíg a szellem geometriája nem diadalmaskodik az irracionálison, és maga nem lesz a politika lényege. Európa csak akkor fog feltámadni tetszhalálából, akkor fog újra erőre kapni és lesz méltó a nevére, ha megzabolazza magában az alvilági, erinnszi ösztönöket, visszatér civilizációs forrásaihoz, és tekintetét az egek urára veti. Ha felismeri, hogy az, ami emberi, fölötte áll az isteninek, amiképpen a poézis fölötte áll az ökonómiának meg a politikának, s csak akkor, ha elkötelezi magát a szeplőtelen ártatlanságnak, mely a legnagyobb erő. Én azonban – hogy őszinte legyek – nem hiszek ebben. Teljes joggal írhatta a költő a század elején:

*Szép lesz, ó, szép Európa halála.
Aranyba öltözött, fényes királynőként
hanyatlík majd koporsójába sötét századoknak,
csendben elszenderül, miként ha
az öregkirályné hunyná le arany szemét.*

Jól mondta Jung, vékony a civilizáció máza, s ha lemállik, kibuggyan a sok mocsok. Dehogyan folyt itt vallásháború, távolról sem! Hogy ez vallásháború legyen, ahhoz hit is kell. Abból pedig nem volt ezen a tájon még csökevényes alakjában sem, következésképp vallásháború sincs. Mert amikor a nyáj Jézus születése napján őrjöng és lövöldözik, vagy ha Mohamed nevében öldököl, akkor itt, a dolgok logikája szerint, szó sem lehet bármiféle vallásháborúról, mert az nem fér össze a keresztnyi világ szellemével és lelkeségével. Mi több, a világtörténelem egyetlen háborúja sem nevezhető vallásháborúnak, hanem csak kvázi vallásinak, mert a hit, ha igazi és mély, csak építhet, a hit – magában véve – a luciferianizmus tagadása. A vallásfelekezetek pedig manapság igencsak

úgy lelik meg a maguk fundamentumait, hogy közben igyekszenek megtisztulni és megszilárdulni. Nem mondom, hogy teljességgel átpártoltak az Antikrisztushoz, csupán arra szorítkoznék, hogy az ideológiai központokhoz törleszkedő, elvilágiasodott egyházak, bizony, távolról sincsenek hivatásuk magaslatán. Leglesújtóbb az egészben, hogy a szó mágusai is ott forgolódnak a danse macabre-ban. Pfuj! A gyomrom felfordult az ilyenfajta lírikusok és prózaírók undorító, mocskos csürhétől. Az ősi révület és mágia primitív mondókákká és vidám rajzfilmekké alacsonyodott. Így aztán ahelyett, hogy szeretetben és közösségi érzületünkben megmaradtunk volna, egy új pogányság aklába tereltek bennünket. A Júdás-szellem hatalmasodott el rajtunk – pénzért megfeszítjük akár Krisztust és a tulajdon testvérünket is. Meg mindent, ami szent. Ez a világ spengleri módon rohad. Ha majd eljön Armagedón, a nagy világháború, amikor mindenki harcba száll mindenki ellen, sokan megbűnhődnek, mert illetéktelenül bitorolták a Teremtő szerepét. A nyugati civilizáció sírásója, csakúgy, mint a Balkáné, a kispolgári szellem, ez az egykedvű, kicsinyes középszerűség volt. A pozitívizmus mint vallás. Az emberek fölött olyan erők uralkodnak, melyeket ők képtelenek megérteni. Az igazi tisztesség-becsület nem abban rejlik, hogy valakinek éppen semmi gyengesége, hibája nincs, hanem inkább abban, hogy dacolni tudunk a sátán mindennapos, csábító megkísértéseivel. Márpedig mi más volna a sátán, mint a természet félelmetes elfajulása magában az emberben? Vagyis hát egy titokzatos, szkizofrén világ, melybe azért nehéz behatolni, mert Isten és Lucifer torzképének, a pervertált nemiségnek és gyilkos ösztönöknek, az egy fuvallatra is érzékeny egészségnek meg a nagyfokú őrületnek, a pokoli szenvedélynek és a misztikumnak egyetlen borzadályos tapasztalatban összegyűlt, palimpszesztusi, rejtélyes ötvözete. Szókratész állítása, miszerint a tanult ember szükségszerűen etikus lény, mára értelmetlenségnek bizonyult. Mert alighanem az ellenkezője az igaz – a tudós koponyák etikájával van baj inkább, semmint a tudományukkal és elméjükkel. Mindenesetre a civilizáció maga neveli ki barbárjait és vadembereit. Nemhiába mondogatta Plátón, hogy a hatalommal úgy vagyunk, mint a tengervízzel – minél többet iszunk belőle, annál szomjasabbak vagyunk. A hatalom, a mindenhatóság vágya az agresszív, bizonytalan, narcisztikus emberekre, azokra jellemző, akik már a sátáni erők karmaiban lévén képtelenek felfogni a belső szabadság szépségét és elragadó bölcsességét. Az ilyenek ezért

el vannak bővölve a maguk szent és sérthetetlen személyétől, egy elképzelt elefántcsonttoronyban élve megragadnak a saját becsvágyuk meg a valóság téves megítélésének kátyújában, miközben számos rögeszméjük miatt egyáltalán nem érkeznek egészséges kapcsolatot teremteni és megértetni magukat másokkal. Zavarodottságukban az a rögeszméjük, hogy ők messiások, népük, nemzetük megmentői, s ha ők nem volnának, elvinne az ördög mindent. Ők többet akarnak, mint amennyit meg tudnak tenni, mégpedig attól – a hatalomtudathoz, a történelmi folyamatok meggátolhatóságához fűződő – beteges, messianisztikus eszmétől vezérelve, aminek rendszerint méészárlás a vége. De hát lehetetlen úgy uralkodni másokon, hogy közben magunk ne veszítsük el önuralmunkat. A hatalomvágy olyan káprázat, olyan megittasultság, hogy nehéz baj nélkül megúszni. Ezért van az, hogy a hatalomvágyók a rituálé végén önnön ellenségükké válnak. Ugyanakkor, ha a politikai és katonai hatalom egy helyen, egy ember kezében összpontosul, akit irracionális, eszelős készületek jellemeznek, az nem más, mint egy biztosítószer nélküli robbanószerkezet. S csak idő kérdése, hogy ez a bomba mikor robban, és hány ártatlan esik áldozatul. Ezzel ellentétben művészberek és papi személyek sohasem tesznek ilyesmit. Ők, Krisztussal szólván, azt mondják – kövess, ha a te szíved úgy érez. Krisztus tanítása pedig természetfölötti és mindig új. Minden időben újrasarjad belőle az a képesség, amely az emberi szívet új erővel és egy magasabb rendű élet igényével tölti el, mely élet derűs szemhatára az igazság megismerésére és jótettekre int.

Napjaink híres és olvasott íróinak könyvei, legalábbis tetemes részük, nem egyebek csalásnál. Egy-egy verbális kolonc avatatlanok számára, közönséges, kulisszahasogató, komikusan szomorú színjáték mindenféle kísértetekkel, cégéres szélhámosokkal, párjukat ritkító propagandistákkal és képmutatókkal a háttérben, akik – ráadásul – még hívóknak is tekintették magukat. Az ember egyedül abban higgyen, amit kézzel tapinthat. Minden csupa mocsok, az is, ami tisztának látszik. Ez a világ valóban a talmi értékek világa. Tíz aranytallér közül kilenc hamis, csupán egy valódi. Tíz templomjáró közül egy az igaz hívó, aki a lényeghez ragaszkodva, lelke magányában társalog istenével. Az emberek, egyszerűen, kétlaki életet élnek, amit olykor képtelenek véka alá rejteni. Így például a tüzes demokratáról kiderül, hogy igazában elferdült, keményvonalas kommunista káder, közönséges istentagadó, aki azért jár temp-

lomba, hogy megnyerje a nép bizalmát politikája iránt. Vagy kitudódik, hogy a félelmetes rendőr, akitől mindenki retteg, titokban fél a feleségtől, aki odahaza kiszekírozza a lelkét. Megmutatkozik, hogy az előkelő és finom akadémikus, a mesterkéltségek meg a választékos modor álcája alatt lényegében a legközönségesebb szemét, a csodaszép, mindenkitől megáhitott, elérhetetlen hölgy pedig valójában nagyon magányos és boldogtalan ember. Ha az egyszerű nép ezt tudná, nem csodálná annyira ezeket a beszédesen jellemző maszkokat. No de hát az embereket, legyenek bár gonosztevők vagy tisztességes polgárok, boldogok vagy boldogtalanok, valamennyit összefűzi a közös sors, melynek az érzelmi meg hiúsultság, a létezés jeles fájdalma és a megmaradás lehetetlensége a határállomásai. Mi pedig nem csupán egyszer születünk erre a véres és gyönyörű világra. Ha a Gondviselés úgy akarja, újra valakinek a szerető karjaiban találjuk magunkat, vagy – ellenkezőleg – dohos pincezárkában ébredünk megkínzottan. Mindenesetre a dolgok bizonyos folytonosságban, méghozzá igen szabályos időközökben követik egymást, a nemi erőszak, gyújtogatások, királyok és hősök meggyilkolásának, tömegmészárlások, a Messiás eljövételének, a templomrombolások pokoli dialektikája szerint. Gaztettek sorozata, de egyetlenegy sem történik véletlenül. Az odaadó barátság veszedelmes ármánykodássá és aljassággá, a szeretet a legsötétebb gyűlölet zöld miazmájává fajul. De hát minden, éppenséggel minden ilyesmi, fel van jegyezve a régi könyvekben és pergamenlapokon. Ezeket a mai, pokoli időkkel egyedül a régi, nehezen kibogozható könyvek tudják át- és megvilágítani, amelyek kvazároként sugároznak és pulzálnak a világűr sötétjében. Meg a rég feledésbe merült próféciák, ezek józan bölcsességéről az átlagember nem is tud, de amelyek értelme az érzékenyebb lelkialkat számára, a megvilágosodás pillanataiban és sokszori újraolvasás után tisztán felragyog, miként a kristálygyöngy az idő cernáján.

Ó, hogy a sors mennyire megréfal bennünket, micsoda játékot űz velünk, halandókkal, földi férgekkel! A kegyetlen, ismeretlen erők hajtotta démoni malom könyörtelenül őröl, porrá és hamuvá zúzza az ember szívét, lelkét. Mi hajtja rá az embereket, hogy csúnyák, piszkosak és gonoszok legyenek, amikor szépek, gyengédek és előzékenyek is lehetnének? Csak azt tudom, hogy az emberek mélyen és kitartóan gyűlölik egymást. Az ember a szörnyetegek tejtestvére. A legetikusabb ember is előbb-utóbb megmutatkozik rosszabbik oldaláról is, mert az

emberi pszichén sötét erők uralkodnak. Hajlamos vagyok azt hinni, hogy rejtélyes összefüggés van az úgynevezett patriarkális szemérmesség és a harcosként tanúsított kegyetlenség között. Nos, ezek a patriarkális szellemiségű jó férjek, apák és fiúk, amidőn felébredt bennük a bős vadállat, a legkegyetlenebb gyilkosoknak, nem közönséges, fanatikus örülteknek bizonyultak a boszniai pokol bugyraiban. Egyáltalán elképzelhető-e az apa fájdalma, hiszen a szíve szakad meg, amikor a nemrég még patriarkális erkölcsű jó emberek, a szomszédai, a szeme láttára erőszakolják meg a lányát? Amikor a sokaság felzúdul, amikor a szíveken eluralkodik a düh, s az embert magával ragadja az esztelen szenvedély, akkor a rémtettekig már nem sok hiányzik. Mégis, minden ember, még a legnagyobb gonosztevő is a ballada végén áldozatul esik a betegségnek, legközelebbi hozzátartozói halálának s végezetül a saját halálának, mely minden emberi nem tudás legrejtélyesebbikje. Mert hiszen mindannyian eredendő sebeinkkel együtt születünk. Mindegyikünkben, akarva-akaratlan, egy archetípusi Krisztus él, s csupán idő kérdése, mikor feszítik meg, kezét-lábát mikor veri át a szeg.

A fájdalom ösztüze, amely látható ok nélkül zúdul az emberekre, nem annyira korábbi gáztetteik és bűneik gyümölcse okvetlenül, mint inkább a lélek szabadulásvágyának következménye. Annyi bizonyos, hogy az Úr, kárpótlásul tán azért a sok gyászért, ami az életben előadódik, megajándékozott bennünket azzal, hogy tudunk nevetni, álmodozni és remélni. Mert a csillagok eleve elrendelnek, nem pedig eltelnek, tartja a keleti közmondás. Márpedig mi más az érzékenyebb lelketű ember a borzalmaknak és zűrzavarnak e Bábelében, mint a legzengzetesebb hárfa, melynek húrjain a sors félelmetes, egyszersmind gyönyörű ujjai játszanak? Azt pedig, amit kérlelhetetlen törvényének erejével a sors kötött össze, lehetetlen szétválasztani. A férfi és a nő igazi, életre szóló vonzalma, akik minden sejtjükkel vágynak egymásra, annak a magasabb rendű józanságnak egy fajtája, amely nem ismeri a hazugságot. A szenvedély elvakult dúvad, mert a szemével nem néz, hanem nyel. A szerelem után csak hamu marad, hamu, mint a bibliai királyságok után. Ott, ahol mi megszűnünk, a háborítatlan csend kezdődik, az, amiről nem-vagyásunk többé már nem hozhat hírt. Mert az emberi lélek megannyi, mérhetetlen minőséggel és sejtelemmel benépesített labirintus. Aligha lehet róla bármi értelmeset mondani. Maradjunk annyiban, hogy mi nem ismerhetjük meg igazán a világot, melyben

élünk, mert ez a világ valójában palimpszesztus. Valóságunk felszíne alatt az emlékezet, a korábbi aláfestés, a lazúrozás számos, egymással összefüggő, üledékes rétege rejlik. A valóság felháma alatt egy másik valóság lappang, ez alatt pedig úgyszintén egy valóság, mely rejtélyes módon átsüt annak más, felsőbb rétegein, amelyek – viszont – ugyanúgy képesek a kölcsönös besugárzásban, egymást követésben, talányos visszaverődésekben és misztikus gerjesztő hatásokban megnyilvánuló kapcsolatra lépni más rétegekkel meg azok gravitációs mezőivel. A rétegeknek mindezek az izzó erőterei, miként az alkímiában, egy végső kristályosodás során forrnak össze és alkotják életünk új valóságát, melyben múltunknak mindezek a korábbi rétegei benne foglaltatnak. Annyi bizonyos, hogy a holló, amely levágott kézcsontot visz a szerb népköltészetben, beépült a nemzet mivoltának legmélyebb alapjaiba. S hiába, itt nincs mit tenni. Vukovár nem egyéb, mint egy feje tetejére állított város, melynek ugyanúgy porig kellett égnie, mint Szodomának és Gomorrának. Egyúttal tökéletes képe az eljövendő világnak, amely romhalmaz lesz. Hiszen a próféták ilyen korszakalkotó romhalmaznak látják Londont, Párizst és New Yorkot is . . . Poe Malströmjébe omlik minden. Mert a tömegben egy szemernyi kíméletesség sincs. Mártírok, kétségkívül, továbbra is lesznek a világon, érettük azonban nem is kell imádkozni, ők eleve Krisztusnak ajándékozták életüket. Jézus pedig imígyen szóla: „Aki elveszti az ő életét én érettem, az megtartja azt.” Krisztus nemhiába függött a kereszten három órán át borzalmas kínok között. Nemhiába tárta szét karját úgyannyira. A világ azonban legnagyobbbrészt nem fog megtérni az evangéliumi szellemiséghez, ez most világos, mint a nap. A Messiás mindenképpen eljön, de az emberiség nem fogja felismerni. A rituálé végén az az eszme diadalmaskodik, amelyiknek mártírjai lesznek. No de Nürnberg és Hága gyerekjáték lesz egy másik ítélőszékhez képest, melynél nincs illetékesebb és félelmetesebb – az utolsó ítélethez képest.

Amikor Borović professzor fáradtan befejezte soliloquiumát, észrevehette, hogy a nap a vége felé jár. Odakintről, a feltámadó szélben, esőcseppek paskolták az ablaküveget.

BORBÉLY János fordítása

(Befejező része a következő számunkban)

SZOCIOGRÁFIAI IRODALMUNK TÖRTÉNETÉBŐL

Udvarszállás (Dobričevo), egy jugoszláviai magyar nyelvsziget

MOHAI MARGIT

Dolgozatomnak az a célja, hogy az udvarszállási magyarság életét a településtől kezdve a jelenig bemutassam. Bővebb források hiányában az anyakönyvi, statisztikai adatokra és a szájhagyományra támaszkodtam. Anyagomat a falu életére nézve jelentős események ideje szerint osztottam fel.

I. A településtől 1849-ig (a falu elpusztulásáig),

II. 1850-től 1885-ig (a földosztásig),

III. 1885-től 1918-ig (a magyar uralom megszűnéséig),

IV. 1918-től a jelenig.

Ilyen periódusok keretében tárgyalom a falu népességi, gazdasági, egyházi és művelődési viszonyait.

BEVEZETÉS

Udvarszállás [az egykori] Krassószőrény vármegye [Bánát] délnyugati részén, a Karas folyó bal partján, a Jámi-völgyben fekszik, ott, ahol a folyó felveszi a Kis-Karas vizét. A falu sík földön terül el, kiterjedése 3038 kat. hold.¹ Földje közepesen termékeny. Éghajlati viszonyai kedvezőek a gabonatermelésre. Az erős telet esős tavasz váltja fel, majd hosszú, száraz nyár és rövid ősz következik. Jellemző a vidékre a kelet-délkeleti irányú erős kossava szél. Maga a falu a határ nyugati szögletében kereszt alakban épült a jám-szubotcai és versec-féher-templomi út mentén. Az eredeti parasztföldek a község közelében a

szubotica-i határ és a fehértemplomi út s a falu és a Karas között terülnek el. A határ többi része uradalmi föld volt.

A magyar jellegű Udvarszállást egészen idegen nemzetiségű falvak környezik. Észak és kelet felé a dombvidéken oláhok (Vojvodinc, Kustély, Csorda, Jám, Mirkovac stb.), délen és nyugaton a sík vidéken főleg szerbek (Szubotica, Jaszenova, Oresacz stb.), kis számban oláhok (Sztrázsa, Grebenát stb.) és délkelet felé Fábíán faluban csehek laknak. Az udvarszállásiak mint jobbágyok, főleg Jám falu oláh lakóival érintkeztek, majd később közigazgatás, posta és vasúti közlekedés szempontjából maradt fenn ez a kapcsolat. Terményeik értékesítésére Versec, Fehértemplom és Jaszenova piacai nyújtottak lehetőséget. Versec a vidék gazdasági s kulturális központja, németek, magyarok és szerbek lakják. Délkelet felé Fehértemplom hasonló szerepet tölt be, csak szűkebb keretek között, ez német jellegű város, de magyarok, szerbek és oláhok is élnek itt.

Ilyen kapcsolatok folytán az udvarszállási magyarok tehát minden oldalról s szinte az élet minden viszonylatában idegen hatásnak voltak kitéve. Ennek ellenére a falu egy századon át megőrizte magyar jellegét, magyar nyelvét és régi szokásait. Éppen ez a tény, hogy az ország déli részén kompakt magyar területtől távol, idegen nemzetiségek körében is magyar maradt a falu, mutatja népének élni akarását, s ösztönzést ad a jelenben a népiséggutatásra, és biztatást nyújt a magyarság reményteljesebb jövőjére.

A FALU ÉLETE A TELEPÜLÉSTŐL 1849-IG

Gróf Bissingen-Nippenburg Ferdinánd szász eredetű ősi nemes család leszármazottja 1819-ben királyi adományul kapta Krassószörény vármegyében Jám és Mercsina falvakat.² Az új birtokost valószínűleg a munkáskezek hiánya indította arra, hogy mielőbb telepítsen, s így jött létre már a 20-as évek elején a jámi birtok délnyugati részén Udvarszállás. A marticulák tanúsága szerint a falu 1822-től lakott hely. Telepesei a XVIII. századi bánáti katolikus német települők földműveléssel foglalkozó utódai. Ezek azonban itt nem érezhették jól magukat, mert már a húszas évek végén nagyobb részük elvándorolt. A németek távozásával egyidejűleg indul meg a magyarok beszívargása, ami állandóan fokozó-

dott, és a harmincas évek elején érte el maximumát.³ A magyarok mellett csehek is költöztek be. A falu végleges betelepülése idejéről az alábbi néhány adat tájékoztat: 1) a Lonovics József dr. csanádi püspök és Fábry István kanonok által aláírt 1836. május 16-án történt canonica visitatio jegyzőkönyve második rész 7. oldalán olvasható „Udvarszállás filialen vannak magyar, német és cseh katólikusok, kik 1832-ben települtek le”.⁴ 2) Pesthy Frigyes Helységnévtárában⁵ a jámi szolgabíró 1864-ben így ír: „. . . Udvarszállás . . . gróf Bissingen pusztára vagy harminc év óta életbe hozott contractualista gyarmatközség magyarok, németek és csehek által népesítve”. 3) A földesúr és az egyes udvarszállási családok között 1885 novemberében létrejött adásvételi szerződésekben⁶ – melyeknek alapján a lakosok a jobbágyszolgáltatástól szabadulva meghatározott vételárért földet kaptak földesuruktól – utalás van egy 1833. szeptember 30-án kötött szerződésre. Ez az 1833-as szerződés – melynek kötelezettsége alól csak a jobbágyviszony megszűnését jelentő 1885. évi szerződés menti fel a telepeseket –, valószínűleg a település feltételeit tartalmazó, így a település idejében létrejött szerződés volt. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a falu végleges betelepítése 1832–33-ban folyhatott le.

A telepések nemzetiségéről, származáshelyéről, foglalkozásáról az anyakönyvek nyújtanak felvilágosítást.⁷ 1829-től 1849-ig az alábbi nevek és származáshely-megjelölések fordulnak elő Udvarszállás anyakönyveiben:

Andres (Écska)	Baumgartner (Fehértemplom)
Amon	Bálint (Kisoroszi)
Aranyos (Jám)	Bezzeg
Ágai	Berki (Dézsánfalva)
Andó (Karánság)	Bali (Klopodia)
Arnyol	Bene (Ex-Gallia, Etes)
Arnus (Nagygálya)	Biber (Gottlobina, Écska)
	Berger
	Behoftsits
Bars (Vudek)	Benke (Hajduschitza)
Bonitz (Fehértemplom)	Baranyi (Szentandrás)
Bódi (Etes, Omán)	Borzák (Kevermes és Jám)
Barcok (Klopotia)	Barna (Dorozsma)

Berta	Derényi
Bastiny (Szubotica)	Doma (Ság)
Blesch	Domusuku
Buday (Fegyvernek, Gatalya)	Drinyi (Gatalja)
Bolla	Demendi (Omor)
Budentovszky (Bars)	Ehrber (Stefansfeld)
Bastius (Versec)	Eitl (Écska)
Banka (Majlát)	Földy (Nagyzsám)
Baghi (Dorozsma)	Ferentzy
Baschta	Fischer
Balázs (Mezőkövesd)	Fejes (Bardány, Omor)
Barta	Fekete
Boza	Fodor
Cink	Fülep
Csikl	Fink (Tribswetter)
Csányi (Tornya)	Fátyol (Dézsánfalva)
Csőke (Etes, Gatalja)	Gulyás
Csik	Gara (Mailát, Pécska, Kunszentmárton)
Császár (Mezőkövesd)	Godó
Csernus (Szentandrás)	Gavallérma (Székáts)
Cséka	Gábor (Iratos, Szajony)
Csukás	Gladnek
Csohaszka	Graefer (Zichydorf)
Dávid (Hort)	Gutvein (Szubotica)
Doll	Gergely
Déméndi (Várkony)	Györfy
Dongó	Grill
Delezsán	Homoki (Sándorff)
Drogai	Hertsik
Dasa	Haman (Majlátfalva)
Döme	Hajek
Ditrich (Fehértemplom)	
Dudás	
Dallos (Fegyvernek, Gatalja)	

- Huszka
 Horváth (Tiszaföldvár, Gatalja)
 Hermes (Écska)
 Hartmann (Écska, Detha)
 Holda
 Hauschka
 Hideg
 Hankótzky (Szentandrás)
 Halász (Majlát, Battonya,
 Szentmárton)
 Huszár (Etes)
 Hávermüller (Zichydorf)
- Ipats
 Illés
- Juhász (Nagyiratos)
 Jász
 Jalorka (Nagybecskerek)
 Jung
 Jeszinszka (Csehorsz.)
- Kaufeisen (Germánia)
 Konali
 Kováts (Komárom, Majlát,
 Szentmárton, Écska)
 Kutsara (Nagyiratos, Etes)
 Kotsa
 Kalackay (Kevermes)
 Kiss
 Karafa (Majlát)
 Kósa (Majlátfalva)
 Koppány
 Karsay
 Kotsis (Győr, Klopodia)
 Király (Szalmaterst, Kisujfalva)
- Kelemen (Szubotica)
 Kubinyi
 Katona (Szentmihály)
 Krizsán (Tószeg)
 Kohatka (Nagyzsán)
 Kisztele (Omor)
 Kutserreiter (Karlsdorf)
 Kelle (Majlát, Békésszentandrás)
 Komáromi (Dorozsma)
 Kochláts (Gombaszög)
 Kalmár
 Keszek
 Korszalik
 Kutyhin
 Kaszanly
 Kuti
 Kopsa
 Kallós (Majlát)
 Kalik (Pasztoha)
- Lung
 Lieber
 Latky
 Lajkó (Dorozsma)
 Lági
 Liszacs
 Loszkandl
 Latzkó (Laputó)
 Lantos (Jászládány,
 Szentandrás, Gataja, Rékás)
- Matej (Etes)
 Miklós
 Magony (Jászládány)
 Magosz
 Máté (Kevermes, Etes, Gatalja)

Mensik (Moravia)
 Muszkataj (Omor)
 Müller
 Molnár (Majlátfalva)
 Mózer (Soroksár)
 Mohari
 Malec
 Mátyás
 Magó
 Mónár (Majlát)
 Motsár
 Marschall (Karlsdorf)

Német
 Nagy (Alsiszentgyörgy,
 Jászládány, Majlát)
 Nádas
 Nikolászy
 Novotnik (Kauschitz,
 Csehország)
 Nödrödi
 Nyilas

Orbán (Csehország)
 Olaj (Karancsság)
 Orzsek (Osztern)

Petermann
 Pergő
 Peti
 Panyik (Jászládány)
 Patóts (Komárom)
 Pekly (Törökkanizsa)
 Parang
 Pálinkás (Gataj)
 Polgár

Pintér (Dézsánfalva)
 Péter
 Patisz
 Pattogós (Alsószerém)
 Ping (Tribszvetter)

Répás (Kóka, Gatalja)
 Rátz (Szeged)
 Ribasik
 Reininger (Németország)
 Rágyi
 Rády (Szentandrás)
 Rozska
 Rittinger

Szabó (Kevermes, Bárda,
 Dézsánfalva)
 Szüky (Fajány, Fehértemplom)
 Sipos (Majlátfalva, Ürményháza)
 Sidró (Omor)
 Sárík (Szegvár)
 Szőke
 Szili (Majlátfalva)
 Szalay
 Szeifer (Versec)
 Szémann (Bohemia)
 Szerencsés
 Schiffert (In-Gallia)
 Scheidl (ex Radlstad)
 Strohál (Keplitz, Moravia)
 Sznapek
 Szaniszló
 Schiffler
 Szórád
 Szilasy
 Simor

Sipasi	Ulrich
Steiblein (Jám)	Urbán
Szirmay (Szabadka)	
Szidak (Radács)	Váczy (Fehértemplom)
Szén	Visc
Szücs	Varga (Kömlő, Kevermes,
Sándor	György)
Sajti	Vámos (Kevermes)
Sziráki	Vas (Fegyvernek, Szaján)
Szebeny	Verődy
Szelley (Ság)	Virág (Dorozsma, Karancsság)
Szebei	Vadas (Etes, Gatalja)
Szelly	Várkonyi (Etes, Karancsság)
	Vágó
Táborosy (Gatalja)	Vinberger (Csiknova)
Tóth (Dorozsma, Apátfalva,	Vavruska
Kétegyháza, Tördeli,	Vogl (Nagyszredistye)
Dézsánfalva)	Vető
Tolt (in-Germánia)	
Tülkös	Wagner (Módos)
Tarkó (Fegyvernek)	
Taiti	Zech (Dolatz)
Till (Karlsdorf)	Zing
	Zoech
Urbanek (Csehország)	

A fenti családnevek alapján tehát a telepések nemzetiségükre nézve kb. felelősszben magyarok, felelősszben csehek és németek voltak. Származáshelyükre vonatkozóan az az eredmény, hogy a magyarok nagy részben Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéből (Nagykunság) és Heves megye déli s Nógrád megye középső részéből, továbbá Csanád és Csongrád megyék területéről származnak. Több családnév különböző vidéken fekvő helyek neveivel kapcsolatban fordul elő.

Pl.	Csőke	Etes	Dézsánfalva
	Dalos	Fegyvernek	Gatalja
	Gábor	Nagyiratos	Szajány
	Máté	Kevermes	Gataj stb.

Ebből következtethető, hogy a magyar lakosság egy része már 1830 előtt a Temesköz falvaiban élt, és innen vándorolt be Udvarszállásra.

Foglalkozásukat illetően a magyarok földművelők, a csehek és németek a földművelés mellett kis részben iparral is foglalkoznak.

A vallás szempontjából egységesnek mondható a település, 99%-ban római katolikus.

A telepések száma 1832–33 körül 250–300 lehetett. Az idézett canonica visitatio szerint 1836-ban Udvarszálláson a lélekszám 300. Fényes Elek⁸ szerint 1839-ben 265 lakosa van a falunak. 1839–49-ig a népeségre vonatkozóan nem találtam statisztikai adatokat. A népmozgalom adatait 1833–48-ig vizsgálva arra az eredményre jutottam, hogy 15 év alatt a születések és halálozások száma kb. egyenlő, így természetes szaporodás nincs. Nem számítottam az 1842. évet, mikor valami járvány következtében a halálozások száma az átlag – évi 22 – kétszeresét is felülmúlta, 49-re növekedett.

Az említett 1833. november 30-i szerződés hiányában – mely 50 évre meghatározta a földesúr és jobbágyai közötti kapcsolatot – csak szájhagyomány alapján rekonstruálhatjuk a telepések gazdasági viszonyait. Eszerint minden telepes kapott egy kat. hold beltelket és nyolc kat. hold szántót. Ezért évente 28 nap robotot szolgáltak, 10 napot a beltelekért, a numeráért és 18 napot a szántóért. Egész napi robotnak számított az egész napi kaszálás, kapálás stb., vagyis a nehezebb munka végzése, könnyebb munka esetén, mint pl. rostálás, morzsolás, három-négy nap számított egy robotnak. Minden robotnapért egy pléhtáblácskát kaptak, és november 1-jén, mindenszentekkor, ezeket a táblácskákat bevitték az uradalom központjába, Jámba, és ott az intézők megejtették az elszámolást. A roboton kívül dézsmát is kellett beszolgáltatniuk. A dézsma a termés hetede volt, így aratáskor minden hetedik keresztet, szüretkor minden hetedik sor termést stb. külön kocsira rakva, beszállítottak Jámba. A jobbágytelken kívül az egyes telepések különböző nagyságú területet béreltek az uradalmi földekből. Ez feles bérlet volt,

vagyis a föld használatáért a termés felét kellett a földesúr részére beszolgáltatni. A telepéseknek ezenkívül még állandó munkaalkalmat nyújtott az uradalom, részben a saját kezelésében lévő földjein, részben az Udvarszállás községben létesített uradalmi sör- és spirituszgyárban. A gyár a község belterületén, 4 kat. holdon feküdt, 1849-ben azonban a szerb felkelők felégették.

A falu egyházilag már 1822-től kezdve a fehértemplomi anyaegyházhoz (Mater) tartozott, s mint fiókegyház (filiálé) szerepelt. Az 1836. évi canonica visitatio szerint az udvarszállásiak nagyobb része főleg nyári időszakban az anyaegyházat látogatja. Ebből következik, hogy 1836-ban saját templomuk még nem volt. Valószínűleg a 30-as évek vége felé építtetett a földesúr, mint patronus templomot, a szájhagyomány szerint fából. A templom felépülésével egyidejűleg rendszeres lelkészi szolgálat is kezdődött, amit a fehértemplomi lelkész végzett. 1848. március 25-étől augusztus 19-éig helyi káplánság volt a faluban⁹, azonban ez megszűnt, s Udvarszállás ismét közvetlen az anyaegyház vezetése alá került.

Említi a szájhagyomány, hogy a templom mellett iskola is volt. A 40-es években kétszer (1841 és 1843) van említés a tanítóról, Loszkanndl Ferencről. A templom és iskola fenntartója a földesúr volt.

Az említett canonica visitatio szerint „Udvarszállás filialen van temető a falutól kelet felé fakeresztel és bádofgeszülettel 10 év előtt lett kihásítva (ti. az uradalomból) és megáldva”. Tehát gróf Bissingen Ernő még 1826 körül birtokából egy részt temetőnek engedett át a telepések számára, ezt akkor egyházilag is megáldották, s így azóta temetkeznek oda.

Megismerve a falut népességi, gazdasági, egyházi szempontból, vizsgáljuk meg társadalmát. A származásra nézve különböző telepéseket társadalmilag egységessé olvasztotta az egységes gazdasági keret és az egy vallás. Mindenki ugyanannyi földet és ugyanolyan feltételek mellett kapott, csupán a feles bérletnél voltak eltérések vállalkozó kedv és munkaerő szerint. Így hétköznapjaik hasonló munkában teltek el, vasárnap pedig egyforma módon dicsérték az Istent. Ezek következményeként a falu társadalmában nem történtek eltolódások, lakói mind földművelő jobbágyok, ti. a néhány iparral foglalkozónak is földművelés volt a főfoglalkozása.

A falu élete ilyen keretek között mozgott 1848-ig. A szabadságharc alatt a helység fronton kívül esett. 1849 tavaszán a község csapatot

küldött a szerbektől szorongatott fehértemplomi garnizon megerősítésére, minek megtorlásaként a szerbek vracsevgái táborukból megtámadták Udvarszállást, és egészen felégették. A lakosság nagy részének sikerült elmenekülnie a közeli erdőkbe, a háborús időre való tekintettel ugyanis heteken át az értékes holmikát összecsomagolva útra készen állottak. A felkelés után részben visszamentek származáshelyükre, részben a kevésbé veszélyeztetett északi falvakba helyezkedtek el, s így Udvarszállás rövid időre egészen elnéptelenedett.

UDVARSZÁLLÁS 1850-TŐL 1885-IG

A község elnéptelenedése természetesen zavart okozott az uradalom életében. Ezért a földesúr a harcok elcsendesedésével levélileg értesítette az elmenekülteket, hogy visszajöhetnek. Az anyakönyvek bizonyítják, hogy ezek nagyobb része vissza is jött, sőt újabb telepésekkel szaporodott a község lakossága. A visszajövők siralmas állapotban lálták elhagyott lakhelyüket. Csak romok jelezték, hogy nemrégén még emberek laktak ott. Kénytelenek voltak rögtönzött kunyhókat készíteni, egyelőre azokban meghúzódni, és csak később, anyagi helyzetük javulásával kezdtek ismét házakat építeni. Az 1850-ben visszatért lakosság számáról nincsenek adataim. Az 1857. évi népszámláláskor 514 lakosa volt a falunak. Udvarszállás népessége történetében ez a maximumot jelenti, mert 1834-től 1849-ig 250–350 között, 1870-től 1910-ig 430–460 között mozgott a falu lakóinak száma. Az 1857. évi magas létszám bizonyítja, hogy a szabadságharc után sokan tértek vissza, és tekintélyes számú új telepes is jött. A hatvanas években gazdasági téren bekövetkezett a consolidatio. Bár 1863-ban igen rossz termés volt – a lakosság élelemmel való ellátása az uradalomra hárult – az 1870. évi népszámlálás szerint már 72 ház volt Udvarszálláson. A visszatéréskor épített kunyhókat tehát ekkor már lakóházak váltották fel, melyeket vályogból építettek, és zsindellyel fedtek. Meglepő azonban, hogy a lélekszám az 1857-i 514-gyel szemben 1870-ig a gazdasági erősödés ellenére 425-re csökkent. Bár a lakosság az eddigi adatok szerint is igen lassan szaporodott, inkább stagnált, de ilyen mértékű fogyást nem magyarázhatunk ebből a tényből, itt valószínűleg elvándorlás történt. A lakosság vallás szerinti tagozódása 1870-ben róm. kat. 422, ágh. ev. 1, helv. hitv. ev. 2, tehát csaknem teljes egészében római katolikus a falu. Az 1880-as

népszámlálás részletesebb adatai már világosabb képet nyújtanak a község népességéről. Eszerint a jelenlevő polgári népesség 462. Ebből anyanyelv szerint:

magyar	német	oláh	horvát-szerb	egyéb nyelvű
337	28	32	2	63

Hitfelekezet szerint:

r. kat.	gör. kel.	ágh. ev.	zsidó
424	35	2	1

Az 1880-as adatokat összehasonlítva az 1870. évi eredménnyel, azt látjuk, hogy 10 év alatt a lakosság száma 37-tel emelkedett. Ez azonban nem természetes szaporodás, hanem bevándorlás eredménye, amit a lakosság vallás szerinti megoszlása mutat. Ugyanis még az 1870. évi 425 lakosból 422 róm. katolikus, addig az 1880. évi 462 lakosból csak 424 a római katolikus, 35 pedig görögkeleti vallású oláh. Ezek az oláhok nem a falu belterületén, hanem a község határában lévő grófi majorokban helyezkedtek el, mint béresek. Mivel a falun kívül éltek, dolgoztak, s mivel később sem költöztek a faluba, és házasság útján sem történt keveredés, így az oláh bevándorlás a falu életében népességi szempontból nem volt jelentős tényező. Az összlakosságból így leszámítva az oláhokat, látjuk a falu tényleges népességét, mely szerint a 80-as években a lakosság számában nem következett be eltolódás.

Gazdasági kereteik ugyanazok, mint 1833-tól 1849-ig. Változás az, hogy az uradalmi sör- és spirituszgyár a szabadságharc alatt egészen elpusztult, s mivel a földesúr új gyárat nem épített, ez a munkaalkalom megszűnt a lakosság számára. A falusiaknak azonban új munkalehetőség nyílt a vasútépítésnél. 1851-től 1856-ig épült a község határában áthaladó orovica-báziási vasútvonal, hol a szájhagyomány szerint a faluból sokan nyertek alkalmazást. Az új vasútvonalat 1856. november 1-jén adták át a forgalomnak. Udvarszálláson nem volt vasúti megállóhely, az utazóknak a jámi állomásra kellett menniük, mely kb. 3 km-re volt.

A falura nézve jelentős volt még, hogy határában 1875-ben megépült a Karason át vezető fahíd. Ennek következtében a fehértemplom-udvarszállási út csatlakozott a vojvodinc-verseci úthoz, s a falu így közelebb

jutott Versechez, a vidék központjához, ami értékes volt a terményeladás szempontjából.

A szerb pusztítás után csak egy évtized múlva, 1861-ben épült fel az új templom Anna-Mária királynő kegyes adományából.¹⁰ A templom téglából épült, zsindelettel és az utcára épített s részben a homokfalra, részben két kőoszlopra támaszkodó toronnyal. A berendezés költségét a grófi család viselte. A vasárnapi istentiszteleteket a hatvanas években rendszerint a grófi család papja végezte, ki mint a grófi gyermekek nevelője tartózkodott a jámi kastélyban, s vasárnapokon Udvarszálláson végzett lelkészi szolgálatot. Az udvarszállási templomot látogatta a grófi család is. A templom még ma is fennáll, tetőzete azonban igen rongált. Építésével egyidejűleg mellette építette fel a földesúr az iskolát az utca vonalával párhuzamosan, s ez egy tanteremből és két-szobás tanítói lakásból állott. A tanító eredményes munkáját bizonyítja, hogy 1880-ban a lakosságnak csaknem negyedrésze tudott írni-olvasni (106).

A község életében nagy jelentőségű az 1885. év. A letelepüléstől 1885-ig a lakosság a jobbágyi viszony szerződésileg meghatározott keretei között élt. 1885-ben azonban hatósági felszólításra a földesúr felmentette a lakosságot a jobbágyszolgáltatás alól, s az igénylőknek kedvező fizetési feltételek mellett földet adott.¹¹ Az igényelhető maximum 8 hold volt. A falu lakói közül 15-en vettek 8 holdat, 23-an pedig 1-6 hold közötti parcellákat, tehát 38 család összesen 228 holdat vásárolt. A vételár holdanként 300 forint volt, melyet 15 év alatt egyenlő részletekben minden év november 1-jén holdanként 20 forinttal kellett törleszteni. Az eladó a kamat fizetését elengedte, de a vevőknek a szerződés aláírásakor a megváltott föld után 5-5 forintot kellett fizetni foglalóképpen, a vételár pedig a tulajdonjog átírásával egyidejűleg az eladó javára első helyen kebeleztetett be.¹² A lakosok így kedvező úton földhöz jutottak. A földesúr indokolt esetben jóakarátulag megengedte a részletfizetések halasztását. Mikor azonban 1897-ben szűk termés miatt nem tudtak fizetni, s majd a földesúr is elköltözött, az udvarszállásiakkal szemben fennálló követelését átadta a Fehértemplomon lévő Károlyfalvi Bank fiókjának. Tehát a bank a fennálló tartozást kifizette a grófnak, s az udvarszállásiaknak adósságukat ezután a banknál kellett törleszteni, hol kamatot is számítottak fel nekik. Később néhány a

magas kamat miatt az orovikai bankhoz fordultak, mely tartozásukat átvette. A parasztok által megvásárolt földek nagyobb részben a községtől délkeletre, a fehértemplomi út és a vele párhuzamosan futó szuboticiai határ között, kisebb részben a falu és a Karas folyó között terülnek el, tehát mind a falu közelében vannak, ami a gazdálkodás szempontjából kedvező.

A SZABAD FALU ÉLETE 1918-IG

Az 1885-ben földhöz jutott lakosságot a következő években lefoglalta a vételár törlesztésének gondja. 13-20 pengős búzáarak mellett igen szorgalmasan kellett dolgozniuk, hogy törleszthessék adósságukat. A kisbirtokosok száma – mint említettem – 1885-ben 38. Az 1900. évi statisztika ugyanezt mutatja, 1910-ben némi eltolódást látunk, ez a szám 42-re emelkedett – 12 tíz holdon felüli és 30 tíz holdon aluli – a többlet azonban a birtokok aprózódásából állott elő. A falubeliek birtokállománya 1918-ig nem mutat változást, ennek oka a grófi birtok kötöttsége, mely hitbizomány volt, és mint ilyen el nem adható. Ezért a falusiak, ha földet akartak vásárolni, idegen határba kellett menniük. A lakóházak száma 1900-ban 67, 1910-ben 63, tehát kb. 25-30%-kal több, mint a kisgazdaságok száma. Mivel legalább annyi családot kell számítanunk, ahány lakóház van, így azt látjuk, hogy kb. a lakosság egyharmada egészen földnélküli. Ezek 1885-ben, vagy az addigi helyzettel megelégedve, vagy vállalkozó szellem hiányában nem vásároltak földet, később pedig nem volt rá alkalmuk, és így tovább is uradalmi szolgálatban, mint béresek, napszámosok keresték meg kenyerüket. 1900-ban négy iparos volt a községben, 3 önálló, 1 segéd. Ezek közül 2 kovács, 2 gépész. 1910-ben szintén 4 iparos volt, mind a 4 önálló, 1 kovács, 1 szabó, 1 kőműves és 1 vendéglős. Ezek az iparosok a falu igényeit elégítették ki, ipari termelésük nem terjedt túl a falu határán.

Az 1885. évi földosztás tehát társadalmi rétegződés alapjául is szolgált, az eddigi homogén jobbágytársadalom kisbirtokosok (négyheted rész) és földnélküliek (háromheted rész) csoportjára oszlott. Az iparosok száma a lakosság számarányához viszonyítva nem jelentős. Mivel ezek az ipar mellett földműveléssel is foglalkoztak, így valójában az említett két csoport valamelyikébe tartoztak, s így önálló iparosréteg nincs. A kisbirtokosok és földnélküliek rétege között még nincs ellentét,

mert érdekeik nem ütköznek, a birtokosok maguk munkálják földjüket, a földnélkülieknek pedig az uradalom nyújt állandó munkát. A faluban a tanító képviseli az intelligenciát.

A szabad falu statisztikai felvételeit népesedés szempontjából vizsgálva, látjuk, hogy a lélekszám:

1890-ben	464
1900-ban	468
1910-ben	462,

tehát három évtizeden keresztül szinte mozdulatlanság uralkodik.

Az anyanyelvre vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a mozdulatlan felszín alatt történtek változások:

	magyar	német	oláh	horvát-szerb	egyéb szláv
1890	371	27	16	–	50
1900	328	22	59	7	52
1910	330	9	79	2	42

A falu lakossága tehát lassan fogyott, míg a bevándorló oláhok száma nő, s így az össznépeesség adatai alig változtak. A magyarság száma tulajdonképpen a 80-as években emelkedést mutatott (1880-ban 337, 1890-ben 371), majd a 90-es években az előbbi emelkedéssel egyenlő visszaesés, s 1910-ig stagnáció következett be.

A gazdasági életben természetes fellendülést eredményezett az 1885. évi földosztás. Adósságukat igyekeztek kifizetni, majd az 1910-es években már földeket vásároltak a szomszédos szuboticei és fehértemplomi határokon. Gazdasági erősödésüket tükrözi a lakóházaikról szóló ki-mutatás is:

	tégla	tégla vályogalappal	vályog	fa vagy egyéb	össz
1900	8	5	51	3	67
1910	13	30	20	–	63

Gazdálkodásukban a gabonatermelésen volt a hangsúly. Fő termé-nyeik a kukorica és a búza. Takarmánynövények közül lóherét, szénát

és csalamádét termesztettek. Szőlő- és gyümölcsstermelésük csupán saját szükségleteiket elégítette ki. A beltelken lévő konyhakertben termeltek burgonyát, hüvelyeseket stb. Állattenyésztésük főleg a földműveléshez szükséges állatállományra szorult, lovat, tehenet, sertést s kevés baromfit tenyésztettek. Állattenyésztésüket korlátozta a közlegelő hiánya.

Terményeiket – mint említettem – a verseci, fehértemplomi és jaszenovói piacokon értékesítették. Gazdasági haladásukat elősegítette, hogy 1912-ben az állam a Karason át vezető régi, rongált fahíd helyébe egy betonhidat építtetett, s ezzel biztosabb és könnyebb lett a közlekedés Versec felé.

Egyházi életükben nem jelentett változást az 1885. évi esemény. Bár a gróf patronátusa megszűnt, de egészen a világháborúig segítette az egyházköziséget. A lelkészi szolgálatot a fehértemplomi lelkész, a kántori teendőket pedig a háború végéig a helybeli tanító végezte. A lakosság 10%-a volt templombajáró, azoknak is többsége nő.

Iskolaügyükben jelentős fordulatot hozott az 1885. évi év. A falu úrbéres jellegének megszűnésével az iskola fenntartásának gondja a községre nehezedett. Ez súlyos megterhelést jelentett a lakoságnak, s ezért 1892-ben a gróf segítségével a kultuszminiszterhez fordultak az iskola államosítását kérve. Háromévi kérelmezés után dr. báró Wlassits Gyula kultuszminisztersége alatt meg is történt az iskola államosítása. A templom mellett balról lévő saroktelken építtetett az állam egy új iskolaépületet, téglából, cseréptetővel s egy nagy tanteremmel és kétszobás tanítói lakással. A régi iskolaépületet (a templomtól jobbra) községvázzá alakították át. Az új iskolát „magyar hazánk ezeréves fennállásának emlékére” ajándékkul kapta Udvarszállás.¹³ Az állami iskola megnyitása 1896. szeptember 21-én folyt le díszülés keretében a grófi család jelenlétében. Az első állami tanító Óváry János volt. Az iskola dologi ügyeinek intézésére egy öttagú gondnokságot választottak. 1896-ban a gondnoksági elnök volt Horváth Pál, gondnok Kratochwill József, s gondnoksági tagok Vámos János, Horváth Antal és Junigl József. Az oktatást egy tanító végezte, tehát ún. osztatlan iskola volt, kivétel a női kézimunka, amelyben heti hat órában tanítónő tanította a lányokat. A hitoktatást is a tanító végezte heti 4 órában. A hitoktatásért 50 forint tiszteletdíjat szavazott meg a gondnokság 1897-ben. A tanév megkezdésének és befejezésének meghatározása is a gondnokság ha-

táskörébe tartozott. A tanév – tekintettel a mezei munkára – rendszeresen szeptember 10-e és 20-a között kezdődött, és június közepén fejeződött be. Az 1897. évi tanévben 80 tanulója volt az iskolának (44 leány, 36 fiú), 1900-ban 81, 1910-ben 76 volt a tankötelesek száma (a falubeliek és tanyaiak együtt). A községbeliek 5%-os iskolaadóval járultak hozzá az iskola költségeinek fedezéséhez, a pusztai gyermekek után pedig hozzájárulásként 1 forint 40 krajcárt kellett fizetni a 90-es években. Az iskolának volt ifjúsági könyvtára, a tanító részére járt a Népoktatás című pedagógiai szaklap. Az iskola eredményes működését bizonyítja, hogy az össznépeességből 1900-ban 162-en, 1910-ben 215-en tudtak írni-olvasni.

A község eddigi közigazgatási viszonyait adatok hiányában csak homályosan ismerem. 1849-ig Krassó vármegye oroviciai járásához tartozott, 1850-től 1860-ig a „szerb vajdaság és temesi bánóság” nevű tartományba kebelezték be, majd 1860-ban visszacsatolták Krassószőrény vármegyéhez, s a jámi járásba osztották be. Ez az utóbbi beosztás 1918-ig fennállott. 1904-ben történt meg a község szervezése az 1886. évi 22. tc. alapján.¹⁴ Eszerint Udvarszállás a jámi közjegyzőséghez kapcsolódott, mint kisközség. Közigazgatása a községi előljáróság feladata lett. (Ennek tagjai a jegyző, a bíró, a helyettes bíró, két esküdt, a körorvos és a közgyám.) A falu 10 tagú képviselő-testület által gyakorolta önkormányzati jogát. Ez a helyzet 1918-ig fennmaradt.

A falu életét 1885-től a világháborúig a lakosság küzdelmes hétköznapjai jellemzik. A világháború alatt a falu távol esett a hadszíntértől, azonban csaknem az összes férfierő háborúba vonult, főleg a 7-es honvédeknél és a 43-as és 46-os közös gyalogezrednél teljesítettek szolgálatot, voltak orosz, olasz, román és szerb fronton. Orosz fogságba estek hatan (Virág József, Bene István, Csáp József, Virág János 1. és Virág János 2.). Olasz fogságba pedig hárman (Barna Pál, Österreicher Antal és Csáp Antal). A foglyok 1919-ben egy kivételével mind hazajöttek, a kivétel Virág József, aki csak 1924-ben jött vissza. Az elfogottak fogságuk ideje alatt nagyjából megtanulták az illető nemzet nyelvét, visszatértük után azonban lassan elfelejtették. Csáp József fogsága alatt megbarátkozott a bolsevik eszmékkal, s hazajöve igyekezett azokat terjeszteni, azonban nem talált rokonszenvre. Hősi halottakkal is áldozott a falu, ezek: Kucsera Gáspár, Junig Márton, Bene Mihály, Holupka

József, Horváth József, Horváth András és Máté János. A háború alatt a falu lakossága főleg nőkből és gyermekekből állott, ők végezték a mezei munkát is. Termésük egy részét az állam a katonaság számára foglalta le, s így bár szűkösen, de megéltek. Közben azonban állandó rettegésben voltak, félve a szerbek és románok esetleges támadásától. Az 1918. évi novemberi forradalom idején ez a rettegés a végsőig fokozódott, holmijukat összecsomagolva minden percben menekülésre készen állottak. A környékbeli forradalmárok azonban nem bántották a lakosságot, figyelmüket a jámi grófi kastély és a grófi majorok foglalták le. Az egész gabonaállományt és gazdasági felszerelést széthurcolták, a jámi kastélyt s az Udvarszállás határában lévő négy majort teljesen elpusztították, felégették. Az udvarszállásiak ezalatt csendesen viselkedtek, és a fosztogatásban nem vettek részt. 1918 novemberében megtörtént a szerb megszállás.

UDVARSZÁLLÁS (DOBRICEVO) 1918-TÓL 1936-IG

A szerb megszállás a magyar csapatok átvonulása után két nap múlva minden ellenállás nélkül történt meg. A lakosság megdöbbenve, nem értve, de csendben vette tudomásul a változást, mely nemcsak politikai, hanem gazdasági, népességi, kulturális és közigazgatási viszonylatban is eltolódást eredményezett Udvarszállás életében.

Az új állam első dolga volt a megszállt területi nagybirtokok feldarabolása. Minden nagybirtokból 500 kat. holdat, mint maximumot, meghagytak az eddigi tulajdonos birtokában, a föld többi része pedig az állam tulajdonába ment át. Így a szerb állam minden áldozat nélkül óriási területeket vett birtokába, melyek nagy részét dobrovoljacok (hadi önkéntesek) és más szerb származásúak között felosztották. Ilyen értelemben osztották fel Udvarszállás határában a Bissingen-birtokot is. Az itt földhöz jutott szerbek azonban nem telepedtek be a községbe, a határban sem alakítottak önálló települési csoportot, hanem a környékbeli szerb falvakban helyezkedtek el. Így távol a földtől gazdálkodásuk nehézkes volt. A fő baj azonban nem a távolság, hanem a hozzá nem értés, mert csak a szerbiai pásztoemberek nem foglalkoztak még földműveléssel, felszerelésük sem volt, intenzív fizikai munkához sem voltak szokva, a klíma is szokatlan volt számukra, s így nem tudták földjüket kiértékelni, s ezért bérbe adták részben udvarszállásiaknak, részben a

környékbeli falvak lakóinak. Ezek a földek azonban tulajdonjogilag rendezetlenek, illetve még mindig gróf Bissingen Ernő úr nevéen állanak, bár régen nem ő használja.

A háború utáni konjunktúra hasznukra volt a földműveseknek, s a falubeliek így pénzhez jutva kezdték a bérelt földeket megvásárolni. A földvásárlási lehetőség egészen felvillanyozta a lakosságot, és egy kicsit el is felejtették, hogy milyen nagy árat – Trianont – kellett érte fizetniük. Az ősi földéhség most kielégülést talált, s eltöltötte egész lényüket. Az eredmény az, hogy 1919-től 1933-ig megháromszorozódott a falusiak birtokállománya, így kb. 700 kat. hold van a kezükön. Horváth István volt bíró bemondása alapján:

0–10 holdig terjedő birtok van	30
10–20 " " " "	20
20–30 " " " "	7
30–40 " " " "	5
40–50 " " " "	1
Összesen:	<u>63,</u>

tehát az 1910-es helyzettel szemben a birtokosok száma kb. 30%-kal növekedett. A dobrovoljacok részére kiparcellázott területek eladásával megindult a tanyás középirtokok kialakulása. A verseci és fehértemplomi német és szerb intelligencia vagyonosabb tagjai vásároltak földet az udvarszállási határban.

A falunak – mint említettük – keletkezése óta nem volt legelője. 1924-ben sikerült a gróftól a Karas bal partján egy 10 holdas területet vásárolniuk legelő céljára. A legelő megvételére és fenntartására megalkult a Legelőtársulat 56 taggal.

A gazdasági jólét emelkedését bizonyítja, hogy házaik ma már nagyrészt téglából vannak, cseréppel fedve.

Míg a falu gazdasági helyzete megerősödést mutat a háború előtti helyzethez viszonyítva, addig a népességi viszonyokkal kapcsolatban éppen az ellenkező észlelhető. Az 1920-as szerb népszámlálás eredménye: összlakosság 305, ebből nemzetiségek szerint:

cseh	lengyel	magyar	német	oláh	olasz
48	1	227	16	12	1

vallás szerint:

pravoszláv	római katolikus	gör.kat.	evang.
12	288	4	1

Az 1930-as még ki nem adott statisztika¹⁵ nem mutat változást, az összlakosság 306, ebből 229 magyar, 59 cseh-szlovák és 18 német. Ezeket az adatokat az 1910-es statisztikai adatokkal összehasonlítva látjuk, hogy a népesség száma jelentékenyen csökkent. A csökkenés oka az, hogy a nagybirtok feldarabolása következtében a majorokban élő lakosság elvándorolt. Az oláhok elvándoroltak, mert a munkaalkalom megszűnt, és se birtok, se rokoni kapcsolatok nem kötötték őket. A magyarok számában is, sajnos, nagy eltolódás van. 1910-ben 330, 1920-ban 227, tehát 100-zal kevesebbedtek meg. A hiányzó családok szintén a majorokban dolgoztak, de nagy részüknek nem volt földje a falu határában, s mivel a szerb birtokpolitika következtében kereseti lehetőség s föld nélkül maradtak, így ők is kénytelenek voltak elvándorolni.

Kulturális vonatkozásban vizsgálva a falu életét, szintén a lakosság hátrányára szolgáló változást találunk. 1918-ban hatosztályú elemi iskolája volt Udvarszállásnak. A szerb uralom alatt is megmaradt a hat osztály, az iskola azonban kisebbségi iskola lett, így az első osztályban magyarul, a másodikban magyarul és szerbül, a harmadik osztálytól fölfelé egészen szerbül tanulnak a gyermekek. Ennek az az eredménye, hogy sem magyarul, sem szerbül nem tudnak helyesen írni-olvasni, számolni, azonban terjed körükben a szerb nyelv ismerete. Az iskolából hozott nyelvismeret a fiúknál a katonaidő alatt kiegészül, s a fiatalabb nemzedék férfitagjai már egészen jól beszélnek szerbül. Helyes az, hogy a lakosság ebben alkalmazkodik a változott viszonyokhoz, mert így kevesebb kellemetlenségnek van kitéve hivatalos ügyeiben, s terménye értékesítésénél is előnyt jelent ez számára. A baj azonban az, hogy a szerb nyelv tanulása az elemi ismeretek és az anyanyelv rovására történik. Ugyanis a gyermekek nem bírják annyira jól az államnyelvet, hogy ennek segítségével megtanulják a szükséges számtant, földrajzot, törté-

nelmet, gazdaságtant stb., s így ismereteik egészen zavarosak. Ennek következtében a művelődés színvonala a szerb uralom alatt lehangolt.

A politikai változással együtt a közigazgatás is megváltozott. Az új határ következtében megszűnt a jámi járás, hova a község 1918-ig tartozott, ezért a verseci járáshoz csatolták. A község eredetileg 30-35 km-nyire feküdt a szerb–román határtól, mely tőle keletre Stájerlakáninánál húzódott. A két állam között 1924-ben létrejött megegyezés értelmében Udvarszállásig tolódott el a közös országhatár, s így a község északkeleti határa egyúttal országhatár is lett. Ennek következtében a falu elszakadt Jámtól, és a tőle északnyugatra fekvő Vojvodinci körjegyzőséghez csatoltatott. 1936-ban hatósági kezdeményezésre önálló jegyzőség alakult a községben. Ennek fenntartása súlyos megterhelést jelent a falu számára az eddig is nagy adó mellett. A határ 1924. évi meghatározása óta a községben 14 tagú pénzügyőri szakasz van kirendelve a határ őrzésére.

1924-ig Udvarszállás posta és távírda szempontjából Jámhoz tartozott (3 km). Azóta postája Sztrázsa (6 km), távírója Jaszenovo (7 km). A határváltozás következtében megszűnt a vasúti közlekedés a község határán keresztülhaladó jaszenovo–orovicai vasútvonalon, sőt a sínpart is felszedték a szerbek a határtól kb. 2 km-nyi távolságon. A község közlekedési viszonyai tehát rosszabbodtak, mert a 3 km-re fekvő jámi állomás helyett most vagy a 6 km-nyire levő sztrázσαι, vagy a 7 km-nyire fekvő jaszenovói állomásra kell menni. Tehát közigazgatás, posta és közlekedés szempontjából sem nyert a község.

Összegezve tehát a szerb megszállás okozta változásokat, azt látjuk, hogy a gazdasági terület kivételével minden vonatkozásban hanyatlás van. A gazdasági előny sem az állam jóakarátának az eredménye, hanem csupán annak a következménye, hogy az állam által önkényesen lefoglalt nagybirtokot kevésbé hozzáértő és földszerető emberek között osztották fel, s az udvarszállásiaknak verejtékes munkával szerzett pénzen sikerült az idegenek kezére jutott földből valamennyit megvásárolniuk, ami viszont életrevalóságuk bizonyítéka.

Az elmondottakban igyekeztem rekonstruálni a magyar jellegű Udvarszállás életét egy századon keresztül. Befejezésül csak azt szeretném még megemlíteni, hogy az első állandó telepések közül mely családok élték át az elmúlt század megpróbáltatásait. A ma élő családnevek és

családonkénti előfordulások száma: Balassa (1), Barna (3), Bartha (1), Bene (2), Csáp (4), Csőke (2), Döme (4), Frenczen (1), Gránicz (1), Halubka (6), Horváth (4), Junigl (2), Krizsa (1), Kucsera (9), Kvesznica (1), Lexa (1), Máté (1), Magyar (2), Rezba (1), Tóth (3), Turi (1), Urbán (1), Virág (12).

A mai névsort olvasva látjuk, hogy a faluban élő 23 családnévből 11 (Barna, Bartha, Bene, Csőke, Döme, Horváth, Kucsera, Máté, Tóth, Urbán, Virág) előfordult az 1833-tól 1848-ig felsorolt nevek között is. Tehát ezeknek a családoknak az ősei Udvarszállás első állandó telepesei voltak, kik a falu 1849. évi elpusztulása után is visszatértek s utódaik ma is élnek, sőt a falu lakosságának gerincét képezik, mert a fenti családnevek viselői a lélekszám kétharmadát teszik. A lakosság többi részének elődei az 1850. évi visszatérés után települtek be a faluba. Ezek között régebbiek a Csáp, Halupka, Junigl családok, melyek nevei 1850 és 1860 között már előfordulnak, a többi ma szereplő család még azonban újabb lehet, mert 1860-ig semmi említést sem találtam róluk Udvarszállás anyakönyveiben. (Ezek: Balassa, Franczen, Gránicz, Krizsa, Kvasznica, Lexa, Magyar, Rezba, Turi). A lakosság tehát megőrizte eredeti jellegét, mert mint az 1848 előtti, úgy a mai lakosságról is megállapítható, hogy többségében magyar eredetű.

Udvarszállás magyar jellegét a családneveken kívül világosan bizonyítják a dülőnevek is. Ugyanis az igazi parasztföldeknél kivétel nélkül magyar neveket találunk, ezek: Határdülő, Kereszt-, Rét-, Fertály-, Hosszú-, Kender-, Szőlő-dülő, míg az uradalmi földön oláh dülőnevek vannak. Driku Funtini (kút-dülő), Driku Veli, Driku Rusniki, Vicinik (a két előbbi név, mint időleges vízfolyás neve fordul elő Jám határában, az utóbbi pedig szintén a jámi határban szerepel, mint pataknév) és Szuboticával szomszédos területen egy szerb eredetű nevet találunk, ez a Driku Mitrovica. Tehát a parasztföldeket világosan megkülönböztetik az uradalmi földektől a magyar dülőnevek, melyek egyúttal bizonyítékai is a letelepült és itt egy századon keresztül élt lakosság nagyobb részében magyar voltak.

Udvarszállás százados magyar múltja bizonyítéka a magyar életerőnek. A trianoni megpróbáltatásban a csonka országnak nagy biztatás, hogy az idegen nyelvtengerrel szemben magyar maradt ez a kis magyar sziget, sőt a körülmények kihasználásával gazdaságilag meg is erősödött.

A múlt alapján remélhető, hogy a következő századokban is képes lesz megőrizni népi egyéniségét az idegen hatásokkal szemben.

JEGYZETEK

¹ Krassó-Szörény vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tiszta jövedelme. 1914 Eszerint Udvarszálláson van:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
szántó	177	657	1047	675	172	4	= 2732
kert			4				4
legelő			34	146			180
szőlő			3				3
							termő = 2919
							terméketlen = 119
							<u>3038</u>

² Nagy Iván: Magyarország családai. Bpest, 1875, I. köt.

³ 1829-ből való az első magyar név: „Matricula defenctorum: 1829. I. 28. Dávid János uxoratus, relicta vidua Anna. Patria: Sándorff vel potius Horth in cottu. Heves. 74 Ann.”

⁴ A jegyzőkönyv a fehértemplomi róm. kat. egyház birtokában van.

⁵ Pesthy Frigyes: „Helységnévtára” kézirat a Nemzeti Múzeumban.

⁶ E szerződések egy példánya Junigl József udvarszállási gazda tulajdonát képezi.

⁷ Udvarszállás egyházi szempontból Fehértemplomhoz tartozott, anyakönyvi adatai a Fehértemplom és a hozzá tartozó fiókegyházak adatait tartalmazó közös anyakönyvekben, a fehértemplomi róm. kat. plébánián olvashatók. Ezen a helyen is köszönetet mondok főtiszt. Kindl Ede plébános, pápai kamarás úrnak, ki az anyakönyveket készséggel bocsátotta rendelkezésemre.

⁸ Fényes Elek: Magyarország mostani állapota. Pest, 1939, IV. köt., 447. old.

⁹ „Schematismus cleri dioecetis Chanadiensis” 1900. „In Udvarszállás a 25 Marti usque 19. Aug. 1848. capellanus localis erat.”

¹⁰ „Schematismus cleri dioecetis Chanadiensis” 1900, 235. old. „In Udvarszállás Ecclesia in hon. nativ. B. M. V. liberalitate suae majestatis Mariae Annae reginae et e piis oblati A. 1861. dedicata.”

¹¹ A község Versecen lévő telekkönyvi adatai szerint.

¹² Az említett Junigl József úr birtokában levő 1885. évi szerződés alapján.

¹³ 1896-tól 1903-ig iskolaügyi gyűlések jegyzőkönyveit Horváth János volt községi bíró vette birtokába a szerb megszállás idején, és azt mindmáig meg is őrizte.

¹⁴ A község ilyen értelmű szervezéséről szóló okiratot szintén Horváth János úr bocsátotta rendelkezésemre.

¹⁵ Az 1930-as népszámlálás adatait főtisztelendő Kindl Ede plébános, pápai kamarás úr szíves közléséből ismertetem.

FORRÁSMUNKÁK

- Josef Blau: Der Heimatforscher. Prag, 1920
- Fényes Elek: Magyarország mostani állapotja. Pest, 1839
- Fodor Ferenc: Egy palóc falu életrajza. Bpest, 1930
- Jenőfi Éva: Adatok a szegedi német telepesek és céheik történetéhez. Bpest, 1932
- Walter Kuhn: Deutsche Sprachinselforschung. 1934
- Mályusz Elemér: A népiség története. (A magyar történetírás új útjai, 1931. Homan Bálint.)
- Pesthy Frigyes: Krassó vármegye története és oklevéltára. Bp., 1883–84
- Schilling Roger S. O. Cist: Dunakömlőd és Németkér telepítés – népiség és nyelvtörténete. Bpest, 1933
- Udvarszállás anyakönyvei 1822-től 1872-ig (Születési, halálozási és házasságkötési anyakönyvek). Ezek a fehértemplomi róm. kat. plébánián vannak. Az 1857., 1870., 1880., 1890., 1900. évi statisztikai felvételek eredményei. S az 1920. évi szerb népszámlálás adatai.

JEGYZET

Udvarszállás szociográfiai leírásán a szerző, Mohai Margit, 1936–1937-ben dolgozott, amikor Udvarszálláson-Dobričevón járt, hogy *Udvarszállás, egy jugoszláviai magyar nyelvsziget* című egyetemi szakdolgozatához anyagot gyűjtson, mert történelem-földrajz szakos tanár volt. Feladatát Mályusz Elemér (1898–1989) egyetemi tanár tűzte ki, s ezt a feladatát végezte el 1937-ben szakdolgozata megírásával. Mohai Margit 1913-ban Budapesten született, de rokonsága volt a Vajdaságban, s ilyen módon szerbül is jól beszélő kísérőt kapott kutatóútján, akivel bejárta nemcsak Udvarszállást és közvetlen környékét, hanem járt Fehértemplomon és Versecen is. E sorok írójának adott tájékoztatója szerint anyaggyűjtési helye a posta, a községháza, a földhivatal, a plébánia és a temető voltak, de sok helybeli is adatközlője volt.

Mályusz Elemér céltudatosan jelölte ki hallgatóinak a kutatási feladatot, ugyanis éppen 1936–1937-ben hirdette meg két féléven át Bevezetés a népiségtörténetbe című kollégiumát, amelyhez adatot és anyagot hallgatóitól is kért és kapott. Érzékelhető, hogy Mohai Margit is azok szerint a szempontok szerint rendezte szociográfiai-szociológiai tanulmányának anyagát, amelyeket Mályusz Elemér a külföldi szakiro-

dalom tapasztalataiból kiszűrte, s külön a román Gusti professzor munkássága inspirálta, amikor tanítványait faluszociológiai-népiségtörténeti vizsgálatokra ösztönözte, maga pedig *Bevezetés a népiségtörténetbe* című kollégiumának mondandóját papírra vetette. Ez jelent meg 1994-ben *Népiségtörténet* címen az MTA Történettudományi Intézete kiadásában.

Mohai Margit munkáját *Egy jugoszláviai magyar nyelvsziget (Dobricsevo)* címen az Újvidéken megjelent *Testvériség* című folyóirat, amely Thomka Viktor szociográfiáját is megjelentette, 1939-ben kezdte közölni folytatásokban, és 1940-ben fejezte be, az új évfolyam első kettős számában. E szociográfia szerzőjének kilétét kutatva nemcsak a szükséges eligazítást kaptuk meg Mohai Margit Piroson élő rokonától, Bancsi Lajostól, hanem „történelmi szakdolgozata” szövegének egy bekötött példányát is. Ez, mint kitűnt, terjedelmesebb, mint a cenzúrára is tekintettel levő *Testvériség* közölte szöveg. Mi ezt a teljesebb változatot adjuk most közre, csupán két, szögletes zárójel közé zárt apró betoldást eszközöltünk. Az egyik Udvarszállás megyei hovatartozását érinti, mert Mohai Margit Krassószőrény vármegyét ír, a *Testvériség* Bánátot emleget. Szövegcsonkítást pótolunk az eredeti szöveg alapján az udvarszállási anyakönyvből kimásolt névsor beiktatásával is, amelyet az újvidéki folyóirat valószínűleg terjedelmi okok miatt hagyott el.

A *Testvériség* a következő megjegyzéssel vezette be A mi falukutató-sunk című rovatába sorolt szociográfiát:

„Míntha az egész új öntudatos nemzedékben megmozdult volna a szociális lelkiismeret, úgy érkeznek hozzánk különböző vidékekről friss, komoly szociográfiai felvételek. Ezeknek az önkéntes társadalomkutatóknak írásait közöljük ezentúl e helyen.”

BORI Imre

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

STOJAN VUJIČIĆ/VUJICSICS SZTOJÁN

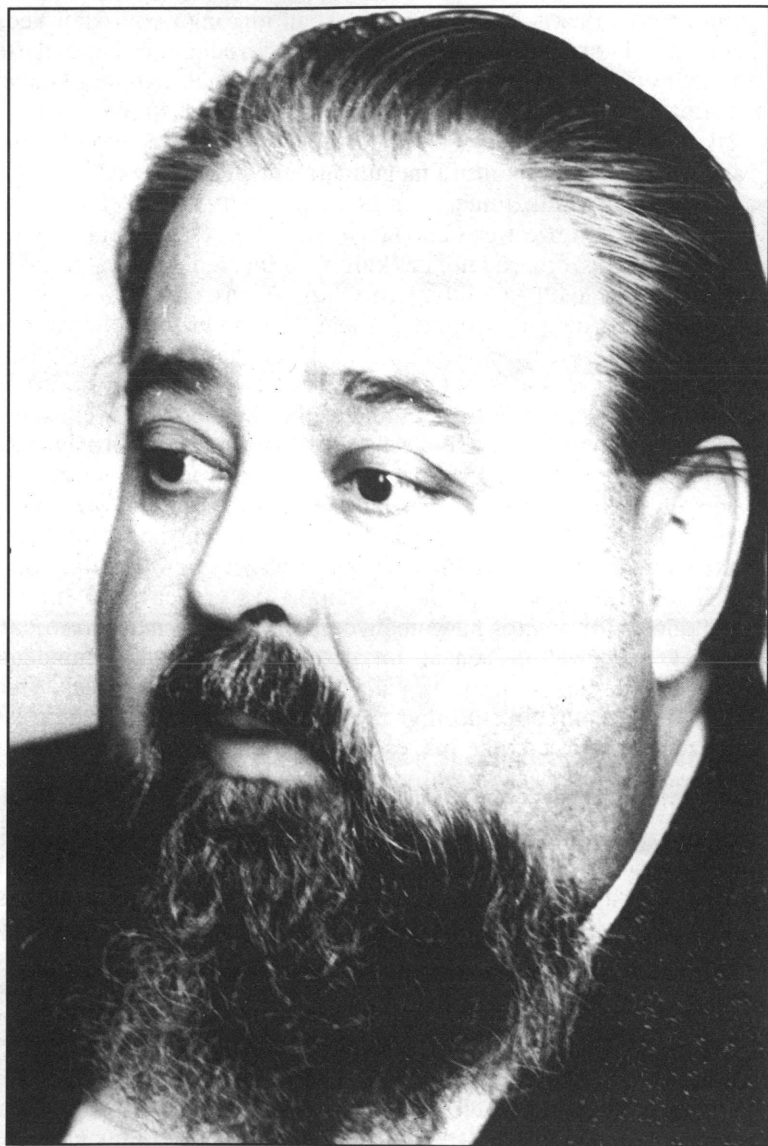
(1933–2002)

BÁNYAI JÁNOS

Hatvankilenc éves korában a budapesti Váci utca ragyogásából az öröklét árnyvilágába, a szentendrei örök csendbe költözött Vujicsics Sztoján szerb költő, műfordító, szerkesztő és irodalomtörténész, a magyar–délszláv kapcsolattörténet és összehasonlító irodalomtudomány neves művelője, akinek nemcsak a fenti tudományos tárgykörökből publikált tanulmányai, esszéi, cikkei, a szerkesztésében megjelent kapcsolattörténeti kötetek (*A szerbhorvát irodalom kistükré a kezdetektől 1945-ig*, 1969; *Szomszédtság és közösség*, 1972), nemcsak rejtélyesen archaizáló versei (*Rastočenje*, Beograd, 1972; Budapest, 1993), Krleža- és Andrić-fordításai, a szerb népköltészetet bemutató gyűjteményei (*Hunyadi énekek*, 1956; *A koszovói lányka*, 1957; a Nagy Lászlóval együtt kiadott *Babérfák, délszláv népköltészet*, 1969), a kortárs jugoszláv irodalmat ismertető antológiái (*Mai jugoszláv elbeszélők*, 1960; *Jugoszláv költők antológiája*, 1963; *Mai szerb és horvát drámák*, 1968), szótárak és útikönyvek, önálló kötetek (*Elillant évek szőlőhegyén*, 1997; *Magyarok és szerbek*, 1997) jelezték jelenlétét egy időben és egyformán a magyar és a szerb kultúrában, hanem személyisége, korpulenciája, látványos megjelenése, vagyis összeteveszthetetlenül személyes jelenléte is a két szomszédos irodalom és a két szomszédos kultúra ünnep- meg mindennapjaiban. Mindenhol ott volt, ahol a két kultúra találkozott, nemegyszer maga szervezte, értetlenséget és ellenállásokat is leküzdve, ezeket a találkozásokat. Nem két kultúra, két nyelv, két irodalom között élt, hanem mindenkor két kultúrában, két nyelvben, két irodalomban. Kettősségekben tehát, anélkül, hogy bármelyik oldalból valamit is feladott, vagy feladni kényszerült volna. A határok nélküli kettősségek jelképe volt, fáradhatatlan munkása századunk szerb és horvát meg szlovén, valamint magyar „irodalmi és művészeti vonzódásainak, kapcsolatainak és

történelmileg is adódó átszövődéseinek, érintkezéseinek”, ahogyan maga fogalmazott 1997 márciusában, amikor kapcsolattörténeti tanulmányait, esszéit rendezte sajtó alá (*Elillant évek szülőhegyén*, 7. old.). „Egy viszontagságosan teljesedő életmű töredékét”, írta akkor és ugyanott. Nehéz most még az életrajznak csupán látható rétegét ismerve felismerni, mit is jelent a „viszontagságos” szó az önismeret kontextusában. Talán azt, hogy miközben munkáival és személyiségével mindenhol jelen volt, ahol a két kultúra találkozott vagy találkozhatott, a hivatalosságtól mindig távolságot tartott, a sokat tudó és sokat megélt költő és tanulmányíró bölcs iróniájával nézett a mulékony hatalmasságokra, közben meg, amikor kellett, 1956-ban, majd a kilencvenes évek délszláv háborúiban kilépett tudománya és költészete viszonylagos védettségéből, veszedelmekkel sem számolva írt és nyilatkozott, holott tudta, mennyire gyöngébb a szó a fegyvernél, legfeljebb messzebbre hallatszik térben és időben is, amire azért számítani lehet.

A mindennapi jelenlét és feladatvállalás mellett tudós érdeklődése szinte egészében a tizennyolcadik századvégre és a tizenkilencedik század első évtizedeire irányult. Ebben a korban érezte jól magát, ez volt szellemi otthona, ez az évszázadokat átfvelő négy, legfeljebb öt évtized fordulatokkal és változásokkal telített alakulástörténete, mind a magyar, mind a szerb irodalom és kultúra későbbi szakaszainak és jelenének nem is túl távoli meghatározója, a máig sem befejezett (befejezhető-e vajon?) modernitás tervezetének kialakítója. A irodalom – a szerb és a magyar kultúra – történetében ekkor játszódnak le a régiségből az újba vezető történések, ekkor születnek gyors egymásutánban, vagy éppen egymásba ékelődve, ellentmondva a szerves kontinuitás logikájának, a klasszicizmussal érintkezve a felvilágosodás, a korai romantika, a hozzájuk tartozó szentimentalizmus, biedermeier és rokokó irányjai, vagy ezen irányok más irányokkal ötvöződő változatai, ekkor lehetünk tanúi azoknak a magyar és szerb irodalmat egyaránt meghatározó diszkontinuitásoknak, amelyek kialakulása és hatékonysága lépésbe hozza a két egymásra tekintő, mégis különböző irodalmat és kultúrát az európai törekvésekkel. Lemaradásokat hoznak be a diszkontinuitás sok változatával ezek az irodalmak Európához képest, ám nem, vagy csak részben európai ösztönzésre, inkább belső kényszerből és igényekből következően. Nagyon sűrű és gazdag korszaka ez a távoli öt évtizednyi századforduló mindkét irodalomban, ezért lehetett oly vonzó a két kultúrában, a két irodalomban egyformán otthonos tudós irodalmár számára, aki nem pusztán az újat kereste az ősökben, mások mellett a kétnyelvű Vitkovics Mihályban, a Tinódi Lantos Sebestyén verssoraiban megőrzött szerb hősenekes alakjának felelevenítésében, egy XVIII. századi bosnyák történetíró emléke után kutatva Pest-Budán, hanem saját személyiségét, ezzel együtt saját jelenének, életének, életrajzának és világának értelmét meg értel-

mezését. Ennek a soha véget nem érő keresésnek is köze lehet a viszontagságos szó jelentéséhez.

Vujicsics Sztoján ezt a diszkontinuitásokban forrongó korszakot kedvelte költőként is, irodalomtudósként is. Legfontosabb irodalmi és kapcsolattörténeti tanulmányai erről a korszakról szólnak, és verseinek szó- meg képanyaga innen származtatható. Nem is nagyon választhatott másképpen, hiszen a határok nélküli kettősségben alakuló személyisége önmagára ismerhetett abban, ahogy a szerb irodalom és kultúra megújulása ebben az időszakban az akkori Magyarországon játszódik, innen nyer, ha nem mindig közvetlenül, de közvetítők nyomán is, ösztönzést és támogatást. Bécs felé és azon túl a távolinak látszó Európa felé a szerb irodalom és kultúra számára akkor Pesten és Budán át vezetett az út, például Jakov Ignjatović szintén viszontagságos útja a realizmus (és a szerb irodalmi elismertség) felé. Nem múltott a véletlenül, hogy máig élő szerb intézmények megalapítása, jó néhány könyv nyomtatása és kiadása fűződik ebben az időszakban az ugyancsak alakulásban és változásban létező magyar irodalom és kultúra eseményeihez meg eredményeihez is. Vujicsics Sztoján józan megfigyelése szerint az 1770 és 1820 közötti évtizedeket a szerb és más délszláv irodalmakban „a közvetlen irodalmi előzmények és (a) hagyomány sajátos formái határozták meg. Az időszak költészetét a népnemzeti bontakozás késedelmes megnyilvánulásai jellemzik, s bizonyos mértékig a szóbeli irodalmi hagyomány (népköltészet) befolyásolja, amely a romantikában majd rendkívül jelentős, elhatározó szerepet kap. Bár a kedvezőbbben fejlődő és folyamatos hagyományú újkori európai nemzeti irodalmak korszantjének megközelítésében az újkori délszláv irodalmak mindenképp késedelmes fejlődésen estek át, ez kialakulásuk olyan sajátossága, amelyet csak viszonyítva észlelhetünk, de aligha vehetünk normának, melynek alapján meghatározhatjuk, korszakolhatjuk, esetleg értékelhetjük, »rangsorolhatjuk« őket” (*Magyarok és szerbek*, 27. old.).

A diszkontinuitásból következő „kevert és összetorlódó folyamatok” Vujicsics Sztoján irodalomtörténeti és összehasonlító irodalomtudományi gondolkodásának visszatérő motívuma, amely két fontos megfigyelésre épült. Egyrészt arról, hogy a már említett diszkontinuitást viszonylagos késlekedésnek nevezi, illetve gyors, vagy felgyorsult alakulásfolyamatnak, másrészt pedig arról a megfontolásra, hogy a viszonylagos és oly sokat emlegetett „késlekedés” nem tekinthető az értékelés, rosszabb esetben a nemzeti irodalmak rangsorolása normájának vagy mércéjének. Az összehasonlító irodalomtörténeti tapasztalatra épülő irodalmi gondolkodás fontos meghatározója olvasható ki ebből a két egymásból következő és egymásra utaló megfigyelésből. Legelőször természetesen az, hogy a nemzeti irodalmaknak nincs más nemzeti irodalmaktól, a nemzetinek az európaiktól független alakulástörténete, majd pedig az,

hogy a későbbi megjelenés és előfordulás, a folyamatok összetorlódása következtében, nem értékvesztés. Ha akár a magyar, akár a szerb romantika az európai romantikához képest „késedelmes”, mint ahogy valóban az, vagy ha akár a szerb és a magyar irodalom bizonyos korszakai egymáshoz képest is „késedelmesek”, ez senkit sem jogosít fel arra, hogy a „késedelmet” normaként kezelve az európai irodalmakat, köztük a szerbet és a magyart is, rangsorolja. Ezekkel a megfigyelésekkel Vujicsics Sztoján azt a tapasztalatot érvényesíti, miszerint a nemzeti irodalmak mindennemű rangsorolása tévedés. Az irodalomkritikai gondolkodásnak, hiszen a komparatisztika is „kritikai”, másban, nem a rangsorolásban rejlenek feladatai. De az is kiolvasható Vujicsics Sztoján ezen megfigyeléseiből, hogy a múlt irodalma velünk van, hogy megértése jelenben való meghatározottságán múlik. És csak ezért érdemes a múlt feltárásán fáradozni.

A távoli évszázadok fordulója iránti érdeklődése mellett Vujicsics Sztoján otthon volt, otthon is lehetett mind a szerb és horvát, mind a magyar irodalom jelenében. És nemcsak olvasóként, hanem közvetlen résztvevőként is. Otthonosan mozgott Ivo Andrić életművében, Miroslav Krleža lakásában és dolgozószobájában, de az évtizedekig emigráns Miloš Crnjanski életrajzában és munkásságában is. Illyés Gyulához ő kísérte el a belgrádi újságíró, Weöres Sándornak ő mutatta meg Momčilo Nastasijević verseit, Nagy Lászlóval együtt adott ki délszláv népköltészeti gyűjteményt, a festő Kondor Béla legszűkebb baráti körébe tartozott, Hencze Tamás festő útját éveken át figyelte . . .

Nem került el, nem is kerülhette el figyelmét a szerb és a horvát kultúra múlt századvégi tragédiája, a kultúrák értékrendjét mélységesen megingató legújabb balkáni háború. Nem vonult el a jelen kihívásai elől az őt érdeklő távoli évszázadokba, hanem a nacionalizmusokkal sújtott Közép-Európában oly ritkaságnak számító *Európai Utas* című folyóiratban talált kedvére való műhelyre, ahol elmondhatta és bizonyíthatta a Danilo Kišével messzemenően egybehangzó gondolatát, miszerint ő maga – Danilo Kišhez hasonlóan – úgy közép-európai író, hogy eközben egyetlen pillanatra sem szűnik meg szerb írónak lenni, akitől a magyar irodalomban való létezés sem idegen. Ezt legmeggyőzőbben verseinek figyelmes olvasásával lehet bizonyítani. Verseit szerb nyelven írta kedvenc évszázadai felé fordulva, ahonnan nem ihletet várt, hanem a nyelv jelenbe átívelő múltját kereste, azokat a szóalakzatokat és hangzásokat, amelyek kikoptak ugyan a mindennapi beszédből, de a nyelvi emlékezetben még ott a helyük, tehát a versben „megszólalhatnak” még. A költészet modernitását ezzel az idők mélyéből felhangzó hanggal dúsívtva tette poétikájában megkülönböztethetővé. Nem a kesergés, nem a múltba süppedt nosztalgia, de mindenképpen a klasszikus modernség elégikus beszédmódja ismerhető fel verseiben, mégpedig olyanformán, hogy szerbül írott és a szerb költészet múltja

felé forduló verseinek helye van a magyar költészetben is, hiszen a magyar klasszikus modernség képvilágának nyomai tárhatók fel verseinek nyelvi és poétikai alakzataiban. A szerb mellett a magyar költészet is odatartozik Vujicsics Sztoján versei hagyományértésébe, mégpedig nem mint „idegen” költészet, hanem az anyanyelvvel szinte megegyező módon „saját” költészet. A kettősség tehát nem tiszteletre méltó és oly kevésbé méltatott életforma csupán Vujicsics Sztoján munkásságában, hiszen költészetének belső, nyelvi és poétikai köreibe meg világába is beépült.

A magyar költészetből kölcsönzött című, már idézett kötetének, az *Elillant évek szőlőhegyén* címűnek előszavában írta le a részben már szintén idézett, rosszat sejtető mondatát: „A szövegek így, kötetbe gyűjtve, egy *viszontagságosan teljesedő életmű töredékét* is képezik, kényszerű megtorpanásaival és kitérőivel, egy tervezett, de megvalósulatlan szintézis ígéretével.”

Halálakor, személyiségére és munkásságára emlékezve mondható, életműve, bár valóban töredékesnek látszik, töredék életműnek, a koncepció, amit irodalomértőként kapcsolattörténeti és összehasonlító irodalmi tanulmányai-ban, műfordításaiban és szerkesztői munkáiban sejteni engedett mindenképpen „teljes”, akár szintézisértékűnek is vehető, és viszonylagos, illetve – az ő szavával – viszontagságos befejezetlenségében mint a példamutatás is. Vujicsics Sztoján egy személyben volt intézménye a magyarországi szerbeknek, és eközben társa a magyar irodalom jelenéről és múltjáról gondolkodóknak, akik a nemzeti irodalmat csak más nemzeti irodalmakkal való dialógusában értik meg dacolva minden nyelvi és szellemi bezárkózással.

SZÉTSZÓRÓDÁS

Stojan D. Vujičić (1933–2002) versei

A MÁSIK PARTON

emlék-mécsek gyúlnak értem
elnémult kopogtatókra téved a kezem
bazzsalikom köszön rám ismerősként

hátrál a kor s
előrelép a sors

ÁLOM A KŐBEN

a tisztáson
süketnéma
elhagyott
temető

kidöntve hevernek a kővé vált lelkek
meddő fejek csíráznak
a mohó földi hiábavalóságból

s mi is mozgó sírkövekként
megyünk el egymás mellett
mindenünk ez a végtelen elmenés
ez az örökös jövetel-menetel
ismeretlenül elveszette
ártatlanul áldottan mérhetetlen

csak a tücskök szaggatott éneke
szól minden alkonyatkor
búsan és bódítóan
és míg a kőfejek
homályba merülnek
elnyugszik minden

VAKSÖTÉT

éjfél elmúlt
sejtés kimarjult
az éj mind mélyebb
hajnal sose ébred

BÚCSÚDAL

*Barátainnak
akik előttem érkeztek*

bort iszunk végzet-feketét
elvesző napok pogácsáját morzsoljuk
kurjongunk suttogunk
templomi dalokat éneklünk
zsoltárokat és zsolozsmákat
bűnbánókat botránkoztatókat
– vezeklünk

áldozunk féktelen
egyazon vétkek bocsánataért
mohón hörpintjük ki
a végtisztesség kerty pálinkáját
duhaj lelünk üdvéért
megrázkódunk
fölborzolódva
várjuk az alattomos
pogány
váratlan csapást

lelkesülten kurjantunk
de hangunk üresen kong
elárul bennünket
míg aztán egyszerre

elnémulunk
 – egy fojtott hörgéssel
 s hallgatag búcsúzunk
 némán csókoljuk
 öleljük egymást
 a ki nem mondott félelemmel
 vajon lesz-e még találkozásunk
 ugyanennél a szerelmes asztalnál
 hol borongósan fölemlegetve velünk van mindenki
 és együtt iszik velünk
 s ahol mindnyájan
 kedvszegetten gubbasztunk
 akár az elhaló
 duhaj dal
 a szánkon

Pomáz (Buda mellett)

ÁTVÁLTOZÁS

*Tihamér öcsémnek aki '75 Boldogasszony
 éjszakáján Damaszkusznál
 repülőszerencsétlenségben veszítette életét*

holdvilágba merültél
 megbotlottál a tejútban
 belevicsorítottál
 a semmi szembogarába
 üstökös csóvaként föllobogva
 világítottál te rajongó
 örök útszéli sírkő
 és lezúdultál
 a mennybolt szakadékáig

most csillagokon egyensúlyozva
 incselgőn tilinkózol
 a csengő égi kristályokkal

vigyázz
már a nyomodban vagyok
'75 8 20

ZIMANKÓ

csikorog a szikrázó fehérség
horgonyt vet télire a szél
fehérbe fulladt a világ színe
görcsbe fagyott a hőkölő határ

KARNYÚJTÁSNYIRA A VERSTŐL ÉS A CSÖNDTŐL

*Rastko Petrovićnak –
végtelenül messze*

sietősen botladozom az irtásokon
az elhagyott szigetek felé
elvakítva ziháló
nyugtalanságom ködében
megtévesztve eltévedt
úttalan kóborló
elődeim lidérces
vándorlásának
kísértő látomásától
keresem partomat
az elárult tengerszegélyen

vonszolom magam a sűrűben
lüktető erekkel
erőm elbuzog
szemem elapad
lankadok

gázolok gázlót keresve
vízben szomjún
lakomán étlen
nyomon nyomtalan

megállni megmaradni
ezen a parton is
kitagadottan kizsigerelten
szabadulni az élet szorításából
miközben ő tőlem szabadulna

maradok hát én is a másik parton
fölfordulok karnyújtásnyira
a verstől és a csöndtől
a nagyszemű reménytől s az öntudatlan valóságtól
és ami enyém volna
egyik parton sem
marad semmi

Újév '71

ÁCS Károly fordításai

PROFÁN BÚCSÚZTATÓ

FEHÉR KÁLMÁN

GOSPODI POMILUJ!
ÉS MINDEN KÉZBEN GYERTYAUJJ,
ÉG ÉS SERCEG, FOLYIK, CSÖPÖG:
CSAK EZ A KÖNNY!?! GYERTYAKÖNNY!
OTT, AHOL MOST TE VAGY, SZTOJÁN:
TEMETÜNK. TEMETÜNK! TEMETÜNK?
TEMETKEZÜNK.
MÁR MINDEGY A PONT,
A FELKIÁLTÓ- ÉS A KÉRDŐJEL.
ÉS AZ IS, HOGY TE VAGY
A KOPORSÓBAN, ÉS NEM MI VAGYUNK!
KANC SAL VÁROMÁNYOSOK! AZOK VAGYUNK.
GOSPODI POMILUJ!
CSONKIG ÉS A GYERTYA ÉS AZ UJJ . . .
GOSPODI POMILUJ!
EGY SZEMBŐL SEM CSÖPPEN A KÖNNY!
HOL APADT KI? MERRE FOLYT EL?
ÉS MIKOR? GOSPODI POMILUJ!
AVAGY MOST MÁR KÖNNYEK NÉLKÜL
IS TUDUNK SÍRNI?! BEFELE.
A KOKÁRDÁK FELÉ?
ÉS HÁNY VAN A TE SZÍVEDEN SZTOJÁN?
AZZAL, MERT SZERB VOLTÁL,
HOGY MAGYAR IS LEHESSÉL!?
Ó, GOSPODI POMILUJ!
Ó, GOSPODI POMILUJ!

Szentendre, 2002. március 14.

SZTOJÁNNAK – BÚCSÚZÁS HELYETT

PAP JÓZSEF

Más lények – lelkek
leszünk odafönt, mondják,
lent hagyva testünk.
De Téged – a *mást*
ott is – a láthatlanok közt,
fölismerhetünk.
Hívsz majd ebédre,
szellemdús sziporkákra –
ne hagyj ki, kérlek!
Melléd húzódva
kellem és vigasság lesz
az örök élet.

Újvidék, 2002. március 22-én

A HÍR ÉS A NEJLONZSÁK

BORDÁS GYŐZŐ

A hír: „Március hatodikán, Pechán József halálának 80. évfordulóján egyházi szertartással felszentelték a festő új sírhelyét, fia, az ugyancsak festő, Pechán Béla nyugvóhelyén. Mint már beszámoltunk róla, a verbászi régiségkedvelők egyesülete és a G17 plusz nemkormányzati szervezet kezdeményezésére exhumálták a nyolc évtizede elhunyt festő földi maradványait, és a pusztulásra ítélt régi katolikus temetőből áthelyezték az óverbásziba. Ugyancsak ide helyezték át Medgyessy Ferenc szobrász 1924-ben faragott értékes, előzőleg restaurált síremlékét is. Az évforduló alkalmából kiállítás nyílt a festő műveiből, majd a szépszájú közönségnek Bela Duranci ismertette Pechán munkásságát, Bordás Győző pedig Pechán és Medgyessy barátkozásáról és művészi pályájuk összefonódásáról beszélt. Az ünnepséget a kulai Népkör énekkara és a feketicsi ME szavalói tették ünnepélyesebbé” (Magyar Szó, 2002. március 10.).

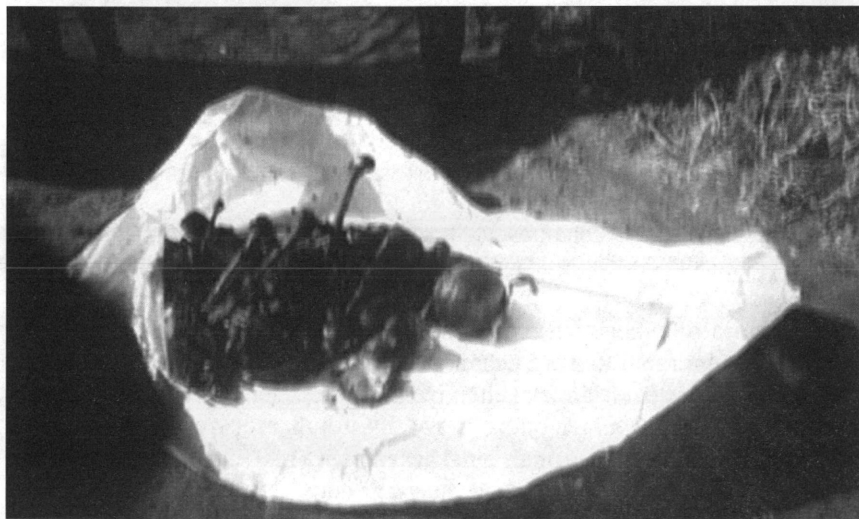
Ez tehát a hír. Pontos adat- és ténszerű. Mint kiderül belőle, magam is ott voltam, bár első pillanattól fogva keserű szájjal fogadtam a felkérést. Nem, nem az zavart, hogy évfordulót ünnepeltünk, magam is kifogásoltam volna, ha netán megfeledekzünk Pechán József halálának 80. évfordulójáról. Annak idején éppen én tettem szóvá, hogy senkinek sem jutott eszébe az 50. évforduló, meg születésének a 100. évfordulója sem.

Tehát jóleső érzéssel kellett tudomásul vennem, hogy a kisváros most már gondol az évfordulóra, gondol kiállításra, katalógusra, tudományos tanácskozásra, monográfiára... S ebben a gondoskodásában még tovább is megy, mint jómagam tettem volna. Ők ugyanis látják, hogy a régi temető halálra van ítélve, s ezért arra is gondoltak, hogy méltóbb helyet kapjon immáron a festő a szemétdombnál, s ezért csontjait áthelyezik ama új temetőbe (mellesleg fia, Béla kriptájába), ami még nincs halálra ítélve.

Mint ahogy néhány évvel ezelőtt szegény Szirmai Károlyt is áthelyezték egyik temetőből a másikba, mert hogy esetében már sírgyalázás is történt, ahogyan akkor mondtam, pecsétgyűrűjéért és aranyfogáért még kriptáját is feltörték, kifosztották.

S akkor mi zavar? Hogy ma már még a nyugvóhelyünk sem lehet végleges. Ha így folyik a csontok ide-oda viszegetése, cipelése, nem ez a sors vár valamennyiünkre?

Egy döbbenetes élményem egészen a közelmúltból. Most szerkesztem a *Híd* alapítója emlékiratainak a második kötetét. Az özvegyi szoba falai tele képekkel, ezek közül kellene választanom egyet a fedőlapra. S míg a képeket nézem, egyszer csak megakad a tekintetem első szerkesztőnk nagy íróasztalán, s rajta egy aransárga fémedényen. Zavartan nézem, mi ez? – A férjem urnája – mondja az özvegy. Mit lehet ilyenkor mondani? Lehet, hogy így kell ezután temetkeznünk, hogy a család amíg némi tiszteletet érez a megboldogult iránt... aztán meg...

De sem Pechán Józsefünket, sem Szirmai Károlyunkat nem hamvasztották, hanem annak rendje és módja szerint eltemették, és nem is a földbe, mint a halottak legtöbbszörét, hanem előkelőbb, polgári szokás szerint kriptába, talán arra is ráérezve, hogy egykori exhumálásuk egyszerűbb legyen. Pechán Józsefet még érckoporsóba is helyezték. Az egykori krónikások azt is megjegyezték, hogy tizenkét pár ló volt befogva a halottaskocsi elé, s hogy a gyászmenet eleje már a temetőben volt, amikor a végén rekedtek még csak indulni készültek. Érc-

koporsóban volt tehát festőnk, a mai krónikás viszont arról kell hogy számoljon, ebből szedték elő csontjait, amit nejlonzacszkóba raktak, úgy, ahogyan az itt éktelenkedő kép is bizonyítja – írjuk ide – Müller Károly felvételén. Nézem a képet, nézem, és elmegy a kedvem a megemlékezéstől, a tisztelgéstől, az újbóli kegyeletadástól. Ha már ott volt az az időtálló koporsó, nem azzal együtt kellett volna áthelyezni az újabb családi kriptába? Így kell összedobálni azt, ami az emberből nyolcvan év után megmarad? E soraim olvasói csak fekete-fehérben láthatják a csontkupacot, de nekem a fotográfus – a mai technikának megfelelően – e-mailen küldte színesben. Színesben, ahol a tavaszi napsütésben lilákban és vörösökben játszanak a csontok ama bizonyos fehérén rikító nejlonzásakon. Mintha csak gúnyt űznének a mester Wilhelm-képével.

Vagy mégsem? De ezzel nyilván már csak én álhatom magam, hogy ez a halom csont Medgyessy *Kölyökszörnyének* improvizatív változata is lehet. Hát nem vicсорít ott valami? Az állkapocsban a fogak, és nem tátonganak a szemgolyó mély üregei? (Vajon hány ilyen és hasonló csontkupac kerül most elő a tömeges exhumálások idején, kérdezhetném sok-sok mai újsághír nyomán.) De témám továbbra is Pechán meg Medgyessy Ferenc. Mert hogy eme Pechán síron ott volt a szobrász által huszonnégyben faragott síremlék is, amit földijeim derék módon ugyancsak megvédeni kívántak. Szép gesztus, magam is a megvédésre voksolok, már csak azért is, mert remekbe szabott munka, a mester Radnainé síremlékére emlékeztet leginkább.

És a kapcsolatokat Pechán és Medgyessy között, hiszen ki emlékszik arra, hogy 1909-ben kialakult barátságukból négy évvel később egy hatalmas verbászi kiállítás lett, amelyet Bela Duranci barátom ma is mint az első modern vajdasági tárlatot emlegeti. S amely aztán elkerült Kúlára, Zomborba, Palánkára . . . S ezen a kiállításon Pechán száz vászna mellett ott volt Medgyessy *Kölyökszörnye*, *Ülő kislánya*, *Tehervivő férfija* . . ., tehát azok a szobrok, amelyekről László Gyula mondja, hogy alkotójuk ezek révén „az európai magyarságnak és magyar európaiságnak lesz annyira része, hogyha voltaképpen felmerül a kérdés, mit is jelent, hogy magyar, akkor Petőfi, Vörösmarty, Ady, Bolyai, Bartók és sok nemes társuk mellett Medgyessy életműve is felidéződik benne. Míg azok szóval, zenével, szabadságukért való küzdelmükkel, Medgyessy szobrokkal érzékelteti meg bennünk önmagunkat”. És képpel Pechán József, tehetnénk mi ma hozzá.

Ismét eltemettük hát Pechán Józsefet, isten nyugosztalja, és immáron új helyén a Medgyessy-síremlék is. De azóta sem hagy nyugton ez az (újra)temetés. Jobban örültem volna, ha minderre nem kerül sor. S főleg nem a nejlonzásokban!

„AZ APÁD FIA VAGY. RÁ EMLÉKEZEM RÓLAD . . .”

Petelei István Alkonyat című novellájáról

POZSVAI GYÖRGYI

(*A szöveginterpretáció kiindulási pontjai*) A legújabb Petelei-szakirodalomban a természet és a szubjektum közötti viszony képi elbeszélésmódszereivel Györke Ildikó kandidátusi értekezése foglalkozik, s addig a megállapításig jut el, miszerint „a természetleírás – a világegyetem, a természet folytonosságára utalva –, ha nem is öntörvényűnek, de, mint Turgenyevnél, többször ellenpontonak tűnik”¹ a magyar novellistánál. E tanulmányban a kijelölt gondolati ösvényen szándékozom elindulni és tovább lépni: a disszertáció által példaként említett alkotások közül az *Alkonyat című* értelmezése által. E mű képi elbeszélés-poétikájának elemzése, metaforikus-szimbolikus jelentésszövedékeinek kibogozása és pragmatikai összefüggéseinek kibontása mellett érdekesítőnek látom annak nyelvi eseményvilágát és beszédregiszterét is tüzetesen megvizsgálni, azonkívül pedig megpróbálkozom elbeszéléseleméleti és hermeneutikai irányból megközelíteni a kérdéses természet, szubjektum és nyelv közötti viszonyrendszert. A többszemponútú újraolvasásra voltaképpen azon (ön)reflexív szereplői megnyilatkozás indít, amelyből kitűnik, hogy a nyelvhez tartozó alany léte elbeszélte élettörténetek szövedékébe fonódik, nemzedéki-családi életelbeszélések jelölik ki a helyét. Az idősebb Zudor megkeseredett, egyszersmind (ön)ironikus hangú számvetését idézem: „Az apád fia vagy. Az anyád valamikor elcsábította a mátkámat. Te elveszed tőlem Magdát, a leánykát. Az is a hátam megett történt. Ez is. Az egész életemre egyedül hagyott az apád . . . Mondta ezt neked valaha is az anyád? Azon az ujján, ahol az én gyűrűm állott, viselte az apád gyűrűjét. Szép történet volt. Sokat kacagtak akkoriban rajta.”²

(*Napszállati pasztellkép*) A műalkotás jelképes címe az átmeneti időszak, a határhelyzet képzetét társítja magához pragmatikailag. A világosság és a sötétség válaszmetszgyéjén: a természeti lét vonatkozásában egy napszak végét és egy másik kezdetét jelzi, az egyéni létet illetően pedig az életút befejeződését és a végső küszöb átlépését helyezi kilátásba a naplemente szimbolikája.

„Egy sugar szép leány lépegetett fel az ösvényen: Teles Magda. A tóról jött, s a falu felé tartott. Keze tele volt harangvirággal, s kalapja hátán csüngött. Az alkonyati szél szétborzolta szőke haját.

A jegenyék szelíden bókoltak felé, és a sárga búzaföldek előtte lágyan ingadoztak. A kék őszi égen sietve suhantak a bárányfelhők az ismeretlen semmisségbe.”³

A novellakezdő szegmens a napszállat időszakához képest szokatlan világossága által vonja magára a figyelmet. Egy harmonikus mikrovilágot foglal képi és/vagy nyelvi zárványba a fényvisszaverő kolorit. A fehér, a sárga és a kék egyaránt élénkítően hat, ezenkívül meg a színek éteri tartományához tartozik valamennyi. S így a szőkén csillanó fénynyalábok együttesen átsugározzák, már-már „anyagtalantítják” az emberi alakot. Ráadásul igen levegős a képkivágás. Elbeszéléseméleti látószögéből nézve, igei dinamika járja át a képvilág elő- és háttérét, s ily módon a nőfigurát légiessé teszi, törékeny fényugárrá, a természeti környezetnek pedig a szelídség képzetét kölcsönzi. Pragmatikailag egyfelől a kifejezések asszociációs összjátéka érinti meg s állítja rá a novella szemantikai pályáira a befogadót, másfelől pedig az ugyancsak dialogikus helyzetben levő vizuális képzelet kelti képi életre e szövegrészt, amint az alanti térbeli mozgások lendületét, az égbolton körvonalazódó folyamatok tempójával összeméri, mármint a leány könnyed járását, a gabonaterenger hullámjátékát, a jegenyefák kecses hajlongását a felhők sebes iramával egybeveti, s mindezen jelenségek idői jelentéstávlatait betekinti. Mi több, a meghatározók, a tér deixisei szintén erre az értelmezési lehetőségre irányítják az érdeklődést, a felhők kiismerhetetlen útjára, valamint a leány azzal párhuzamos lépteire; hisz egy, a mindenség mozgatóerőinek kiszámíthatatlanságát szimbolikusan jelző épület mellett halad el ő is. Az impresszionista kidolgozottságú narratív „pasztellkép” jelképes végpillanatot örökít meg, minthogy tovatűnőnek sejteti az esthajnal harmonikus állapotát, s csakhamar sötétség veszi birtokába a szövegvilág térségét.

A novella képi és beszédeseményei minimális elbeszélői megnyilvánulás kíséretében bontakoznak ki és épülnek egymásba. A fiktív alakok között induló párbeszéd a maga könnyedén pergő fordulataiba vonja be az implicit olvasót. A feszültségfokozás rendkívül kimért ütemű, és alattomban járja át a működő beszéd erőterét, azaz miközben a szereplői szövegek egyike, a női, kötődésével fordítja ki az acélos másikat, csipkelődő hangnemben felel a morgolóóra,

játékosan-incselkedőn pirít rá az elégedetlenkedő-neheztelő férfiszóra. Ezzel egyidejűleg a beszédtörténesek képi szöveggörnyezetében észrevétlenül leereszkedik a félhomály, lassan-lassan leszáll az est.

A leány, Teles Magda számára az udvarlás nyelvi keretei oldódást biztosítanak mindaddig, míg csupán a játékos létmód támaszpilléreiként szolgálnak, és ideiglenesen feledtetik vele a nevelőapja, az öreg Zudor melletti életét. Ámde, amint a férfiúi széptevés Zudorral szembeni fenyegető illokúciós vonatkozását észleli, részint ijedtsége folytán, részint az említett személy iráni hálaérzete indítására megpróbálja annak élet venni. A támadó erejű haragos indulat visszafogásának-megbékítésének különféle nyelvi taktikáit veszi igénybe. A kritikus ponton serényen félbeszakítja az ifjú Zudor zúgolódó-mérgelődő megnyilatkozását, játékosan-évődően megfeddi a másik vádló szavait, a „nyelvi kardcsörtetését” meg kacajával fegyverzi le. A fiatalembernek a nevelőapával, vélhetően a vetélytársával szembeni indulata ugyanis végelszámoló és leánykérő nagy monológgá sűrűsödik. A lényegileg szemrehányó akcentusú nyelvi cselekvés balsikeredettsége, az ún. balfogás⁴, részben abból származik, hogy a megszólaló, gyengéd és ellenséges érzelmének egyaránt engedve, emelkedett modalításban elrecitálja mondandóit, amelyeket már számtalanszor meghánytvetett önmagában. Másrészt pedig zavaró körülmény, hogy a kedvese előtt rögtönözve adja elő a feddő-ítéletgyakorló beszédaktus-helyzetet, vagyis nem az érintett személy jelenlétében és nem a megfelelő kontextusban válik zengzetessé az ifjú szólam. De e szónoki felsülésen túlmenően is, mihelyt az ellenséges indulatot fékező beszédaktusa perlokúciós hatóerejének gyengeségét érzékeli a hősnő, sőt balsejtelmei támadnak neki, nyíltan és többszörösen megtilt minden közeledő lépést udvarlójának. A nem lanyhuló szerelmi ostromlás, egyszersmind a vén Zudorral szembeni fenyegetés az explicit performatívumok elhagyása révén a ragadozómadár-metaphora alakját ölti magára a szereplői kijelentésben. A hősnőnek a pillangómetaforába rejtett válasza pedig a gyengéd érzés viszonzottságáról árulkodik a kemény férfiúi fellépés elé akadályt állító szavai ellenére. És így akarva-akaratlanul reménysugárzó ponton fejeződik be az éji búcsúvétel eseménye. A motívum erotikus konnotációi⁵ folytán e beszédaktus visszafogott szerelmi vallomással, s egyúttal közvetett biztatással ér fel az ifjú Zudor számára.

Az idősebb Zudor külső nézőpontú jellemzésben részesül a novella bevezető részénél, csakhogy nem az elbeszélői közlések, hanem a szereplői kijelentéssorok (elsősorban, de nem kizárólag a fent elemzett párbeszédláncolat) által. E narratív technika az olvasót a főhőssel szemben „»belső« nézőpontú szemlélés kialakítására”⁶ készíti, még mielőtt ő maga megszólalna. Mindamellet meg is nehezíti azt, hogy már a hősök szavainak összjátéka alapján teljes kép konkretizálódjon Zudorról a befogadói tudatban. Elvégre még az ifjú Zudor

előtt sem egészen világosak nagybátyja ellenséges magatartásának kiváltó okai, pedig ő úgyszólván másodlagos történetmondói feladatkört lát el, mikor vissza-visszatekint a családja vagy a leánnyal közös múltjába. Mi több, jelen helyzetüket sem tudja teljesen tisztázni, mivel a főhősnek a Teles Magda iránti érzelmeinek lélektani és élettörténeti narratívája nem ismeretes előtte. Ezenkívül pedig a nyílt választól óvakodó megjegyzések feszültsége előlegezi meg Zudor markáns arcélét. Beszédaktusról beszédaktusra nemcsak a két hozzá legközelebb álló (s a gyengéd érzésbe meg az udvarlás nyelvi játékába belefeledkezett) hős gondolata torpan meg akkor, mikor rá terelődik a szó, hanem a kívülálló megnyilatkozás is kellő távolságból elkerüli személyét. Így kiemelendő, hogy már a novella legelső dialógushelyzeténél elliptikus szólásba burkolja választát egy, a leány által a malom környékén megszólított mellékszereplő:

„Úgy mennétek el előttem, mint egy idegen előtt. Meg se várnak? Hát járja ez? Te Jóska, te nagy mamlasz, a városban a minap a hetivásáron kikerültél. Tán megváltoztam én? S nem vagyok már a leánya, kurátor bácsi? Szép ez?

Más sors, kisasszony, más becsület. Tudjuk mi azt, kisasszony. – S az öreg paraszt mosolyogva bólingatta a fejét.”⁷

Az itt, a létszituáció forgandóságára utaló színhelyen, elhangzó célzás eredendően a változást kiváltó ismeretlen alakra koncentrálja a figyelmet, arra, aki az ifjak múltját és jelenét egyaránt meghatározza. Egyszersmind a sérelmező-neheztelő színezetű kérdéssor előli találékony kitérés, a védekező-tartózkodó beszélgetőtársi reakció, a feszültségteremtés alapfok(ozat)át adja meg, amelynek pragmatikai hatóereje a kulcsfigurával való olvasói találkozásig tempósan fokozódik a húzás-halogatás ősi elbeszélői fogásának köszönhetően.

(*Kérdésszinonimák szorongató gyűrűjében*) A vén Zudor zord habitusával eleve akadályt állít a normális nyelvi kapcsolatfelvétel elé, évek óta hallgatással fegyelmezi meg indulatait. A novella jelképes éjszakáján kulminálódó szenvedélyei, azaz részint a múltból feltámadó ellenérzései és részint a most ébredt gyanúja késztetésére, egy igen nagy feszültségű párbeszéd áramkörébe vonja be a nevelt leányt. Miután férfiúi féltékenység éledezik benne, számon kérő illokúciós erőt hordoz, s az által hat a hangvétele.⁸ Mindennek ellenére a kérdezett részéről (diskurzuselméleti szakkifejezéssel elve) többszörösen „eltemetett kérdéspárossal”⁹ indul a dialógus. Vagy a féltés beszédmódját mímeli a vallatott nő, hogy eloszlassa a gyanút, vagy a mellébeszélés útján ő maga kísérel meg elrejtőzni az egyedüllétét firtató szavak elől. Majd kérdéssel reagál a szinonimikusan ismételtetett, és a „senki” névmásnál mindannyiszor kétkezdéssel nyomatékoltt kérdésre. A férfiúi szólam vargabetút ír le ekkor, hogy élét vegye válaszában, hogy valamelyest csillapítsa idegfeszültségét; egy mellékalakra, a közelükben békésen szorgoskodó gazdasszonyra dörren rá „pizmo-

gásáért”. A leány hízelgés révén próbálja meg kiengesztelni a haragot, csakhogy addigra már nyelvileg kertelő magatartása megerősíti az öreg Zudor korábbi balsejtelmét. Voltaképpen egy, a férfiúi magányban megfogalmazódó önkínzó kérdéssor húzódik meg a nővel szembeni vallató beszédmodalitás mögött. A főhős beszámoló-vallomástevő helyzetből idézi fel a benne éledező gyanút.

„Összekerestelek a kertben, a szobában. A leány elment. Hová? Minden örömdre gondolok, és mindig csak arra... De elment. De magamra hagy. A mezőn bolyong. Miért? Látni akar valakit, akit szívesebben lát, mint engem? Hát mondd ki, hogy meguntál.”¹⁰

A visszaemlékező énbem megújult intenzitással támadnak fel mindazon feltevések, amelyek nemrég az elbeszélte szereplői ént egyre-másra gyötörték. A jelenbeli beszédcselekvéshez visszatérve, kérdőből felszólító módba vált át a főhős, és önkínzó emfázissal kínálja fel a lehetséges választ, egyúttal a női lelkiismeretet is tortúrának veti alá ekképpen. Ráadásul, gunyoros hangot megütve, a vád megcáfolásának alternatíváját is meglebbenti a másik előtt.¹¹

Amde a döntő pillanatban idegen jövevényre figyelmeztető környezeti jelek hatására félbeszakad a párbeszéd. A kutyák csaholására:

„Magda egy önkéntelen mozdulattal megfogta a Zudor kezét.

Ne menjen... ne...

Félsz? – kérdezte egyszerűen.

Engem féltesz? – folytatta halkan.”

Az egyre erősödő külső zajok hatásának pragmatikai intenzitását az események pergésének a visszafogottsága fokozza. A főszereplő pedig önnön sejtelmével küzd meg, így drámai feszültséggel teltett újabb megnyilatkozása. A lélektan törvényszerűségeinek engedelmeskednek kérdései; érzelmileg-indulatilag egyre feljebb hágnak, miközben inverz módon variálódnak, anaforikusan megismétlődnek. A behelyettesítés logikai műveletén túl, a gradatio és a reduplicatio lépcsőrendszerét bejárva, egyetlen kérdésig jut el a tette kész, ámde habozó-örülődő kulcsfigura:

„Kit féltesz? Te engem nem féltesz, de másért rebegsz. Ki az? Valaki jön ott. Tudsz tán róla, Magda? Tudsz? – riadt fel, és megszorította a leány karját.

Valaki ide jött – folytatta metszően. – Nem engem ügvelsz, hanem valakit vársz. Vársz valakit, felelj? Kit? Kit?”

A tagadó választ elérte az öreg Zudor. A riadt hangnem és a metakommunikatív jelek ugyanis perlokúciós aspektusban a mondottak ellenkezőjéről győzik meg.

„Magda szorongva ragadta meg. Kérve nézett rá, és rebegte:

Nem... nem...”¹²

Az ifjú Zudor jelenik meg a vádló-vallató megnyilatkozás pattanásig feszült pontján, amely a leányt eddig hallgatásra készítette. Ugyancsak az ő alakja felé mutat előre e nemegyszer monologikus párbeszéd képi komponense.

(Az otthon- és kiutkeresés hangoltságának¹³ narratív képe) A vallató beszéd-cselekvés vizuális keretbe kerül, az elnyugvó falucska körképe foglalja magába mint nyelvi szituációt. Avagy pedig fordítva, az otthon- és kiutkeresés képi szegmensét veszi körül a kérdésszinonimák gyűrűje.¹⁴ Természetesen mindkét értelmezési változatra áll, hogy a nyelvi és a képi szféra másfélesége a szereplői gondolatvilágok távolságát érzékelteti. Az elcsendesedő falut szemléltető körkép fő vonatkozási pontját ugyanis a hősnő pozíciója képezi. A novellaidézet első két bekezdésében egy, az események színhelyén láthatatlan megfigyelő narrátor követi a leány feszültséget leplező gesztusait, és hasonlóképpen külső nézőpontból vázolja fel környezetét. (Megjegyzendőnek tartom, hogy a női kéz, amely itt a leveleket rendezgeti-ápolgatja, az ifjú Zudor vérző sebét érinti meg rövidesen.)

[Teles Magda] „Tett-vett a széles tornácon. A cserfaoszlopokon igazgatta a pirosuló vadszőlő leveleit.

Gyertyát hozott. Alant az udvarban a kocsisok kongattak, betereelve a fehér jószágot az ólakba. A tornác előtt a sárguló rezedadagvak illata lengett . . . A hegy mögül a hold gyenge sarlója emelkedett ki.”

A fiatal pár közötti búcsúvétel aktusában fordul elő először a fehér szárnyú pillangó képzete, amely, újfent megjelenve, az ifjú Zudorral való kapcsolat-teremtés titkos jeleként szabadítja meg szorongató helyzetéből a hősnőt időlegesen, egyszersmind a szereplőtárs megjelenéséig mutat előre. Mindamellet baljós előjel is a pillangó fényforrásnak ütközése, vagy az esemény megfigyelőjére vonatkozóan szerelmi kapcsolata megátkozottságát anticipálja, vagy, mivel a vén Zudor mögül észleli a szerencsétlenséget a leány, annak magaválasztotta végső útját előlegezi meg. E ponton az elbeszélő a szereplői tekintet mellé szegődik, amely pedig bejárja az elpihenő falut.

[Teles Magda] „Leült a férfi [az öreg Zudor – megj.: P. Gy.] háta mögé. Egy fehér, pelyhes pillangó rontott a gyertyatartó üvegének. A hegy felé nézett, ahonnan a pille jött, és szeméit kissé lehunyva, édesen mosolygott . . .”

A vizsgált képi szövegegységénél elmaradnak a látványt percipiáló aktusát kiemelő nyelvi deixisek. Csak a pillangóhalál megfigyelésénél sorakozó *verbum sentiendik* jelzik, hogy a három pontot követően a novellaalak tér- és időbeli nézőpontjához igazodik a narrátor, verbálisan azonban nem, saját szavaival adja vissza az annak látóterében összeálló tájrészleteket. Szabad függő észleléssé¹⁵ formálódik tehát az alábbi bekezdés:

„Mély, pompás csendesség volt. Az öregasszony is kilépett, és megterítette az asztalt. Az oldalban a kutyák csaholtak, és a homályba veszett kis házikókban, alant a faluban rendre aludtak ki a gyertyák.”

A térbeli mozgás időbelivé alakul át, egyben a múltfeltárás hangoltsága szűremkedik ki a következő képi elemből. Az elsődleges történetmondó mentális síkon közeledik a női alakhoz, nem csupán észleletileg igazodik ahhoz mint a vizuális világ vonatkozási pontjához. Ilyenformán pszicho-narráció¹⁶ által összegzi a közelmúltbeli élettörténet-epizódokat, valamint az azokra vonatkozó reflexiókat, amelyek a papház komor látványának indítására fellelevenedtek a hős emlékezetében. Egy tört felkiáltás, egy félmondat és a kedveskedő-rokonszenvező kifejezések sora érzékelteti az elbeszélői beállítódásnak a leány helyzetéhez és szelíd habitusához való idomulását.

„A templom nagy fedele egy pihenő nagy madár leeresztett szárnyaihoz hasonlított. Ah! Alatta a papház. Immár két esztendeje, hogy a Magda holmicskáit felhozták onnan a Zudor házba. Már senkije sem volt ott se, a világon se.”

Majd az otthon és kiút után kutató tekintet a másik Zudor-kúrián állapodik meg. A továbbiakban a fent megállapított emocionális-intellektuális illeszkedés folyamánként nyelvi síkon sem választható szét a novellafigura és az elbeszélő nézőpontja.

„A másik Zudor-kúria a templomon túl betakaródzott egészen a sötétbe. Az öreg Zudor néni ott ápolja még a zsályáit, levenduláit s a fiát: Imrét... Békességes minden és tiszta és vidám ott...”¹⁷

A szabad függő észlelésként induló bekezdés szabad függő gondolatként¹⁸, illetve beszédként folytatódik. A két utolsó mondat Teles Magda spontán érzelmi-értelmi reagálásmódjának nyomait viseli magán azonfelül, hogy jelen idejébe vált át. A nosztalgiaiával övezett látványban egyetlen pillanatra elmerül a tudat. S így a jelenbeli gondolatmenet megtorpanását jelző három ponttal együtt nem annyira az elbeszélő kimért közléseihez, mint inkább a szereplő felszabadult tudatához tartoznak a végső megállapítások. Ezek szerint, a hősnő benső világába behatolva, olyan tartományig jut el a narrátor, amelyet az a leginkább rejteget. Két kérdés intervallumában pedig a pillangótól a menedékhelyig megtett (ön)szemlélődő út néhány percnyisége ellenére kitágul. És azután újfent a zaklató, mind türelmetlenebb férfihang tör be a szuverén megértői diszpozícióban¹⁹ levő és hallgatással²⁰ körülhatárolt női gondolatvilágba.

(*A Zudor-udvarház „nehéz csendben”*) A szimbolikus-metaforikus jelentésképzésű novellában a sötétség-világosság hatáskontrasztja a szereplők indulati lázgörbjét követi. A fényszimbolika miközben az öreg Zudorhoz – mint valami rég kialudt kráterhez – kapcsolódik, visszafojtott szenvedélyei felébredését, fellángolását, majd tárgyi eszközt és nyelvi módszert nem válogató kitörését emeli ki. Immár nagybátyja fegyvere által megbeszett és vadászpuskáját

elhajítva, bátorkodik ellenfele szeme elé az ifjú Zudor, és fölényes hanghordozással provokálja azt. A vén Zudor előtti szimbolikus válaszüton, egymágában állva, sötét tömbként tornyosul, mindeközben „[h]áta mögött orgonalugas képezett falat, melyen gyenge holdfény futkosott”.²¹ E feszült pillanatban ad választ Teles Magda az általa következetesen megkerült kérdésre, nem gyakorol kegyelmet vallatója irányában, performatív megnyilatkozása erejével érzelmi csapást mér rá. A nevelőapjával szembeni s mind ez eddig még önmagának sem bevallott utálata tör felszínre nyelvi cselekvésénél. Mindezt tetézi, hogy kontextuálisan a vetélytárs jelenlétében hozza Zudor tudomására averzióját, ilyenképpen meg is alázza azt férfiúi önérzetében.

A gyűlöletnek hangot adó beszédaktus perlokúciósan megrendíti a főszereplőt, ugyanakkor a maga közlendői megfélemezik indulatait, sőt higgadságra intik. A fény-árny dramaturgia pedig nem csupán az emocionális folyamatokat érzékelteti, hanem a szubjektum megismerő részében lezajlókat is. Egy pisllákoló gyertya mellett csillapodik az öreg Zudorban dülő szenvedély, majd benső nézőpontú lélektani-értelmi megvilágításba kerül lényé. Az őt körülvevő félhomályt oszlatva, önnön múltjába tekint vissza a kulcsfigura, és felfedi ellenséges érzületeinek rejtegetett okait. Orvosolhatatlan sérelmeinek hajszálgyökereiig hatol a szubjektum önvizsgálódó része, egyszersmind nézőpontváltás útján összevetést tesz. A múltbeli énje gyűlöletté alakuló haragérzését az újabb férfiúi alulmaradása, a vele szemben most a „hálátlan” fiatalok részéről elkövetett méltánytalanság hozza vissza. A jelen felől egykori takargatnivaló viselkedését, tetteit is elemzés alá veti.

E végelszámoló monológ határozott hangot üt meg, sőt mindvégig szótlanságra és tudomásulvételre kényszeríti hallgatóságát. Saját élettörténete lényeges mozzanatait emeli ki az öreg Zudor, egyúttal a fiatalokkal megismerteti életük előtörténetét; s így az olvasó előtt valamelyest eloszlik a szereplők narratív identitását övező félhomály. Élelelbeszélését, amelybe a két fiatal élettörténetét belefoglalja, az ismétlés gondolati alakzata vezérli. Az ismétlődés mint valami emberfőlötti retorikai erő vesztes helyzetet idéz elő élettörténetében, s rezignáltnan belátja, hogy képtelen volt irányítani azt. Az ismétlés nyelvi-gondolati, narratív-retorikai alakzata jegyében a vén Zudor mind a fivére, mind pedig az unokaöccse történetében félreállított, semmibe vett szereplőként elbeszélői mivoltában a fiatalok további élettörténetét is megalakítja, irányt szab annak. Átokkal sújtja a fiatal pár szerelmi kapcsolatát. A közös életüket most kezdő ifjakra a rá való emlékezés terhét rója. Ilyenformán ugyanolyan büntetésmódot választ Teles Magda és Zudor Imre számára, amilyet rá is kiszabott élettörténete. Ezek szerint kiváltképpen a jelen életszakaszukat és önmagukat, eredendően pedig narratív identitásukat elemezve-értelmezve lesz gyötrelmes életük, vagyis tartaniuk kell a jövőtől, de a múlt sem

biztosít megnyugvást nekik. Alternatív értelmezési látószögből úgy veszem ki, hogy az öreg Zudor az öt túlélők emlékezte révén hosszabbítja meg a saját élettörténetét, beemeli abba, hogy csak azzal együtt záruljon le. Átruházza földi javainak tulajdonjogát a két Másik személyre, egyben önnön érzelmileg kifosztott lényének emlékképét is rájuk hagyja, a maga roncsolt lelkületét is beleoltja azok elbeszél-előrevetített élettörténetébe. Következésképpen a fiataloknál önreflexív szinten sajátságos énhelyzet áll elő, legszívesebben ki-lépnének tulajdon élet(történet)ükből, mindahányszor a különböző élettörténetek itt elbeszélт összövedéke felfeslik emlékezetükben.²²

(Az éjfátyolozta „jelroncsok” között) A szövegvilág két utolsó képi alkotó-eleme, a késő esti és a pirkadati, az emberi élet lezárulásának hangoltsági terét láttatja más-más perspektívából. A novella egészét tekintetbe véve, az arisztotelészi hármasság elvéhez idomulnak, mégis képi elbeszélés-poétikájuk, szimbólumrendszerük által a műalkotáson belüli szövegekzi olvasásmódra ösztönöznek; a jelen és a rákövetkező alfejezetben vázolom fel az így megnyíló jelenéstávlakat.

Immár megenyhül a végelszámolás beszédaktusát átható erőteljes hang, ám a magabiztos emberi tartás meg nem törik. Így vesz végbúcsút a maga mikro-világának hű szolgájától a vén Zudor. Most helyzetével megbékült hangvétellel fordul e mellékalakhoz, aki nyelvi síkon indulatainak kisülési pontja volt. Az alázatos szavú személlyel való dialogikus összehangolódás a főhős felé moccanja el az olvasói diszpozíciót, amely irányában addig averziót tanúsított. Majd a végső megnyugvás hangoltságának képszerű terét járja be a központi figura. Egy sóhajnyi „gyenge jajhang”-gal lép a maga ösvényére. A hős magaválasztotta útja a fiataloké is, de csak volt. Az éj leple alatt Zudor immár rezignált szemmel keresi-vizsgálhatja útjelzőit, a kora alkonyi órák vele szembejövő „jelroncsait”. A késő délutáni udvarlás után Teles Magda által elejtett, s azóta elhervadt virágszálak illúziói elvesztésére emlékeztetik, és megerősítik eltökélt szándékában. A fiatalok esetében a lét bizonytalanságára utaló vízi járművet ő kemény elhatározással Kháron ladikjaként ragadja meg. A Zudor házhoz kapcsolódó csillaghasonlat a szubjektum magányosságát jelzi utolsó útja során. A „csillagos ég kékje” pedig, a volt otthonhoz viszonyítva, a keresettig emeli meg a tekintetet, ily módon vonja be az egyéni önreflexív tudatot a világmindenség horizontjába e nyelvi és/vagy képi világ. Beláttatja azzal emberfeletti hatalmát egyrészt, másrészt önnön gyengeségeit, törekénységét és semmiségét. A pasztelles kezdő- és az éjfátyolos novellavégi képi szegmens az egyes jelemek ismétléselvű elrendeződése és értelmileg kölcsönös átrendeződése által a gyűrűszerű strukturálásmódot nyomatékosítják, az eleve elrendeltség szövegekpezési logikáját villantják fel a pragmatikai horizonton. E képközi összjátékon túlmenően a szubjektumelbeszélés és az élet-

történetre reflektáló-emlékező egyéni tudat is az iteráció retorikai-gondolati, nyelvi-poétikai elve alá rendelődik.

(*A szövegvilág fénykeretben*) Az emberi végperceket átesztétizált és önreflexív-önvizsgálódó képszerű szöveggörnyezetbe illeszti a Petelei-novella. A befejező miniatűr képi egységnél pedig az emberfeletti erő, a természet folytonosságával szembe állítva emeli ki az egyéni lét megismételhetetlenségét. Jelképesen a virradat ellenpontozza az éji napfordulót. A szóba került, alább meg idézett parányi-vonásnyi szöveggép a világmindenség emberi horizontból beláthatatlan idő- és térdimenzióját érzékelteti. Az örök megújulás állapotát szemlélteti a maga pasztelles színek kompozíciója, csillámló fényjelei és a mű kezdőképéről jól ismert örökifjú báránnyelűk által:

„Szép, derült hajnal volt. Egy keskeny, halvány rózsaszín szalag támadt a hegyek felett. Gyenge báránnyelűk úszkáltak.”²³

Az *Alkonyat* végső, palinódiaszerű részénél azonosítható a novellaindító párbeszéd színhelye, visszatérnek onnan egyes figurák, a kurátor és a molnár. Csakhogy az utóbbi alakhoz intézett szavakban, s így a szereplőtárs-befogadó tudatában, szimbolikusan értve, a mindenség emlékezetében is, a természet közönye „valaki”-vé mossa el az öreg Zudort.

JEGYZETEK

- ¹ Györke Ildikó: *Novellatípusok a századvég irodalmában* (Kézírtos kandidátusi értekezés). Budapest, 1994, 125–126. *A vén nemes*, a *Klasszi*, valamint az *Alkonyat* című szövegek alapján érvel a disszertáció szerzője.
- ² Petelei István: *A kakukkos óra (Válogatott novellák)*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969, 170.
- ³ Peteli: i. m. 162.
- ⁴ Austin, John L.: *Tetten ért szavak*. Ford. és bev.: Pléh Csaba. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 48–50.
- ⁵ *Szimbólumtár (Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából)*. Szerk.: Pál József és Újvári Edit. Balassi Kiadó, Budapest, 1997, 382.
- ⁶ Uspenszkij, Borisz A.: *A kompozíció poétikája (A művészi szöveg szerkezete és a kompozíciós formák tipológiája)*. Ford.: Molnár István. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, 147.
- ⁷ Petelei: i. m. 162.
- ⁸ Az öreg Zudor, hogy ráerőltesse a dialógusfordulót partnerére, ún. hidakat, azaz újabb, kiegészítő kérdéseket vet be. – Pease, Allan-Garner, Alan: *Szó – beszéd (A társalgás művészete)*. Ford.: Dáczer Éva. Park Kiadó, Budapest, 1990, 65.
- ⁹ Goffman, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Vél. és utószó: László János. Ford.: Habermann M. Gusztáv. Gondolat, Budapest, 1981, 428.
- ¹⁰ Petelei: i. m. 167.

- ¹¹ A főhős kérdésrendszere tehát az ún. irányultsági elv szerint épül fel, amelyet az tesz egvedivé, hogy itt két ellentétes preferáltsággal töltődik fel. – Albertné Herbszt Mária: *A társalgás néhány jellemzője és szabálya. Szemiotika és szövegatan. V.*, Szerk.: Petőfi S. János–Békési Imre–Vass László. JGYTF Kiadó, Szeged, 1992, 15.
- ¹² Petelei: i. m. 167.
- ¹³ Heidegger, Martin: *A lét és az idő*. Ford.: Vajda Mihály et al. Osiris, Budapest, 2001, 163.
- ¹⁴ Ráadásul zárt típusú kérdéseket tesz fel partnernőjének az öreg Zudor. – Albertné H.: i. m. 14.
- ¹⁵ Chatman, Seymour: *Story and Discourse (Narrative Structure in Fiction and Film)*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1978, 204.
- ¹⁶ Cohn, Dorrit: *Áttetsző tudatok (A tudatfolyamatok ábrázolásának narratív módozatai a szépirodalomban)*. Ford.: Cseresznyés Dóra, Gács Anna és Gocsál Ákos. In: *Az irodalom elméletei. II.*, Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, Jelenkor-JPTE, 1996, 94.
- ¹⁷ Petelei: i. m. 166.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ Heidegger: i. m. 164.
- ²⁰ Heidegger, i. m. 194.
- ²¹ Petelei: i. m. 168.
- ²² Tengelyi László: *Élettörténet és önazonosság = Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Budapest, 1998, 33.
- ²³ Petelei: i. m. 172.

Készült az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával

ASSZONYSORSOK JAKOV IGNJATOVIĆ REGÉNYEIBEN

PUSZTAI ILONA

Jakov Ignjatović (1824–1889) a XIX. századi szerb irodalom jelentős alakja volt, aki megteremtette a szerb nyelvű társadalmi – vagy ahogy ő nevezte: a szociális regényt. Műveinek társadalmi közege is egyedülálló a szerb irodalomban. Eltérően a XIX. század második felének falusi témájú realizmusától, Ignjatović a magyarországi kisvárosi szerb polgárság írója maradt. Ő volt az egyik utolsó alakja – mondhatni összegzője – annak a szerb irodalmi vonulatnak, amely a szerb irodalomtörténet magyarországi szakaszához kötődött.

Az 1690-es nagy betelepülést követően nemcsak a szerb politikai és egyházi élet központja költözött át Magyarországra, de a kibontakozó szerb irodalmi élet is szorosan összefonódott a Habsburg Birodalom, ezen belül is a magyarság kultúrájával. Jakov Ignjatović családja is Arsen Čarnojević pátriárka vezetésével érkezett Magyarországra, pontosabban Szentendrére. Így érthető, hogy Ignjatović azon magyarországi szerb polgárság hű krónikása lett, amelyből maga is származott, amelyet így a legjobban ismert és szeretett. E művek megírásakor – mint a *Pogled na književstvo* című tanulmányában (Kitekintés a szerb irodalomra) kifejti – kettős cél vezette: megörökíteni a korabeli magyarországi szerb polgárság életét, ezáltal segíteni a szerb olvasóközönség nevelődését, ízlésfejlődését, valamint új rétegeket nyerni meg a szerb irodalomnak. Élete utolsó harminc évében írt regényei (*Milan Narandžić* [1860–63], *Čudan svet* [1869], *Trpen spasen* [1874–75], *Respektus Vásza* [1875], *Örök vőlegény* [1878], *Stari i novi majstori* [1883], *Patnica* [1888]) abban az időben jelentek meg, mikor már e szerb polgárság hanyatlásnak, pusztulásnak indult. A Magyarországon kibontakozó kapitalista társadalmat a szerb polgárság széles rétegeihez hasonlóan Ignjatović is idegenül szemlélte. A régi, hagyományos polgári erények és értékek züllését, megsemmisülését látva regényei-

ben nosztalgikusan idézi vissza a szerb polgárság aranykorát, miközben megpróbál magyarázatot találni a válság okaira. Bár a bomlásnak szükségszerűen társadalmi okai voltak, Ignjatović – akár a kor magyar írói – mély morális indíttatással szemlélte a társadalmi átrétegződést, erkölcsi értékek összeütközéseként láttatva a társadalmi folyamatokat.

A polgárosodás formálódásával a nők helyzete is átalakult. Az addigi patriarchális családmodell felbomlásával az asszonyok élete is megváltozott. Szükségszerűen előtérbe került a nőnevelés, az egzisztenciális függetlenség és a női önállóság kérdése. Ignjatović regényeiben – különösen az utolsóban, melynek főhősét élettársáról mintázta – nagy szerephez jutottak a nőalakok. Ezért tartottam érdemesnek megvizsgálni, miként jelennek meg Ignjatović regényeiben az alább említett kérdések. Természetesen a regényekből kiolvasható írói szemlélet nem minden ellentmondástól mentes. De egyben jelzik, hogy ezek az ellentétek egy átalakulóban lévő gazdasági és társadalmi modell válságából fakadnak. A női szerepek sokszínűsége így a polgárosuló társadalom jellegzetes tüneteire világítanak rá. A nőnevelés az utolsó, a *Patnica* című regényben lesz meghatározó szerepű. A regény hősnője, Jelica V.-ben madame Serafina, majd M.-ben madame Bonaventura Lehrjében tanul, azaz olyan osztrák mintára tehetős polgárasszonyok otthonában kialakított, általuk vezetett lányiskolában, ahol az erkölcsi, vallási nevelés mellett a környék lányai főként háztartási ismereteket tanultak.

Az iskolai keretben folyó nőoktatás kérdése a XIX. század 10-es éveitől lett egyre égetőbb probléma a gyorsan polgárosuló szerbség körében. 1812-ben, a szentendrei Tanítóképző megalapításakor Joakim Vujić a professzori állásának pályázatához csatolt, a *Mindkét nem nevelésének szükségességéről* című munkájában ezt írta: „Vajon ki illeti figyelemmel a lánygyermeket. Egyenes mintával, jó neveléssel és oktatással szerezhette magának jobb anya nevet, értelmesebben nevelhetné a gyermekét, az új nemzedéket, hübb felesége lehetne a férjének, jobban igazgathatná a háztartást.” Uroš Nestorović a három görögkeleti vallás tanügyi inspektora szinte ezzel egy időben, 1811-ben 8 pontos tervzetben foglalkozik a nőneveléssel Vujićhoz hasonló elveket megfogalmazva, de mindjárt tovább is lépve. Egyrészt a szervezett nőnevelés ügyét kiterjeszti a város mellett a falura is. Másrészt a nő feladatát a jó feleség, jó anya, jó háziasszony körén túl szélesebben értelmezi, és a nevelésben az ön- és családfenntartásra való felkészítés szükségességét hangsúlyozza a szegény lányok kézműves és háziipari munkára oktatásával.

Ignjatovićnál a nőnevelés már ebben a sokoldalúságban jelenik meg. Jelica madame Serafina iskolájában a gondos háziasszony és feleség szerepére készül. Madame Serafina, ismerve a gyám, a falusi nótárius helyzetét és lehetőségeit,

Jelicát az egyszerű falusi életre neveli saját élettapasztalatából kiindulva. Ezt tükrözi a gyámapával folytatott beszélgetés is:

„– Őszintén mondom, hogy általában a szülői hiúság a hibás, és gyakran a legjobb szülői szándék teszi a lányt szerencsétlenné . . . Ha ők lányukat szerényebben nevelnék, nem kellene a lánynak akkora hozomány, s a felét sem kellene ráköltetni, szerencsés lenne a lány is, a férje is, a fivéreknek és nővéreknek is több maradna, és nem szenvednének sérelmet.

– De vannak, akik a magasabb nevelés mellett szerencsésekké válnak – vetette ellen Sándor.

– Kevés az ilyen, ez tudvalévő, de azokat, akik ettől szerencsétlenek, elfelejti a világ.”

Utóbb Jelica madame Bonaventura iskolájában már a közép- és felsőpolgárság világában hasznos tapasztalatokat, műveltségelemeket szerzi meg. S bár mindkettőre szüksége lesz élete folyamán, mégis madame Serafina praktikus életszemlélete nyújt számára nagyobb hasznot, mikor férje családjától kitaszítva, rokonait veszítve önmagát kell eltartania. A kétkezi munka, a szerény igények, az életben való mértékletesség és beosztás az, ami átsegíti a legnehezebb időszakokon, megóvjá a zülléstől, ahogy madame Serafina békítgeti a sorsával elégedetlen Jelicát:

„– Vajon miért tudsz ilyen jól dolgozni, azért, mert tanultál több munkát, mint cicomázkodást. Ha nem tudnál dolgozni, mi lenne veled: világ csavargója lennél, mint sokan mások, akiknek a nevelésük csak luxus, semmi más, a munkától menekülnek. Akiről tudni, hogy szerencsés, az kevés, sokkal több, akinek a tévelyedésben nyoma vész, megérdemelten elveszik . . . Vannak, akik nehéz selyemben kezdik és rongyokban fejezik be, szeméten végzik . . . a fiatalság, szépség mulandó, a tisztas munka örök.”

Madame Serafina nézetei jól tükrözik Ignjatović véleményét a nőnevelés kérdéséről, ahogy ezt a *Memoari* címmel megjelent önéletrészlete is igazolja:

„A mostani időkbén, a kultúra haladása idején az általános iskolában a fiúk és lányok különböző tárgyakat tanulnak, úgyszintén a felső iskolában. Így tanulnak gimnasztikát is. De minek a lánygyermeknek művészi torna, ha különben egészséges? Az iskola nem ortopéd intézet. Aki beteg és testének szükséges a gimnasztika, az használja a gyógytornát. Mire, hogy már 15–16 évesen férjhez menő lányok az iskolában bukfencezzenek, mint a bohócok, hogy tanuljanak olyan testtartást és testmozgást, amit szégyellnek, és még inkább, ha a lányok tornatanára nem nő, hanem férfi? A lánygyermek egészsége nem függ attól, hogy már felnőve az iskolában tanul tornát. Találhatnak elegendő tornát otthon, ami a családnak is hasznos lehet. Mondják, van olyan

pedagógiai intézet, ahol ifjak és felnőtt lányok együtt járnak iskolába és együtt tanulnak, egy teremben. Túl korai emancipáció.

S tanulnak a lányok az iskolában kémiát is, hogy mint gazdaasszonyok tudják, mi a mérég. Nem hallottam, se nem olvastam, hogy a szerb nők férjüket véletlenül megmérgezték volna, de míg nem tudták, mi a mérég, az jobb volt, nem jutott eszükbe, hogy másokat és magukat megmérgezzék.”

Ignjatović – mint a *Patnica* és a *Memoari* című műveiből vett idézetekből is látszik – bár nem ellenezte, de konzervatív módon elítélte a modern nőnevelést, amelyben a régi jó erkölcsök romlásának egyik okát látta.

A nőalakok megítélése a regényekben társadalmi helyzetük szerint igen eltérő. Az egyedüli pozitívan ábrázolt társadalmi csoport az arisztokrata nőszereplők. Míg a főnemesi férfiak többségükben mint kéjszívű figurák jelennek meg: ifjúként léha felelőtlen aranyifjak, idősödve viszont komoly külsővel álcázva belső romlottságukat, addig asszonyaik mind sorsukat alázatosan tűrő, eszményített alakok.

A lengyel gróf felesége Ida (*Milan Narandžić*) megadóan viseli férje lelki és fizikai terrorját, sőt azt is, hogy ő bigámiában élve megcsalja. A nemes szívű, művelt, finom lelkű grófkisasszony kedvenc olvasmánya madame Sevigné levelei, az irodalom és a művészet szeretete hozza össze Branko Orlićtyal, aki imádva tiszteli az asszonyt. Ida korai halála után pedig az özvegy grófné segíti bökészen Brankót, egyengeti a lányát, Idát rajongással szerető férfi sorsát. A *Stari i novi majstori* című regényben P. báróné védi meg szobalányát, Juliskát férje bűnös csábításától, ami miatt titokban maga is sokat szenved. Egyenes jellemét példázza, hogy a hamiskodást, a vádaskodó pletykálkodást kemény szigorral bünteti, de túlzott erkölcsi aggályaival akaratlanul is útját szegi Juliska és Milan szerelmének, amivel megkeseríti hűséges cselédlánya életét.

A polgári asszonyalakok megítélése már korántsem ilyen pozitív. A polgári szereplők között többnyire az asszonyokban erősebb az urizálási hajlam. Az összes polgári környezetben játszódó regényben a feleségek, a lánytestvérek a szorgalmazói a fiúgyermek értelmiségi pályára kerülésének, s a lányok azok, akik asszonyi boldogságukat csak egy jogással, hivatalnokkal, orvossal, földbirtokossal vagy katonatiszttel kötött házasságban látják (*Trpen spasen, Respektus Váša, Örök vőlegény, Stari i novi majstori*). Úgyszintén a *Patnica* című regényben Papastakiné az, aki hön vágyakozik egy földbirtok után, hogy ezzel alapozza meg társadalmi rangját, feledtesse el boltos származását. Így első dolga – miután férje, hogy a csődöt elkerülje, ráratja a vagyonát – a régóta áhított földbirtok megvásárlása. A polgári asszonyfigurák között sok a kokett, urizáló hajlamú teremtés, akik vendégeskedéssel, költekezéssel, pazarlással anyagi romlásba döntik férjüket, családjukat, mint a *Patnica* Tatijanája és Micikéje vagy Marko felesége.

Ignjatović nem állt egyedül ezzel a véleményével. Hozzá hasonlóan gondolkozott Laza Neško, a szentendreai szerb polgári közköltészet egyik jelentős alakja is, akit Ignjatović fedezett fel a szerb irodalomnak. Neško a *Stara i nova Sentandreja* című poémájában inkább a polgárasszonyok vétkeként tünteti fel a kártyázást, a vendégeskedést, a mulatozást, a divatozást, amely elvonja a nők figyelmét a családtól, a gazdaságtól, a háztartástól. Műveiben a női bűnök, amelyekkel az Elysiumba érkező Petar a felsorolást kezdi, közel háromszor olyan terjedelmesekek, mint a férfivétkek.

A szerb polgárcsaládok anyagi romlásával és felbomlásával együtt járó tünet az egyedül maradó vagy a család anyagi helyzete miatt önállóulni kényszerülő nők megjelenése. Ignjatović szinte minden regényében megjelenik ez a problematika, s a társadalmi rétegekre jellemző tipikus életmegoldások a következőképpen rajzolódnak ki. A polgári rétegek vagyonosabb tagjai az önállóságot, míg szegényebbjei a kispolgári, paraszti elemekkel együtt a szolgálatot kénytelenek választani, de többségében inkább lecsúszásként, s nem felemelkedésként élik meg ezt az állapotot – ezért is igyekeznek mihamarabb új házasság révén visszakerülni eredeti helyzetükbe vagy esetleg még magasabb társadalmi körbe.

Pesten az özvegyen maradt lányos polgárasszonyok szívesen nyitnak házi kávéméréseket, amelytől az anyagi haszon, a tisztességes megélhetés mellett lányuk jó partihoz jutását is remélik. A *Respektus Vászja* Katerinája is nyithatott volna ilyen kávémérést, de a büszke asszony nem akart szegényeket kiszolgálni, mert az ilyen helyekre főleg azok jártak, mivel itt a kávéházi ár feléért mérték a kávé.

A polgári rétegek lányainak a kereső foglalkozás végzése nemcsak szegényes volt, de házassági kilátásaikat is veszélybe sodorta. Katerina lánya, a szép és nagyravágyó Emilia zenét, éneklést tanul, bálókba jár, miközben testvérei a családért, de főleg érte dolgoznak. A lány visszautasítja Lombardi Mária divatárusnő ajánlatát, s az elegáns cukrászdában is már csak végszükségben vállal felszolgálást. Végül egy gróf szeretőjeként annak kitarottja lesz, s a teljes zülléstől csak egy szorgos és tisztességes polgári életet kínál házasság menti meg.

A kereső foglalkozás szegényétől házi bedolgozás vállalásával igyekeztek megszabadulni. Ezért vállalt Katerina családjá selyemfonást vagy a *Patnica* Jelicája varrást.

A fiatalon megözvegyült polgárasszonyok vagyonuk maradékából masamódnak (Natalija – *Patnica*) vagy bábának (Lívia – *Milan Narandžić*, Tekla – *Trpen spasen*) tanulnak, amely hivatások nem zárják ki, hogy egy újabb házassággal visszakapaszkodjanak a jobb polgári társaságba, sőt hivatásuk révén, igaz csak periférikusan, de kapcsolatban maradnak eredeti társadalmi köze-gükkel. A masamódok, bábák bejáratosak lévén a polgárházakba a pletykák

és intrikák hordozói a kisvárosokban és falvakban, akiket éppen ezért kegyelnek, de félnek is a polgárasszonyok. Másrészt a masamódoktól mint a környék divatdiktátoraitól is tartottak e polgári körökben.

A kispolgári és paraszti sorból származó lányok előtt a gazdaasszonyi, szakácsnői, cselédi, szobalányi pályák állnak. Innen igyekeznek az anyagi biztonság megszerzése révén, ki gazdáit megrövidítve: Kaja (*Patnica*), Babika és Rézike (*Milan Narandžić*), Fannika (*Stari i novi majstori*), ki örökséghez jutva – mint a *Trpen spasen* Salikája – jó partit csinálni, felemelkedni a társadalmi ranglétrán. Általában ők a regények jellegzetes komikai vagy intrikus kerítő alakjai, akik egyedül maradvá, elszegényedve vállalják a szolgálói hivatást.

Ezért céljuk nem gazdájuk minél hűségesebb szolgálata, hanem a kiemelkedés a szolgáorból. Az ehhez szükséges anyagi alapot gazdájuk meglopása, valamint egy jó házasság adja. A *Respektus Vása* című regényben Ignja azzal védekezik, mikor szemére hányják, hogy fonszámra vásárolja a zsírt: „Ha teli van zsírral a bődönöm, a szakácsnő kedvére lophat, s nem lehet mindjárt rájönni, ha azonban kevés a zsír, könnyebb rajtakapni.” A *Patnica* című regényben viszont az özvegy jegyző, Jelica nagybátyja kénytelen féltente cserélni a rosszul gazdálkodó gazdaasszonyokat. A *Stari i novi majstori* szakácsnői, Babika és Fannika szintén saját hasznukra dolgoznak, sőt jó fizetségért még a kerítői szerepet is vállalják.

A polgári létbe való visszakapaszkodás másik feltétele az anyagi biztonság mellett a házasság. A regények szakácsnői ezért diákok, altiszt katonák köréből választják ki udvarlóikat, akiket pénzzel, a gazdájuk kamrájából elcsent élelemmel támogatnak, remélve, hogy az iskola elvégzése vagy a leszerelés után boldog feleségek lesznek. Persze nem egy esetben hoppon maradnak, mint a Milan kegyéért versengő Babika és Rézike (*Milan Narandžić*). Sokan – sejtetően – állásukat, udvarlójukat veszítve elzülленek, mint Babika (*Milan Narandžić*) és Fannika (*Stari i novi majstori*). A többnyire szegény paraszti, falusi iparos sorból szolgálónak nemesi otthonokba kerülés társadalmi rangemelkedést jelent.

Mariska és Juliska (*Stari i novi majstori*) szegény falusi iparosok lányai, kik nemcsak a falusi, de még a kisvárosi viszonyok között is úriasszonyok tünnek úrnőjük megunt ruháiban, a tőlük ellesett előkelősködő szokásokkal. Ennek ellenére mint cselédeket a módos kisvárosi polgárcsalád nem szívesen fogadja be őket. Marko Milan fiának a házasságát elsősorban Juliska társadalmi helyzete és csak másodsorban Milan fiatalkora miatt ellenzi. A patriarchális szemléletű apa szemében a házasságnak két funkciója van, amit saját házasságai is példáznak. Első házasságával, amelyet mestere özvegyével kötött, anyagi biztonságát alapozta meg, második házasságával egy nálánál jóval fiatalabb feleséggel a család folytonosságát biztosította.

A kevés hűséges, becsületes szolgák egyike Ernfeldék szolgálója, Pepike (*Patnica*), aki gazdáihoz hasonlóan szíven viseli Jelica sorsát, segít neki, hogy a tőle elszakított kislányával, Jucikával találkozhasson. A legutolsó, a *Patnica* című regényben viszont már megjelenik az egzisztenciális függetlenségre törekvő nő, aki nem időszakos epizódként éli meg az önállóságot, hanem végleges döntésként vállalja azt. Serafina Traugot, Jelica nevelőanyja, szeretett tanárnője képviseli ezt a típust, és bizonyos mértékben a főhősnő, Jelica is követi őt ebben. A jó családból való Serafinát egy csapodár huszártiszt elcsábította, majd elhagyta. A családást követően Serafina gyorsan férjhez ment, de urát korán elvesztette. Ekkor dönt úgy, hogy nevelőintézetet nyit. Saját példájából okulva, a jó erkölcsre, szorgalomra, tiszta szívre, igazmondásra és a munka szeretetére nevelve kívánja megóvni a fiatal lányokat az erkölcsi bukástól, a zülléstől, a kiszolgáltatottságtól. Ezért nem szorgalmazza a Jelica nagybátyjával kötendő házasságot sem. Jelica hasonlóan független, büszke asszony, aki férje halála után vállalja mind a házasságtörő viszonyt, mind az ebből származó törvénytelen gyermeket, melynek következtében apósa elúzi otthonából, sőt még kislánya nevelésétől is megfosztja. Velük pont ellentétes életpályát fut be a *Respektus Vásza* Matildja, a szintén jó házból való, elcsábított úrilány, aki cseléddé, majd kokottá és kerítővé züllik. Mint szobalány kirabolja vagyosan gazdáit, majd nyugodt szívvel hagyja, hogy helyette szerelmese, Vásza – akinél az ékszereket megtalálják – töltsé le a büntetést. Később Katerina és Emilia rossz szellemeként ő kergeti Emiliát Almosin gróf karjaiba, ő indítja el a züllés útján a lányt. Alakja a romantikus regények démoni figuráit idézik egyedüli kivételként Ignjatovićnál. Bár Ignjatović élet- és világszemlélete időszedve egyre konzervatívabbá válik, mégis megfigyelhető, hogy utolsó regényeiben nőalakjainak – Jelicának, madame Serafinának, Juliskának és Mariskának – ábrázolásában messze túlmutat a megszokott konvencionális nőképen. Mind a *Stari i novi majstori*, mind a *Patnica* asszonyfigurái emancipált, önálló lények, akik maguk döntenek sorsukról, vállalják érzelmeiket, még ha az társadalmi kiközösítéssel, megvetéssel is jár együtt. Sőt gyenge akaratú férjük és szeretőjük fölébe is kerekednek kitartásuk, állhatatosságuk révén. Így nyerve el az erkölcsi és anyagi megbecsülést a regény végére, míg a férfialakok sorsa a morális gyengeség okozta fizikai megsemmisülés. Ez a szemléletmód egyrészt abból fakad, hogy Ignjatović minden konzervativizmusa ellenére saját életét mindig is öntörvényűen, a konvenciókkal mit sem törődve élte. Másrészt, hogy a vajdasági szerb politikai és irodalmi életből kiteszítva utolsó éveit egy e polgárság által züllöttnek bélyegzett asszonnal osztotta meg. Az ő alakját mintázta meg utolsó műveinek áldozatos asszonyaiban. Ezért is fáj Ignjatovićnak, hogy két utolsó művét a *Matica* lapjának, a *Letopis*nak a kritikussai meglehetősen hidegen fogadták, sőt élesen meg is bírálták.

IRODALMI MÚZEUM

EGY EZ IDÁIG LAPPANGÓ ADALÉK SINKÓ ERVIN KECSKEMÉTI TEVÉKENYSÉGÉHEZ

CSORBA BÉLA

Sinkó Ervin 1919-es kecskeméti városparancsnoki működését mind az író vallomásaiból és esszéiből (*Az út, Szemben a bíróval*), mind Romsics Ignác két évtizeddel ezelőtti régiótörténeti írásaiból, mind pedig Bosnyák István Sinkóval foglalkozó, irodalomtörténeti, filológiai kutatásaiból meglehetősen alaposan ismerjük. A tanácsköztársaság idején még igyencsak fiatal és tapasztalatlan értelmiségi forradalmár számára a Kecskemét környéki ellenforradalmi lázadás résztvevőivel szembeni bírósági eljárásban való részvétel jelentette a számára addig a legsúlyosabb erkölcsi kihívást, immár nemcsak elméletben, de a legvalóságosabb valóságban is: emberek életéről vagy haláláról kellett dönteni, s gyakorlati tettekkel igazolni vagy cáfolni a forradalmi terror magasabbrendűségét és jogosságát. Mint tudjuk, Sinkó ekkor nem a forradalmi terror mellett döntött, s befolyásának köszönhetően megkegyelmeztek a lázadóknak, akik közül néhányan, többek között Rád (vagy Raád) Árpád erdélyi származású katonatiszt később aktív részese lett immár a másik, az ellenforradalmi terrornak, s Kecskemét helytörténetírója szerint közreműködött azon bírósági tagok kivégzésében, akik neki és társainak, Sinkó rábeszélésére 1919 májusában megkegyelmeztek. Sinkót a forradalmi erőszakkal kapcsolatos erkölcsi dilemmák, a kecskeméti élettapasztalatok birtokában, melyhez hozzátartozott a Lenin-fiúknak nevezett terrorlegények brutalitásának megismerése is a (mellesleg) temerini származású Vén András meggyilkolásakor, élete végéig elkísérték, s e dilemmákra különböző időszakokban eltérő válaszokat adott, az erőszak tagadásától (*Az út*) egészen a forradalmi terror igenléséig (*Szemben a bíróval*), mígnem – Illyés Gyula memoárjának tanúsága szerint – egyfajta relativista rezignációnál állapodott meg, úgy értékelve, hogy a végső válasz megadása esendő emberi lényként lehetetlen. Ilyen értelemben talán nem

puszta tárgy történeti adalék az a kurta fejezet, mely *Rád Árpád és Szamuelli* címmel jelent meg a kilencszázharminc évek végén *A Rongyos Gárda harcai* című jobboldali propagandakiadványban a budapesti Stephaneum nyomdában, s amelynek felelős kiadója Benkő Antal. Szerzőjeként *Egy rongyos* van feltüntetve, akinek igazi kilétét egyelőre homály fedi. Annyi bizonyos, hogy nem azonos a kor népszerű belletristájának számító Komáromi Jánossal, aki Rongyos Gárda címmel ugyan több füzetet is kiadott az ifjúság részére, azonban e kiadványok tárgyköre régebbi történelmi korokhoz (kurucok, 1848) kapcsolódik. A Rongyos Gárda harcait csak olyan szerző írhatta meg, aki közel állt az ugyanilyen nevű, gerillaharcokra kiképzett félkatonai alakulathoz, melyet a Lajta-bánságban, majd a Kárpátalján és a Felvidéken vetettek be, itt mindenekelőtt a csehszlovák katonaság ellen, s amelynek létrehozója és parancsnoka az a Héjjas. Iván volt, aki már a kecskeméti ellenforradalmi lázadásban is vezető szerepet játszott, azonban letartóztatása elől sikerült elmenekülnie. Azt sem lehet teljesen kizárni, hogy a propagandafüzetet maga Héjjas Iván írta, akinek íráskészségét repüléssel kapcsolatos katonai szakkikvei igazolják. Természetesen mindez csupán puszta feltevés. A mi szempontunkból mindenekelőtt maga a kérdéses fejezet az érdekes, annál is inkább, mert Sinkó igazából ismeretlen jobboldali recepciójához nyújt adalékot.

A közölt fejezethez azonban mindenképpen odakíváncozik néhány észrevétel. Természetesen – mint látjuk – propagandairól van szó, amelytől már eleve nem várhatunk el tárgyilagosságot. Ehhez képest alapjában véve korrektul bánik Sinkóval, „krisztuskodó idealistának” nevezve, ami lényegében fedi is az igazságot. Nagyobb hibája azonban a szövegnek, hogy elhallgatja, Sinkó mekkora energiákat fektetett abba, hogy megmentse az ellenforradalmárokat, akiknek többsége a kommunista diktatúra ostoba döntései, demagóg és terrorista módszerei ellen kapával-kaszával fölfegyverkezett szegényparaszt volt, néhány nagygazda és jobboldali katonatiszt vezetésével. Sinkó, mint azt *Az útból* tudjuk, ígéretet tett az egyik vádlott apjának, hogy amíg ő a városparancsnok, addig halálos ítélet Kecskeméten nem lesz, s ehhez tartotta is magát, immár belső, nem kommunista, hanem krisztianus meggyőződésének megfelelően. Pontatlannak tűnik a szövegrész állítása, amely szerint a Rudóflaktanya falánál a tárgyalás megkezdése után hat embert végeztek ki. Ezt sem az eddigi történeti kutatások, sem Sinkó írásai nem igazolják. Az esetről a jobboldali konzervatív Gratz Gusztáv sem tud, aki pedig *A forradalmak kora* című monográfiájában igazán nem fukarkodik sem a vörös, sem a fehér terror rémtetteinek bemutatásával. Az viszont elképzelhető, hogy a kivégzésekre már a tárgyalásokat megelőzően, közvetlenül a Lenin-fiúk megérkezése után kerülhetett sor, akkor, amikor Vén Andrást is lelőtték, mert „a kezével jelt adott” futás közben. Ez az eset – Sinkótól tudjuk – a kaszárnya közelében

történt. Ha másokat is kivégeztek, akkor viszont furcsa, noha egyáltalán nem lehetetlen, hogy azokról Sinkó, a városparancsnok nem szerzett tudomást.

Egyébként az ügyési feladatokat nem Sinkó látta el, mint a jobboldali brosúra ismeretlen szerzője tudni véli, hanem egy „húszéves fiatalember” – H. Nagy Lászlónak hívták –, aki *Az út* szerint „Pózolt és ambicionálta, hogy lehetőleg félelmes és impozáns legyen. (. . .) Sziszegve, gúnyosan beszélt s a vádlottakat nem engedte szóhoz.”

A Rongyos Gárda harcainak írója magát az ítélethozatalt is másként írja le. Szerinte a tárgyalás során halálos ítéleteket hoztak, amelyekben Szamuely Tibornak kulcsszerepe volt, s azokat csak azért nem hajtották végre, mert a parancs végrehajtását Sinkó elszabotálta. Sinkó későbbi írásaiban viszont úgy szerepel az eset, hogy szemben az érveivel magára maradt vádbiztossal (ügyésszel), ő győzte meg a törvényszék tagjait az akkoriban szokatlanul enyhének számító ítélethozatal ésszerűségéről és igazságosságáról. Ugyanakkor Sinkó nem említi Szamuely viselkedését, noha aligha kétséges, hogy ő is jelen volt a tárgyaláson, hiszen Kecskemétre érkezéséről a korabeli helyi újság is beszámolt. Nem kétséges, ha rajta múlik, lett volna végrehajtott halálos ítélet.

Rád Árpádot „kis, angol bajuszát izgatottan harapdáló”, „sötét arcú fiatalember”-nek írja le Sinkó, a tárgyalóteremben lezajlott állítólagos ideológiai vitáról azonban sehol sem tesz említést. Valószínű azonban, hogy ezt a katonatiszt nem is vele, hanem az ügyésszel folytatta, amire abból lehet következtetni, hogy Sinkót a brosúra szerzője következetesen ügyésként aposztrofálja. A propagandairat szerzője tehát aligha lehetett jelen a tárgyaláson. Ez akár azt is jelentheti, hogy a szerző maga Héjjas Iván is lehetett, de ami bizonyos, az információk forrását mindenképpen az ő környezetében kell keresnünk.

IRODALOM

- A Rongyos Gárda harcai.* Irta Egy rongyos. Stephaneum nyomda, Budapest, é. n.
Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990
Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora.* Magyarország története 1918–1920. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935, az Akadémiai Kiadó reprint sorozata, Budapest, 1992
Csorba Béla: Néhány adalék a sinkói élet(mű) egyik sorsfordító mellékszereplőjéről. Beszélgetés Vén András öccsével. *Híd*, 1985. 2.

MELLÉKLET

RÁD ÁRPÁD ÉS SZAMUELLI

Közben lapozzuk vissza a történelmet és álljunk meg újból Kecskeméten. A vörösök mindenkit elfogtak, vagy tuszul szedtek, akinek csak része volt a tanyavilág harcában, Szentkirály, Helvécia, Katonatelep megmozdulásaiban.

Fogságba került Rád Árpád, az ügyeletes tiszt, akinek Kecskeméten ki kellett volna szolgáltatni a fegyvereket. Az öreg Polyák, Kiss Jani bácsi, Héjjas Tibor, Muraközy Ferenc és még kétszáz vezető ember került a vörösök fogságába.

Halálos düh szorongott bennük és egyben példát akartak statuálni is. A rabokat a törvényszék fogházában helyezték el. Mindenáron azt akarták tudni, ki szervezte meg az ellenforradalmat, a felkelést. Összeült a rögtönítélő bíróság.

Szamuelli Tibor is leérkezett erre az aktusra. Különvonattal a terroristáival. Előzőleg az udvaron ki akarták válogatni az ellenforradalom megszervezőit. Főleg Héjjas Ivánt és a szentkirályi támadás parancsnokát keresték. Bevezették a foglyokat a tárgyalóterembe és sorban szembesítették Héjjas Tiborral.

– Ó volt a parancsnok? – kérdezték.

Az egyik atyafi Héjjas Tiborra mutatott:

– Ilyen Szijmándlis embőr volt, de mégse ő . . .

S elkövetkezett a tárgyalás. Az esküdszéki termet zsúfolásig megtöltötte a közönség. Az ügyész Sinkó Ervin volt, Kecskemét városparancsnoka. A »bíró« Szamuelli Tibor.

A tárgyalás megkezdése után egyszerű emberek következtek. Kevés szóval, kevés meggyőző erővel, de annál több fanatizmussal, s nem volt erejük olyan védekezésre, ami meggyőzte volna a »bírákat«.

A törvényszék udvarában nem álltak bitófák, a vesztőhely a Rudolf-laktanya fala volt, ahova hat embert állítottak egymásután és küldtek át a másvilágra. Rád Árpád következett. Nem dagogott, kemény elszántság ült a vonásain, s mintha rendes tárgyalóteremben, tisztességes bíróság előtt állt volna, búgott fel a hangja. Kifejtette, hogy igenis ellenforradalmár, aki szent izzó nacionalizmusától hajtva, a magyarság feltámadásáért küzd az utolsó lehelletig.

– Nekem a fajtám szentebb mindennél – mondotta Rád Árpád – s aki ellene vét, az gazember és áruló. Én nem ismerem el az internacionalizmus erejét és nem hiszek benne. Haza akarok menni Erdélybe és mindhalálig küzdök az olyan kiegyenlítődés ellen, ami a béke kedvéért feláldozza területeinket. Magyar vagyok – hörgött a szava.

Ebben a félmondatban benne volt minden. Sinkó Ervin, az ügyész felállt és hosszú beszédben válaszolt Rád Árpádnak. Azt domborította ki, hogy az

internacionalizmus világokat átfogó és összekötő hatalom, ebben pedig nincsen ország és nincsen faj, hanem világok egyesülnek. Szinte két hívő doktriner értekezése volt ez a tárgyalás.

Szamuelli únta a dolgot. Rád Árpád pedig az utolsó szó jogán felállt és kijelentette:

– Ezekután kegyelmet nem kérek! . . .

Az élet, mint oly sokszor, sok furcsasággal keresztezi az ember útját. Ebben az esetben is halálos lett az ítélet, de hirtelen vörös katona rohant be a tárgyalóterembe és egy sürgönyt adott át lihegve Szamuellinek.

A terror főnök föltépte a papírt, aztán felugrott és se szó, se beszéd, elrohant kíséretével. Az ajtóban még csak ennyit mondott:

– Valamennyit halálra ítélem!

Sinkó Ervinre tartozott volna a parancs végrehajtása, de a krisztuskodó idealista szemethúnyt. Mint később kiderült, Szamuellit a Tanácsköztársaság direktóriuma egy újabb ellenforradalmi felkelés leverésére a Dunántúlra parancsolta. A foglyokat visszavezették és maradt minden a régiben . . .

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

PAULUS(OK)

Térey János: *Paulus*. Palatinus Könyvkiadó, Bp., 2001

(*Szintézis*) Térey János nyolcadik kötete a szintézis igényével készült mű, egyetlen hosszú lélegzetű és nagyívű alkotás – ha úgy tetszik: főmű az eddigi pályán.

A kilenc fejezetből álló, szigorú terv szerint bonyolított elbeszélő költemény szívós szálakkal kötődik az életmű előző darabjaihoz. A szerepjátszó, alakváltó lírai én, annak tragizáló-ironizáló megszólalásmódja, a kiegyensúlyozott versnyelv, a lírai tradícióval folytatott játék, a történelmi helyszínek, városnevek (Budapest, Varsó, Drezda), a városok/helyszínek pontos, térképszerű, bár fragmentált leírásrészletei, e líra narratív, epikus vonásai, a történelmi múlt és a jelen képeinek változtatása, az artistikusan választékostól a városi szlengig terjedő fesztávon elhelyezhető költői nyelv gazdagsága, tematikai gazdagság, a témavilágon belül különös hangsúllyal kiemelkedő, ún. „katonatéma” és e líra még sok más meghatározó vonása alkotja azt a felismerhető bázist, amely a *Paulus*hoz vezető út lírai alapanyaga is. Térey ezen az úton a rövidebb, széttartóbb versdaraboktól a hosszabb versszerkezeteken, versciklusokon (*Hedvig hagyományai*), majd a kötetkompozíciókon (*A valóságos Varsó, Tulajdonosi szemlélet, Termann hagyományai, Drezda februárban*) át haladt a *Paulus* nagykompozíciójáig. Abban, hogy legújabb kötetét eddigi költői gyakorlatára, líravilágának eddig sem figyelem nélkül hagyható (s a recepcióban nem is figyelmen kívül hagyott) roppant gazdagságára alapozta, nincs semmi meglepő. A *Paulus* szövege azonban több, mint szellemi leltár: művészi eljárásai több szempontból is markánsan utalnak a tudatos szintézis gesztusára.

E tudatosság leglátványosabb vonása az a költői program, amelynek keretei között Térey művének erővonalait két fókuszpont erőterében rendez el.

(*Paulus*) A cím látszólag kontradikcióban látszik lenni a mű szövegvilágával, hiszen az elbeszélő költemény három Pált/Paulust léptet fel – kettőt explicite, egyet implicit módon. E kontradikció, paradoxon az olvasatban úgy oldódik fel, hogy a Paulus gyűjtőfogalomként értelmeződik.

A mű egyik Pálja (a lírai én szavaival: „korszakos barátom”) Budapesten született (pontosabban – ironikus interpretációban – abban a budai Margit Kórházban látta meg a napvilágot, amely „A méltó *Szent* előnevet / Szép ornamensét, nélkülözte / Kádár korcs országzásakor.”) Az újlipótvárosi hős fikatív életidejének betajolását elősegítő koordináták közé tartozik „az első metrő a Blahán / Paulus életének hajnalán”, valamint foglalkozása (a Termann-művek modem-őre, hacker-vadász, hálózati inkvizítor, kegyetlen system-operátor, jelszótolvaj-programok csendőre...). Paulus ugyanakkor éjszakai ember is, Julius Geiger utcai legénylakásából kilépve („von Haus aus”) a Ráckert, a Centrál, a Zöld Pardon és egyéb szórakozóhelyek serény látogatója, „keleti Dekameron”, szezon-szeretőkkel az oldalán a „nőcsábászat csúcstechnikájá”-nak gyakorlója, aki a gyors flörtök utáni kedélybetegségére (számító)gépéhez ülve, a virtuális valóságban talál gyógyírt. A jelen embere tehát, akinek nemcsak korábbi bölcséleti hevületei és esztéta-ambíciói, hanem huszonkilenc életéve is félreérthetetlenül utal a mű megírásakor épp azonos életkorú szerzőre. Hogy nem véletlen egybeesésről van szó, azt maga Térey támasztja alá, midőn Pálját önnön fiziognómiai vonásaival ruházza fel („Vékony ajak és hegyes áll, / Tar fej, szakáll parányi foltja, / Koromfekete nyakabát, / Éjszakázástól görbe hát”; a jellemzés egyes részleteit vö. a hátsó belső borító arcképfotójával!). Nem nehéz tehát felismerni, hogy a pesti Paulus, a *Tulajdonosi szemlélet* című Térey-kötet, valamint a *Termann hagyományai* című (egyetlen) prózakötet Termann Dezsőjéhez hasonlatosan, szerzői alteregó. Sőt, Térey Pál életrajzi palettájára is hasonló részleteket rak fel, mint említett vers- és prózakötetének alakmásaéra: a korán elhalálozott orvos anya s a gyógyintézetben kezelt apa Paulus és Termann (fikatív) életrajzának egybevágó részletei. Az azonosságok révén (l. még Pál munkahelyét, az említett, szintén Termann nevű céget) alakul ki a Térey/Termann/(pesti) Pál alteregó-sor.

Térey elbeszélő költeményének azonban még egy konkrétan körvonalazható Paulusa van: a mű harmadik, ötödik és hetedik fejezetének vershőse annak a Friedrich Paulus nevű tábornoknak a fikcionált alakja, aki a második világháború német vereséggel végződő sztálingrádi csatájában a hatodik német hadsereg főparancsnoka volt. A pesti Pál és Friedrich Paulus színreléptetésével Térey szervesen kapcsolja össze azt a két jellemző vonulatot, amelyekről eddigi verseskötetei is tanúskodtak: lírájának személyes és történelmi vonulatát.

A két Paulus műbeli szerepeltetésével ugyanakkor nemcsak individuális és történelmi tér és vonulat, hanem a jelen (az ezredvég) és a múlt (a második világháború) ideje is egymás mellé rendelődik. Kérdés azonban, mi köti (békíti) össze a két figurát, a *Paulus* két Pálját?

A hősök megalkotásának tudatosságára vall, hogy a pesti Pálnak is és Friedrich Paulusnak is létezik műbeli ellenpárja. A szereplői struktúra egyik ágát a „Kemenszky kontra Pál”-szituáció alkotja. Kemenszky, a pesti Pál barátja (padtársa volt a piaristáknál) a főváros fiatal csúcscsépítésze, aki felváltva tartózkodik Pesten és Berlinben, ahol német projekten dolgozik. Ő Pál fékezője, „kicsapongásban mentora” és tanácsadója – „cool. Higgadt, kemény.” Pál ingatag érzelmi életével és alkalmi hódításaival szemben ő a megállapodottság, a stabil életmód megtestesítője (házas és két gyereke van), s nem véletlen, hogy Pál fölött is apáskodik. Térey persze mindkettejük, a „szilaj” Pál és a „komoly” Kemenszky létmódját is egyazon ironiával szemlél(tet)i. A másik ágon, Friedrich Paulusszal szemben is ott a hős-ellenkép a vezérkari tiszt, Schmidt személyében. A történelmi „szín” a higgadt taktikát folytatni kívánó, jámbor Paulust ütközteti a diktátori önkénytől sem idegenkedő, szenvedélyes és hajthatatlan Schmidttel. A szembenállás tétje itt nagyobb, s mivel a paulusi higgadt helyzetfelmérés sorsdöntő fordulatot eredményezhetne, Térey ironikus nyilai Schmidt jellemét nagyobb mértékben célozzák meg (fantasztá Mefisztofelész, zseb-Mefisztó, fanatikus toportyán).

A két Pál alakját azonban a jellemütköztetésen alapuló, szimmetrikus hősformáláson túl még szerveesebben köti egybe az a harmadik Paulus, aki a műben csak implicite, utalásszerűen van jelen. Míg az előbbi kettő cselekvő figura, a bibliai harmadik csupán alluzív funkcióként, hivatkozási alapként él a műben. Itt most nemcsak arra a jelenetre gondolok, amikor a mű második fejezetében Pál és Kemenszky egy drezdai romházban az „apostoli druszá”-ról, a tarzusi Pálról folytatnak rétori vitát, hanem a pesti és a hadfi Paulus műbeli alakjának körülrajzolásokor egyaránt alkalmazott apostoli utalásokra is. A pesti Pált már a mű elején úgy állítja elénk Térey, hogy „Nem hesseni, tarzusi tájon” született, a Friedrich Paulust szerepeltető harmadik fejezet címe *Damaszkusz felé*, s ugyanebben a fejezetben Paulus cavatinájában a Fönnyalót, az Urat szólítván szintén Damaszkuszra hivatkozik, majd így fejezi be monológját: „SAUL, MIÉRT ÜLDÖZÖL?” A bibliai allúzió ölt formát a mű két Páljának életútja során is, ugyanis mindkét hős életében megtörténik a páli fordulat: a programfeltörők üldözőjéből a mű végén üldözött lesz, a szerelmet elutasító pesti vagányból szerelemért esdeklő, magára maradt hős, a történelmi színen pedig a német csapat bekerítése által áll be a páli/történelmi fordulat. E pálfordulás egyesíti Térey művének jelen- és múltbeli, individuális és történelmi vonulatát, s mindezt a szerző azzal tetézi, hogy lírai narrátorát is a

bibliai Pál szerepkörében jeleníti meg: „S mint dühöngő, tarzusi Pálom, / Magam is fordultra vágyom / (. . .) Damaszkuszi szolgálmi úton / Járok . . .”

A *Paulus* „páli erővonalait” persze nem nehéz felismerni. A szerző e téren nyílt kártyákkal játszik, midőn szövegének gyakori önreflexív részletei között több ízben is kitér három Páljára („Az értelmezői közösség / Épülhet három Pálomon”) „A paulusi elbeszélés: / Szálak cikáznak szerteszét, és / Összefutnak szabályosan: / Legalább három biztosan.”) „Egy mű olvasztótégelyébe / Helyeztem három Pálomat, (. . .) A tarzuszit, a hessenit / S – kedvencem! – a kebelbelit / Búcsúztatom most.”) A zárófejezet vége megháromszorozza a bibliai csodát: „Hármat ugrik / Minden levágott fej: kilenc / Gyógyforrás fakad a színen.”

A bibliai történet műbe foglalása által az életrajzi fiktív narratíva jelen- és a fikcionált történelmi narratíva múltideje mögé odahelyeződik a mítosz időtlen narratívája is, minek következtében a *Paulus* művilágának univerzuma a mitikus irányába tágul ki. Az egyéni-esetleges s a történelmi-sorsszerű ily módon az egyetemes mítosziba fut ki, az egyetemes mítoszi sorsszerűségben oldódik fel. A mű legvégén a narrátori hang is ezt az egyetemes mítoszt célozza meg: „bízvást megleli / Damaszkuszát a férfi, meglásd.” A szerelemben? A harcban? A kérdés szónoki.

(*Anyegin*) A másik fókuszpont, amely köré a *Paulus* erővonalai rendeződnek, Puskin *Anyegin*-je. Térey művének ezen vonatkozását sem leplezi, hiszen a szövegben több alkalommal is felemlíti az orosz hőst s szerzőjének nevét („POÉTA nem vagyok valóban, / Mint volt nagyságos Puskinom”), a keleti színtér kapcsán „Tatjánáktól hangos” vidékről beszél stb. A szövetszerű utalásokon túl azonban az *Anyegin* is jóval szervezesebben épül be Térey művébe: egyszerre lesz a *Paulus* versszervező elvévé és mélyszerkezetének meghatározójává. Térey ugyanis elbeszélő költeményében épp Puskin tizennégy soros, jambusi nyolcasokon és kilenceseken alapuló, kereszt-, páros és ölelkező rímeket váltogató, ún. *Anyegin*-strófáját veszi alapul. Ezen túl a mű (a pesti) Pál és Ludovika szerelmének alakulásrajzában is *Anyegin* és Tatjana szerelmi történetét képezi le, írja fölül (l. Tatjana/Ludovika levelét, benne szerelmi vallomását, *Anyegin*/Paulus elutasító válaszlevelét, majd bűnbánását, végül Tatjana/Ludovika végső elhárító gesztusát). Lenszkij műbéli megfelelője Kemenszky, akinek neve épp a költőtárs Kemény István és Lenszkij nevének egybeírásából/olvasásából jött létre. A hős és hősnő megismerkedését elősegítő puskinsi bál megfelelője az Operabál, *Anyegin* (magán)életének üressége Paulus életének ürességében íródik át, s a mű végén mindkét hős magára marad.

(„*Időt virágozik most a Rom*”) „A Paulus nem a huszadik századi magyar élet enciklopédiája, ahogyan még Puskin *Anyegin*-je – a Paulus látszólagos prototípusa – a XIX. századi (orosz élet enciklopédiája) lehetett” – írja Szilágyi

Ákos (Élet és Irodalom, 2001. 44. sz.). A Térey-mű alapfelismerése az a „Józanító tapasztalás, / Hogy nincsen többé Nagyszabás” – mint ahogyan az építész Kemenszky felismerése, hogy „fősodor” sincs. Ezen felismerésekkel hangzik egybe az a szerzői kommentár, miszerint a forma is nem-formaként tételeződik: (a *Paulus*) „Forma óhajtott volna lenni, / S nem-formaként, de gazdagon / Időt virágzik most a Rom.”

A fenti kijelentéseknek vélhetően többféle olvasata lehetséges. Nem nehéz azonban felismerni bennük a nagy narratívák megszűnésének „posztmodern állapot”-ára való utalást. Már amiatt sem, mivel a *Paulus* néhány helyen, ironikus nyilatkat indítva újtukra, hadakozik is a „p. modern”-nel („És semmi p. modern ravaszság”) „strófámra olvashatja bírám: (kavalkád. P. modern kevercs.”). A „nagyszabás”, az egység, a forma megszűnésére/szétzilálódására utalnak a „minden Egész eltörött” Ady-sorra utaló, jelöletlen, remixelt idézetek is („Minden egész megint szilánkos.”) „Széledne szét, mi volt egész”). A széttört egész megfelelője a rom. A *Paulus*ban tovább folytatódik az a fajta rom-költészet, amely Térey költészetéből eddig is ismeretes volt (a huszadik század mint a pusztítás, a rombolás, a rom százada?), de különösen a jelen kötetet közvetlenül megelőző, *Drezda februárban* című kötetben adott magáról jelt hangsúlyosan a második világháború során lebombázott város alapélményeként. E kötet *Paulus* felőli újraolvasásának érdekessége, hogy versanyagában szintén ott található két, az említett Ady-idézetre utaló kijelentés („a nő megmutatta apámnak / az eltörött egészet” („Megmutatták neki azt a pontot, ahonnan / egésznek mutatkozik a maradék”), s hogy (Friedrich) Paulust is felemlíti.

A rom egyik központi motívuma a *Paulus*nak, s ismételt felbukkanása a mű különféle szöveghelyeit köti össze. Drezda, ahová Kemenszky hívja Pált, „szinonima a pusztulásra”, a romház, amelybe betérnek, Romisten tartománya, a műszak végén a pesti Pál „szép teste” is „rom”, a (Pepsi-)Sziget világához képest Hiroshima rendezett Rózsadomb, körötte a Duna (akár a történelmi színben a Don) a Styx, a nyolcadik fejezetben romokban Pál számítógépes állománya, az utolsóban pedig épp rombolás készül: a Szovjet Házát robbantják dinamittal. E romképekkel alkotnak párhuzamot a keleti front tablójának kiegészítő, üszkös, kopár részletei, romjai, a csataképpé lett tájkép látványa. A rom-motívum hálót képez a műben, s e háló fogja egybe egy-egy fejezet különféle helyszíneinek – a második világháború utáni Drezda, a königsbergi ikertorony s a sztálingrádi csata – romjait. S minthogy Térey költészetében a tragizáló látásmóddal egy időben ott az ironikus is, a mű történelmi színének tragikumát is ironikus felhangokkal ellenpontozza: I. a lipcei csataképfestő megjelenését a fronton, aki „Vásznát és vázlatfüzetét / Megtöltendő kulörlo-

kállal” a „légszafosabb” helyszínekre látogat. A narrátori hang még inkább fokozza az iróniát: „Ígérem, hálás szcéna lesz: / Pasztellt higít fel tisztaszesz.”

(„Gyűrűk sorát fölvázolom”) A *Paulus* szerkezeti felépítése a gyűrűs elrendezés. A könyv végén található rajzos mellékletek – „paulusi gyűrűk”-ként – koncentrikus körökben képezik le Térey művének szerkezetét. Az egyes fejezetek ugyanis gyűrűs elrendezésben követik egymást: az I–II., IV., VI. és VIII–IX. a pesti Pál, a III., V. és VII. Friedrich Paulus fejezetei. A fejezetekben érintett helyszíneket (Budapest, Drezda, Sztálingrád, Königsberg) is folyók gyűrűje veszi körül: a Duna, az Elba, a Volga és a Pregolja gyűrűje. A gyűrű a romhoz hasonlóan lényeges motívum, egyben többértelmű metafora is. Az előhang értelmében a narrátor „csodakört” kíván befutni, miközben gyűrűk sorát vázolja fel, koncentrikus hálózatot, amelyen belül egy-egy fejezet egy-egy gyűrűt képez. De nemcsak a mű „páli erővonalai” alkotnak gyűrűt. Az ábrázolt tárgyiasságok szintjén Budapest körgyűrűi, körútjai, Sztálingrád és Drezda városrészei tartoznak ide, a német csapatot az ellenség gyűrűje keríti körül, metaforikus értelemben alkalmazva a fogalmat, Paulus Ludovikához írt levelében üdvrend körútját rója, ironikus hangszerelésben ott a szövegben a (nem tolkieni!) gyűrűk ura, s az ebtenyésztők is háztömb-köröket rónak stb. A mű zárófejezetében a narrátor is így látatja magát egy remixelt József Attila-idézet újraírása révén: „Gyűrűt s szimmetriát teremtek, / Küllöket és körutakat, / És én állok minden köröndön. (. . .) És záruljon a kör.”

(*Elbeszélő költemény – az ezredvégen?*) A 19. század végén a magyar irodalomban egyre népszerűbbé váló verses regény térhódítása többek között Puskin nevével, épp az *Anyegin* magyar nyelvű fordításával is összefüggésbe hozható. A közkedveltté vált műfaj korabeli példái többek között Arany János *Bolond Istókja*, Arany László *A délibábok hőse*, Vajda János *Alfréd regénye* című művei stb. A 20. század harmincas éveiben Illyés Gyula folyamodott az elbeszélő költemény Petőfi- és Arany-féle hagyományához (*Három öreg, Iffúság, Hősökről beszélék*). A három közül az első „enyhén költőiesített kisrealizmus”-ára vonatkozóan Tamás Attila Illyés-monográfiájában arról beszél, hogy e művében „Illyés szembeötlően távolodik a modern törekvésektől”. (Tamás Attila: *Illyés Gyula*. 1989. 53., 52. l.) Illyés nyomdokain haladva majd Juhász Ferenc indul el Petőfi *János vitéz*ének és Arany *Toldi*jának hagyományvonalán (l.: *A Sántha család, Apám*, 1950), ám Juhász sem e műfajban, hanem a tőle való elrugaskodás következtében hozza létre lírájának sajátos univerzumát. Vajon aktuális lehet-e ma, az ezredfordulón e 19. századi műfaj újrafelvétele? Tartogat(hat)-e meglepetéseket a ma olvasója számára? Megvallom, kissé megremültem a *Paulus* (a jegyzeteket nem számítva) majd háromszáz oldalas terjedelmétől, s az előzetes folyóirat-publikációkat (elbeszélő költemény? verses regény? brrr!) sem olvastam. Ám megtörtént a – paulusi – fordulat:

Térey elbeszélő költeménye nagyon is olvasható, sőt, szórakoztatóan olvasmányos mű – a továbbiakban már csupán az a kérdés, mitől ilyen, milyen poétikai fortélyal fújta le a költő a békebeli 19. század műfajáról a vastagon rátelepedett port, s tette olvashatóvá?

A szöveg oldottságát eredményező ironikus-humoros hangnem, az íródo szövegre irányuló önreflexív szerzői kommentár s az olvasóval való bizalmaskodás (itt: „Jó olvasóm, ... lásd ...”) „hú olvasóm – köszöntelek. (. . .) Művemem te vagy a pecsét . . .” stb.) az *Anyeginnek* (Byron *Don Juanjának*, Arany *Bolond Istókjának* stb.) is meghatározó vonásai közé tartozott. A *Paulust* is friss humor és irónia hatja át. A történelmi szín tragizáló látásmódját egy-egy pillanatra átfesti az irónia – különösen pedig a pesti Pál életvitele és környezete szolgál a narrátori hang által megszólaltatott humor és irónia forrásául. „Lágmányos ritka szépé”-t, Ludovikát pl. így szemlélteti: „Az élet él, és élni akar, / Bővített kiadást takar / A rókaprém s a perzsabunda.” („Úgy rémlik, vastag férje van. / Anya is? Pál bizonytalan.” Egy pesti étterem részleteit pedig így festi meg: „Hogy a szobafestő-remeklés / – Velence-freskó a falon – / Étvágyat űz, nem tagadom.” Térey különösen a Sziget előkelő állatiasságát szemlélteti iróniával (Pilinszkyül: „a Mélypont ünnepélye ez”).

(„*Szerettem sok forrást citálni, / Összehordtam hetet-havat . . .*”) A Térey-líra roppant (nyelvi) gazdagságára már az eddigi recepció is rámutatott. A *Paulusban* a budapesti, a drezdai, a königsbergi, a sztálingrádi helyszínek helyenként térképszerű, pontos és aprólékos részletei e nyelvi és tárgyi tobzódás szöveghelyei. Már az első néhány verseskötet költeményei terrortól, megszállásról, hordáról, klastromfalakról, őrjáratról, kordonról, romlásról, döbbenetről, veszedelemről, hadjáratokról, csataterkekről, seregről stb. szóltak. A *Paulusban* a történelmi szín bő áradást biztosít a Térey-líra e vonulatának. A pesti Pál életköre ugyanakkor az ezredfordulós város helyszín-, életmód- és tárgyi részleteinek nyit utat. Ha a *Paulus* nem is a 20. századi (magyar) élet enciklopédiája, részleteiben, törmelékeiben – romjaiban – valamiféle enciklopédius teljességre utal, hivatkozik, beleértve az ezredforduló irodalmi-műveltségi és civilizációs hagyományát. Térey gazdag rajzolatú térképén ott a drezdai Ring, a Posta-tér, a Reichsbank, a Rathaus, a Miasszonyunk temploma, a Lukács-templom, a Blaues Wunder-híd, a Reinhold utca, a Grosser Garten sétányai, az Újlipót, a Szent István-park, a Pozsonyi, a Lágmányosi út, a Dohány utcai zsinagóga, a Döbrentei, a Liszt Ferenc, az Orczy tér, a Józsefváros stb., művébe bekerül a pesti nightlife, a porrá égett Sportsarnok, az Úttörő-szövetség, Trianon, a Tisza ciánszennyeződése, az IRA, a napfogyatkozás, brókerarcok, yuppie-k, anarchopunkok, traktorgyári elvtárs, Radnóti lányok, a pizzafutár, a joint, a Ki kicsoda-címszó, az SMS, a tetrisz, a Buxindex, a bungee jumping, a Pravda, a Pártbizottság, a gengszterbarlang, a konzervzene,

a Westend, a multiplex, külön tárgy- és tématómbként az étel-, ital- és zene-nemek... Mindehhez nevek (Honecker, Churchill, Ulbricht, Luther, Karenina, Didó, Vergilius, Ariadné, Kohlhaas, Podmaniczky Frigyes, Kosztolányi, Finta, Peer Krisztián stb. szóképzéssel: ficskupálos, peerli, jókaiztunk), művek (Tannhäuser, Rubens A részeg Herkulese, Dekameron, Wolgalied, Zempljanka, Godot, Sonata pathétiques stb.) lajstroma járul, beleértve a szerző saját műveire (*Drezda, Térérő*), sőt nevére való utalásokat is. Térey szókincsbázisa is ily szertelen gazdagságról vall: a magaskultúra szókészlete a populáris és szubkultúra szókészletével keveredik. Idegen szavak (terminál, tranzit), a városi szleng (becsekkol, truváj, fád, dafke) szavai, a zsidó vallás fogalmai stb. „lépik ki” a jambikus sorok verslábait, s a kötet szinte különálló szókészletét alkotja az ún. hacker-szleng, a pesti Pál számítógépes világának szótára. És akkor itt van még az intertextus-törmelékanyag, a végtelenségig sorolható, beolvasztott, újra- és átfírt Arany-, Petőfi-, Ady-, Kosztolányi-, Füst Milán-, József Attila-, Radnóti-, Pilinszky- stb. idézetek s a jegyzetanyagban jelzett rímátvételek... A „hozott anyag” újraírásának egyik legleleményesebb találat az, amikor Ludovika PC-nyelvre írja át Tatjana levelét: „Feltörve céges akná-zárat, / Elcsenvén forráskódokat – / Én postázok vírust magának, / Legyek mátrixban boldogabb...”

Bár Harcos Bálint már az 1997-es *Tulajdonosi szemlélet* című kötet kapcsán – tehát az eddig megtett költői út felénél – arra intette a költőt, hogy túlbeszélte magát, s „mozduljon el, mert helyben van”, valamint annak veszélyét lebegtette e líra fölött, hogy „idővel a saját alapjának sem fog (meg)felelni” (*A támadhatatlan és a védő*. Jelenkor, 1998. 2. sz.), Térey a *Paulus*ban a bibliai és puskinii pretextus által tárgyi és programkeretet teremtve vonultatta fel újra lírájának teljes apparátusát (gazdagságát) és poétikai tapasztalatait. Oly módon, hogy alig „mozdult el” kedvenc témáitól, tárgyaitól, épp csak kibővítette (felturbózta) versnyelvét és szótárát. S mindezt áhangerszerelte az anyegini strófa prozodiájára.

Tehát mégiscsak van (wagneri) nagyszabás? Nagyszabású koncepció mindenképpen, s a *Paulus* koncepciója ilyen. Am egyben ott a kérdés s az olvasói kíváncsiság: vajon tovább fokozható-e mindez, s ha igen, hogyan?

HARKAI VASS Éva

BESZÉDSZERŰSÉG ÉS TÖREDÉKESSÉG

Gobby Fehér Gyula: *A tűz közepéből*. Újvidéki Dekameron III. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001

Az Újvidéki Dekameron eddigi három kötete (*Tekergők*, *A sötét árnyéka*, *A tűz közepéből*) közül a második szövegeiben jut legerőteljesebben kifejezésre maga az előhívó elem: a világból való kivonulás és a történetmondás attitűdjét, eljárásait érvényesítő dekameroni szituáció. A *Tekergők* történeteit olvasva még nincs rálátásunk az alkotói folyamat egészére, és nem ismerjük sem annak a léttérnek, sem annak a léthelyzetnek összes aspektusát, amelyek keretként, létrehozó erőként szolgáltak létrejöttüknél. A másik két kötet nélkül a mesélés öröme, a harsányság és a kópéság mozzanatai határozzák meg e szövegvilágok mibenlétét és olvasásuk mikéntjét is. Bölöm, Róka, Balos, Lekvár, Tragacs, Piroska, Jucika, Rózsika, Újvidék peremvidékének, a magyarul Telepnek „tekergői”; a rendezett életűek világából kiszorult furcsa alakjai, akik le-lé-ternek ugyan a becsület útjáról, az „igazak ösvényé”-ről, de igazi romlottság nem jellemző rájuk. Leginkább Mándy Iván józsefvárosi novelláit, vagy Tar Sándor Görbe utcai hőseit juttatják eszünkbe. Bölcs rezignáltság hatja át mondataikat, nagy konfliktus, nagy drámai erő és lázadó sértettség nélkül. „... mind szeretnének véleményt mondani, elmesélni az életüket, a szerelmikről és munkájukról mesélni, bebizonyítani igazukat, fontosságukat hangoztatni, egységüket tanúsítani, hogy nyomuk és létük fönmaradjon most és mindörökké” – mondja róluk az író a *Tekergők* utolsó, önreflexív indíttatású szövegében (*Az Úr éneke idegen földön*). A második kötetben minderre már a „sötét árnyéka” vetül. Feltűnnek ugyan Gobby állandó mesélői és szereplői, hiánytalanul jelen vannak, ám a korábbinál lényegesen nagyobb szenvedéllyel és beleéléssel előadott történeteiket már nem a kópéöntudat, hanem a végzetszerűség, a kikerülhetetlen fátum jele határozza meg. Az író és mesélői egyaránt a megváltást keresik a történeteikben. Az el- és kibeszélés révén igyekeznek választ találni életük miértjeire, vagy a történetmondás helyzetében, a beszélő szerepében keresik időleges menedéküket a mind ellenségesebbé váló világ eseményeivel, jelenségeivel szemben. Erről a valóságról beszél az író is második kötetének *Töltsétek meg az embereknek zsákjait* című, hitvallás jellegű szövegében: „Senki sem sejtette, kibem mi lakik. (. . .) Megváltozott az emberek arca. (. . .) Az ember kénytelen volt elővenni ismerőseit saját emlékeiből, hogy ne maradjon teljesen egyedül.” Az Újvidéki Dekameron harmadik darabjának (*A tűz közepéből*) novellái a kép teljes elsötétüléséről tanúskodnak.

1993 a balkáni katasztrófa kiteljesedésének éve, s ez a dátum szerepel a Dekameron második és harmadik kötetének végén. A szövegvilág-teremtés lényegére való reflektálás szándékának és a datálás igényének jelentkezése

nem véletlen jelenség Gobby Fehér műveiben: a változás, a váltás igényét jelzik. Egyrészt ez a pont az, amelytől kezdődően az író a teremtett világ képével takarja el az egyre félelmetesebbé alakuló jelen történéseit: „Az ember szeretne parancsolni magának, az ember szeretné irányítani az életét, az ember szeretné megfogalmazni a szöveget, de az valós valósággá valósodik, és túllép ezen a mai kocsmán, de hová. (. . .) és egyszerre vonzani kezdett a mese, és akkor is beleütköztem a hőseimbe, mikor magamba akartam vonulni, de vonulni, ha illón” (*Töltésék meg az embereknek zsákjait*). Másrészt ezen a ponton, az ötvenedik novellát követően jelzi az író, miszerint már „más történetek járnak a fejében”. Ez a másság elsősorban szereplőinek világához való viszonyában, hőseinek öntudatában mutatkozik meg. Bölömék az ötvenedik novellát követően kilépnek Gobby teremtett világából, hiszen ettől kezdve változik a világról szóló beszéd módja. Ők ugyanis meghatározott helyszíneken (pl. a Fállábú kocsmája, a Köves etc.) a hasonszőrűek társaságából alakult „értő” közönség előtt valóságos „beszédek” mondanak: hatásos retorikai fogásokat (késleltetés, ismétlés etc.) alkalmazva adják elő élettörténetüket, amely ugyan mindig arról szól, hogy hiába igyekeztek jó útra térni, végérvényesen kiszorultak a „jólvasaltak” társadalmából, ugyanakkor ki is nevetik ezt a számukra követhetetlen szabályokat érvényesítő világrendet. S bár elbuknak, alakjuk megfelel az irodalmi hős klasszikus értelemben vett sémájának. Ha alászállott formában is, de történeteikben fellelhetők a heroikus magatartás nyomai. Lakatos Gergő, Jakubec Péter, Törjék István és a Dekameron újabb huszonöt darabjának (*A tűz közepéből*) többi szereplője már nincs birtokában annak a látásmódnak, mely a világról szóló összefüggő beszéd alapját képezi: a világalkotó attitűd helyett a világ határozza meg sorsuk mibenlétét; élettörténetük megalkotása helyett, a történesek alakítják őket. Ők is valamennyien a Telepről indulnak, ám egészen más életpályát járnak be, mint a Fállábú kocsmájában gyülekezők. Nemezszer feltörekszenek és tagjai lesznek annak a társadalmi rétegnek, amelyet Bölömék társasága megvet. Nekik azonban már nincs hallgatóságuk, végérvényesen magukra maradtak e számítás, korrupció és embertelenség meghatározta világban. Hallgatóság hiányában beszédük töredékessé válik. Bölömék egyszerre vannak kívül és belül is a történeten, ami a különleges látás képességével gazdagítja őket. Jakubec Péterék legtöbbször csak szerencsétlen marionettfigurái olyan történeseknek, amelyekhez nincs közük, vagy amelyekre nem lehet hatásuk. Míg Bölömék a „nagybeszédek” sorába tartoznak, Jakubec Péterék képtelenek igazi kapcsolatteremtésre, valós kommunikációra (pl. *Nyelvének bilincse*). A tekergők története abban a kis világban, amely léttérüket képezi, legendává nemesül. Gobby új hősei kilépnek ebből a kis léptékű világból, ugyanakkor már nem ők, hanem róluk mesélnek, s ezekben a mesékben – bár történelemalkotó

tényezőként mutatkoznak, fontos tisztségeket töltenek be, viharos szerelmi történetek szereplői – groteszkké, parodisztikussá válik alakjuk. Jakubec Péter torz mintája egy kisebbségi léthelyzetbe kényszerült közösség megalkuvó magatartásának, az alkalmazkodás politikájának. A *Kezek bő ideje* című elbeszélés szereplői mintha csak egy ócska szappanopera hősei lennének, *A tűz közepéből* című novella szereplői pedig kétszeresen is (egy eljátszott színpadi mű és egy mesterkéltszerű szerelmi háromszög szereplőiként) teremtik meg önparódiájukat. Azonban nemcsak az író, a mesélők és a szereplők élnek meg a leértékelődésnek e folyamatát, de egészen elvont fogalmak is visszajáról mutatkoznak meg. Bölömék világában még vannak örök érvényű igazságok és megbecsült léttartalmak, emitt már nincs tartós érték. A *Haragod rám nehezedett* című elbeszélés ennek az értékvesztésnek a körtörténete. Záradékként a vajdasági magyar irodalom görbe tükrét tartja elénk a mesélő.

Az Újvidéki Dekameron korábbi félszáz darabjában is felbukkantak, olykor szervező elemként funkcionáltak idegen kontextusból beemelt szövegegyüttesek. A harmadik kötet szövegeiben ez az eljárás dominánssá válik: mindenk előtt a szereplők zilált lelkivilágát, identitásvesztésük mértékét tükrözik. A töltelékzsövegek többször a szereplők és mesélők akaratától független démoni hatások jelenlétét nyomatékosítják. Pl. Törjék István számlaügyi előadó bárhova tekint, lelki szemei előtt folytonosan a MEGHALSZ NEGYVENÉVES KORODBAN felirat jelenik meg (*Ki állhat meg*), a Kanadába készülő által magolt angol frázisok az idegenségérzet és az egyedüllét szimptomáit erősítik fel (*Táborba szállnak együttesen*). Feltehetően a létrejöttükben működő külső hatások révén, Gobby Fehér újabb novelláinak hangvétele egyre inkább profetikussá válik.

A tűz közepéből huszonöt novelláját ezúttal is egy dátummal ellátott (1993. április 11.), reflexív tartalmú szöveg követi, ami kifejti és kifejezi azokat az eljárásokat, tartalmakat és hangulatokat, amelyekből a kötetegész építkezik. Ennek megfelelően az *Ezek azok, akik hozzátok mennének* című záró szöveg a töredezettség, azaz világról alkotott kép egységének felbomlását, a folyamatos beszéd hiányát jelzi. Az író „egyre homályosabb szemüvegen” keresztül szemléli a valóságot, mely „valószínűleg megtörténhetett volna, mint ahogy minden lehetőség olyan, hogy néha ugyancsak az emberek képzeletében születik meg, de néha igazabb mint a valóság maga” (*Töltésétek meg az embereknek szákjait*).

BENCE Erika

SZÍNHÁZ

TOUR DE BRECHT

Ez a brechti epikus színház.

Ez a brechti epikus színház?

Igen. – Igen?

Talán. – Talán?

És sorolhatnám tovább, hosszan ugyanazon mondatok, mondat értékű szavak kijelentő és kérdő, kérdő és kijelentő változatát, mert sem kijelenteni nem tudom önmagamot, sem kérdezni nem tudom önmagamtól megnyugtató módon, mert minden kijelentés kérdést indukál bennem és fordítva, minden kérdés után felmerül, hátha mégsem kell hitetlenkedni, hiszen az előadás nem unalmas, nem érdektelen, nem naiv, nem didaktikus, ahogy, bevallom, olykor-olykor gondoltam.

De akkor milyen?

Amikor először láttam, szinte kizárólag elmarasztaló, fanyalgó vélemények után, talán, mert nagyon rosszra számítottam, mondhatom, kellemesen csalódtam, de az is igaz, hogy nem lelkesített fel. Lényegében jól kigondolt, kevés eszközzel következetesen kivitelezett előadásnak találtam Zsótér Sándor (Budapest) rendezését. Amikor írás előtt tisztázandó még néhány kérdés, gondoltam, viszont másodszor néztem meg, bevallom, untam. A rendezői kéz szerkesztési munkáját dicsérő mechanizmus és az ezt üzemben tartó színészi fegyelem ekkor is működött, de – talán mert jobban mögé láttam, kiismertem a szisztémát – az, ami a színpadon történt, szinte már nem is érdekelt.

Kétségtelen, hogy minden egyes epizódnak van az életből ismert, sőt saját élettapasztalatunk által is könnyen hitelesíthető valóságtartalma. Igaz, hogy aki jó, az mindig pórul jár, becsapják, kisemmizik, hogy a gazdagok önzőek és lelketlenek, hogy a hatalom korrupt, a pénz, ha van, minden akadályt legyőz(het), ha nincs, tehetetlenek, bénák leszünk.

Brecht valóságismerete kiváló, pontos.

Vagy arról lenne mégis szó, hogy nem szeretem Brechtet?

Hát nem kifejezetten rajongok érte, illetve van műve, mellyel nem sikerült közvetlenebb kapcsolatba kerülni, s ilyen *A szecsuáni jóember* is, amit nem sokkal a vígszínházi előadás után a pesti vendégrendező Újvidéken színpadra szerkesztett. Azt tudom, és vállalom, hogy a hiba nem Brechtben és nem ebben a szociológiailag/közgazdaságtanilag/erkölcsileg igaz példázatban, hanem bennem van. De nem tehetek róla, zavar, hogy itt csak történetek vannak, amelyeket elmondanak, közölnek velünk, és nincsenek színpadi szituációk, amelyeket el lehetne/kellene játszani. Feltehetőleg a Brecht-darab szárazságát,

szikárságát kívánta feledtetni a rendező, amikor egy interjúban ekképpen érvelt: „... nem beszédek mondanak a szereplők tanító célzattal. A történet egy utcalányról szól, aki szerelmes lesz és elhagyja a szerelme, hol van itt a hidegség, hol van itt a távolságtartás? Sehol.” Ha erről szólna *A szecsuaáni jóember*, valóban nem éreznénk hidegséget, nem lennének távolságtartók. De nem erről szól, illetve erről is csak annyira, mint a másokon segítő utcalány életének rokonok, barátok, háztulajdonosnő okozta keserűségéről. Persze, egyáltalán nem hiba, hogy másról is szól a darab, mint Sen Te szerelmi csalódásáról, például – ahogy maga Brecht írta – arról, hogy „embert ember kizsákmányol”, de csak szól, és a színpadon ez nem játszódik le.

Ahhoz nem fér kétség, hogy a rendezőnek (Ambrus Mari díszlet- és Benedek Mari jelmeztervező segítségével) sikerült mindössze néhány kellékkal kialakítani az előadás látványvilágát, de sem a kínaiak hagyományos kerékpárkultuszát idéző körbe-körbe karikázás, sem a színes legyezők és napernyők, sem pedig a szociológiai jelképnek tekinthető kordé nem pótolják a színpadi cselekmény hiányát. Bár, nem győzöm hangsúlyozni, itt minden jól ki van találva, és szinte következetesen működik. Kezdve attól, hogy az üres színpad közepére szerkesztett square valóban találó, kiváló ötlet, nemcsak azért, mert körbe lehet karikázni úgy, hogy mindenki egy irányban halad, de szemben a többiekkel különböző jó lélek utcalánnyal, akinek viszont a többiekkel eltérően jelképes színű piros biciklije van, hanem azért is ügyes megoldás a színpad közepén levő virágcserepekkel teli körágyás, mert az utcai, országúti körforgalmat idézik emlékezetünkbe s a cserepek ide-oda rakosgatása, bár lényegében látszat- vagy pótcselekedet, feledtetni tudja a színpadidegen tömény epikát. Hasonlóképpen jó ötlet a kordén közlekedő háztulajdonosnő legyezőjének vitát lezáró csattanása. Szép a színes napernyők forgása. Hatásos az ugyancsak körbe rendezett lakodalmi jelenet kezdete, amíg a nárszép türelmesen, majd egyre türelmetlenebbül várja/követeli a menyasszony egyetlen rokonát, a nagybácsit, nem tudván, hogy nagybácsi nincs, Sen Te szokott átöltözni nagybácsivá, hogy lecsillapítsa a kedélyeket, s hogy kemény szívvel rendre utasítsa azokat, akiket a jó lélek utcalány képtelen megregulázni, elutasítani. S még néhány valóban szépen megoldott jelenete van az előadásnak, de mivel az egésznek nincs drámai ereje – tétje sincs. A vizuálisan szép jeleneteket színházban megengedhetetlenül közömbösen, érdektelenül szemlélem, akárcsak a színészek valóban csodálatos fegyelmet tanúsító, csupán szövegfelmondásra korlátozott munkáját. Játék, szerepformálás ezúttal nincs, csak szövegmondás van, amit elsősorban az utcalány/nagybácsi kettős feladatát ellátó Nagypál Gábor hajt végre pontosan, minden érzelmet kiiktatva, szenttelenül, míg például Krizsán Szilvia háztulajdonosnőként vagy Német Attila az utcalányt elhagyó pilótaként láthatóan igyekszik legalább némi szenvedélyt tanúsítani. A többiek – Ábrahám

Irén, Figura Terézia, Kőrösi István f. h., Magyar Attila, Mezei Kinga a kétféle stílus között egyensúlyoz/ingadozik. Külön kell szólni Faragó Edit Jang asszonyáról és Szorcsik Kriszta vízárúsáról. Nem értem, miért különbözik mind jelmeze (fehér, kislányos túllruhát visel), mind beszédmódja (sikong) szerint az utcalány leendő anyósa az előadás többi szereplőjétől. Biztos van ennek magyarázata, de erre nem sikerült rájönni. Szorcsik Kriszta férfiszerepet kapott, ő Vang, a vízárús, a hagyományos brechti narrátor. Nem világos, miért kellett ezt a szerepet nőre osztani, de tény, hogy Szorcsik Kriszta arra mutat példát, amire az előadásban senki: hogyan lehet valaki egyszerre szenttelen, és fejezhet ki mélységes fájdalmat.

Brecht elég ritka vendég nálunk, kivált példabeszédei fordulnak meg ritkán színpadainkon, amit sajnálhatunk, ugyanakkor viszont nem valószínű, hogy a nézőkben nem mindig bővelkedő Újvidéki Színház megengedhet magának egy ilyen, minden szakmai pontosság ellenére is közönségriasztó előadást.

Ha hasonlatot keresnek Zsótér Brecht-rendezésére, azt mondanám, hogy az előadás olyan, mint egy kirakatbábu, szép az alakja, tökéletesek a vonalai, kecsesek az idomai, de aligha jutna bárkinek is eszébe, hogy eltöltsön vele egy éjszakát.

GEROLD László

KRÓNIKA

BORI IMRE SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSA

Március 18-án folyóiratunk főszerkesztője, Bori Imre székfoglaló előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémián. Az irodalomtörténészt, a tudóst, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar nyugalmazott tanárát, Németh G. Béla akadémikus köszöntötte és méltatta munkásságát, majd Bori Imre felolvasta Szenteleky Kornélról írott tanulmányát (folyóiratunk következő számában lesz olvasható), és Kiefer Ferenc akadémikustól átvette a tagságot elismerő oklevelet.

MEGJELENT/MEGALAKULT

Láncz Irén: *Csantavéri hiedelemmondák*. Tanulmány, szövegközlés, Rubicon, Becse, 2001

Zentán a Térzene Irodalmi és Művészeti Társaság kiadásában megjelent a *Térzene évkönyv 2000–2001*. c. kiadvány.

Fazekas Katalin összeállításában és Csernik Attila illusztrációival *Versfüzér* címmel XIX. és XX. századi magyar költők

verseit tartalmazó kiadványt adott ki az újvidéki Atlantisz Könyvkiadó.

CD – Szabadkán a Kiss Lajos Néprajzi Társaság szervezésében március 9-én mutatták be a Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának CD-jét, melyet Papp Árpád, Voigt Vilmos, Sárkány Mihály, Terböcs Attila és Mohay Tamás méltatott.

A szerző kiadásában megjelent Horváth Mátyás *A szabadkai gimnázium száz éve (1890–1990)* című helytörténete.

Boschán Sándor: *Örök álmok*. Hagyatéki művek, vers, novella, dráma, JMMT Kiskönyvtára, Újvidék, 2002 (Líra, epika, dráma 4.).

Bozóki Antal: *Emberi és kisebbségi jogaink*. Dokumentumok, cikkek, JMMT Kiskönyvtára, Újvidék, 2001 (Szociológia, jog és rokon társadalomtudományok 5.).

Hornyik Miklós: *Határsértés*. Esszék, tanulmányok, Ister, Budapest, 2002

Egy letűnt nép nyomában. Szarmaták Észak-Bácskában. Szekeres Ágnes, Ricz Péter, Gerlovics Szilveszter tanulmánya, Városi Múzeum, Szabadka, é. n.

Harmath Károly: *Tacsi csacsi virágvásárnapja*. Mese, Agapé, Újvidék, 2002

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ IRODALMI TÁRSASÁG – Szabadkán civil szervezetként megalakult a Kosztolányi Dezső Irodalmi Társaság. Az írókat, tanárokat, újságírókat, színészeket, jogászokat tömörítő társaság, melynek elnöke Pásztor Valéria középiskolai magyartanár, feladatának tekinti a Kosztolányi Napok szervezését, a Kosztolányi-dokumentumok begyűjtését és rendszerezését, valamint a fiatal írók segítését.

DÍJAK

HÍD IRODALMI DÍJ – A Híd Irodalmi Díj bírálóbizottsága – Böndör Pál, Burány Nándor, Hózsza Éva, Tari István és Utasi Csaba elnök – 2002. február 22-ei ülésén számba vette a jugoszláviai magyar írók 2001-ben megjelent műveit, és egyhangúlag úgy döntött, hogy a 2001. évi Híd Irodalmi Díjat Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)* című könyvének ítéli oda.

A bírálóbizottság megítélése szerint Gerold László könyve a tavalyi jugoszláviai magyar könyvtér legjelentősebb alkotása. Az elmúlt válságos évtizedben, a szemléletváltás küszöbén Gerold Lászlónak volt ereje ahhoz, hogy felgyűjtse és rendszerezze az irodalmunk életére vonatkozó életrajzi és bibliográfiai adatokat, melyeknek közzétételével közvetve a vajdasági magyar irodalom jövője mellett is hitet tesz.

FORUM KÉPZŐMŰVÉSZETI DÍJ – A Forum Képzőművészeti Díj bírálóbizottsága (Léphaft Pál elnök, Mezei Erzsébet és Zsáki István) 2002. február 13-án megtartott értekezletén egyhangúlag úgy döntött, hogy a 2001. évi díjat Nemes Fekete Edit szabadkai keramikusművésznék ítéli

oda több évtizedes munkásságának elismeréséül.

Nemes Fekete Edit több mint három évtizede van jelen a vajdasági képzőművészeti életben. Ez idő alatt, az egyébként is nagy hagyománnyal rendelkező vajdasági kerámiaművészetben sajátos stílust teremtett, és olyan sorozatokat alkotott, amelyek hűen tükrözik életérzésünket és égtájunk szellemiségét.

KULTÚRA SZIKRÁI DÍJ – A Vajdasági Oktatási és Művelődési Közösség a hagyományos Kultúra Szikrái Díj kitüntetettjei között szerepel Papp György, a Magyar Tanszék tanára és Gubena Éva csantavéri zenetanárnő.

SOROS-ÖSZTÖNDÍJ – Szorcsik Krisztát, az Újvidéki Színház művésznőjét a budapesti Soros Alapítvány Irodája egyéves ösztöndíjban részesítette.

RENDEZVÉNYEK

PESTI BEMUTATKOZÁS – A Károlyi Palota Irodalmi műhelyek c. sorozatában febr. 26-án bemutatkozott a Forum Könyvkiadó és a Híd. Közreműködtek: Bordás Győző, Gerold László, Németh István, Pap József és Szathmári István. Az est házigazdája Elek Tibor, a békéscsabai Bárka c. folyóirat szerkesztője volt.

PENAVIN-EMLÉKÜLÉS – Szabadkán a Kiss Lajos Néprajzi Társaság március 8-án tudományos tanácskozáson emlékezett a tavaly elhunyt Penavin Olga, egyetemi tanárra, néprajztudósra. A Tanárnő munkásságát Voigt Vilmos, Papp György, Silling István, Beszedes Dénavári Valéria, Gráfik Imre, Csáky S. Piroska, Raffai Judit, Papp Árpád és Barna Gábor méltatta, illetve beszélt arról, hogyan kell további néprajzi kutatásokat Penavin Olga szellemében folytatni. A két ülészakban tartott

tanácskozáson Kósa László és Jung Károly elnökölt.

MÁRCIUSI MŰSOR A TANSZÉKEN – Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén *Márciusi ifjak* címmel tartottak ünnepi műsort. A hagyományos rendezvényen a Bulyovszki Gyuláról, Degré Alajosról, Irányi Dánielről, Irinyi József-ről, Jókai Mórról, Petőfi Sándorról, Vajda Jánosról, Vasvári Pálról és Vidáts Jánosról készült összeállítást, valamint Jókai Mór emlékezését, Petőfi költeményeit, Varró Dániel Vörösmarty Mihály c. versét a tanszék első éves hallgatói adták elő. A műsor összeállítása és betanítása Faragó Kornélia és Harkai Vass Éva tanárnők munkája. Ünnepi beszédet Bányai János tanszékvezető mondott. – A műsor egy részét másnap, március 13-án megismételték a belgrádi Filológiai Kar Hungarológiai Tanszékén.

PODOLSZKI JÓZSEF EMLÉKNAP FEKETICSEN – A feketicsi művelődési egyesület az idén is megemlékezett Podolszki Józsefről, a költőről, íróról és publicistáról. *A Verses József-napi köszöntő* című műsor házigazdája Bordás Győző volt, vendégként pedig három költő – Pap József, Gulyás József és Bogdán József – lépett a közönség elé. A rendezvény keretében a topolyai Auróra irodalmi szakközpont Tóth Ferenc *Önvédelem* című verses összeállítását adta elő, a zentai Kiriana együttes pedig megzenésített verseket. Az idén is kiosztották a publicisztikai pályázat díjait, amelynek nyertesei Szoldos Tibor, Tóth Lívია és Gáspár Mária.

BALÁZS-EST ZENTÁN – *Szerelem, gyufásdobozban* címmel a zentai Városi Könyvtárban tartották meg Balázs Attila

irodalmi estjét, amelyen az író mellett Grecsó István (altszaxofon) lépett fel.

FARAGÓ ÁRPÁD-KÖNYVBEMUTATÓ – Faragó Árpád *Elfelejtett arcok, elfelejtett emberek* című könyvét február 27-én mutatták be Újvidéken, az M Stúdióban. Fellépett a szerző, Ádám Olga, Bocskovics Rózsa, Ferenci Jenő, Horváth József, Ladik Katalin és Tusnek Otilia. A színészekkel Vajda Tibor beszélgetett. Az est vendége volt Hajnal Jenő, a könyv felelős kiadója és szerkesztője. A műsort Franyó Zsuzsa rendezte, a szervező Matuska Mária volt.

SZÍNHÁZ/ZENE

NEMZETI SZÍNHÁZ – Március 15-én Budapesten megnyílt az új Nemzeti Színház. Színházavató előadásként Madách Imre *Az ember tragédiáját* mutatták be Szikora János rendezésében, Ádám Szarvas József, Éva Papp Vera, Lucifer Alföldi Róbert.

SZLOVÉN SZÍNHÁZ ÚJVIDÉKEN – A ljubljanei Szlovén Nemzeti Színház februárban Újvidéken vendégszerepelt. Samuel Beckett *Godot-ra várva* c. klasszikus abszurdját Dušan Jovanović, David Harower mai skót drámaíró *Kés a tyúkban* c. művét Mateja Kolečnik rendezésében látta a több évi szünet után ismét szlovén színészeket köszöntő újvidéki közönség.

CASANOVA-JELENSÉG – Február 12-én az újvidéki Szerb Nemzeti Színházban Đurđa Tešić fiatal belgrádi rendező diplomarendezésében David Greig skót kortárs drámaíró *Casanova* című drámáját adták elő. Tešić Casanovája sok mindenben eltér Greig elképzelésétől: az ő Casanovája fiatal. A főhős szerepét Sergej Trifunović alakította, ellentéte a darabban a Vitrinkészítő, akit Predrag Momčilović jelenített meg. További szereplők: Draginja

Voganjac, Aleksandra Carić, Jovana Ba-
lašević, Tanja Pjevac, Tijana Maksimović,
Sanja Ristić-Krajinov, Slavica Bajčeta,
Gordana Kamenarović.

MAGYAR ZENEI ESTÉK – A JMMT
és a Szabadkai Filharmónia szervezésében
került sor március 18-án a szabadkai vá-
rosháza tanácstermében a VI. Vajdasági
Magyar Zenei Estékre, amelyen a Berislav
Skenderović vezényelte zenekar Füstös

Dénes, Hartig Tibor, Király Ernő, Megyeri
Lajos, Molcer Mátyás, Verebes Ernő, va-
lamint a Nagybecskereken született, Pesten
élő Petrovics Emil szerzeményeit adta elő.

KIÁLLÍTÁS

TÁJKÉPEK – Kiss Mária tájképeinek
kiállítása nyílt meg a szabadkai Cinema Ga-
leryben.

SMIT Edit összeállítása

TŐLÜNK – RÓLUNK

TŐLÜNK

Alföld

Tolnai Ottó: Potenciális kakaspörkölt,
žilavkával, próza – 2002. 3.

Élet és Irodalom

DrMáriás: Zoo. Roskó állatigazgató tit-
kos albuma, kritika – 2002. márc. 8. (10.
szám)

Thomka Beáta: Ex libris (Rilke: Törté-
netek a Jóistenről; A fotográfus; Mrozek:
A zsiráf és más történetek, Ismeretlen ba-
rátom és más történetek) kritikák – 2002.
március 15. (11. szám)

DrMáriás: Kedves Gyula!, kiállításkriti-
ka – 2002. március 15. (11. szám)

Forrás

Fekete J. József: Az efemérség aktív utá-
lata avagy a hipochondria epikus metaforái,
tanulmány – 2002. 3.

Gion Nándor: Aranyat talált, folytatásos
regény, VII. rész – 2002. 3.

Harkai Vass Éva: Részleges amnézia; A
folyónál, versek – 2002. 2.

Nagy Farkas Dudás Erika: Talán hol-
nap, próza – 2002. 3.

Hitel

Hász Róbert: Elmondom, én Lüsziá-
szom, teneked, próza – 2002. 3.

Műhely

Tolnai Ottó: Mert ha annyit könyvezhet-
nék is, mint a tenger. Mint lovukkal vité-
zeket. Vitéz Mihály. Hegeszd össze nászod
haláloddal; Turbinát a Niagarára; Dagály,
versek – 2002. 1.

Tolnai Ottó: Szikora Tamás kiállításá-
nak megnyitója – 2002. 1.

Zsöllye

Gerold László: Krleža redivivus (Miroslav
Krleža: Glembay Ltd – Szerb Nemzeti
Színház, Újvidék), kritika – 2002. 3.

RÓLUNK

HÁSZ RÓBERT

Takács Judit: „Néha a legköznapibb aj-
tók is más világokra nyílnak”. Hász Róbert
prózájáról, tanulmány – 2002. 3.

PAPP Endre

A múlt erősebb, mint a jelen. Interjú
Hász Róberttel – 2002. 3.

TOLNAI OTTÓ

Acsai Roland: Poszeidon pillanata (Tol-
nai Ottó: Balkáni babér), kritika – Alföld
2002. 3.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az *Új Forrás* szerkesztősége interjúpályázatot hirdet. Az interjúk témája a folyóirat jellegének, „profiljának” megfelelő legyen: irodalom, művészet, társadalomtudomány. Az egyes interjúk terjedelme ne haladja meg az 1 szerzői ívet (40 ezer leütés, „karakter”), de ne legyen kevesebb 0,5 szerzői ívnél. Fiktív interjúkkal a szerkesztőség nem kíván foglalkozni, éppen ezért pályázati feltételül szabja, hogy az interjút adó személy azonosítható legyen. (Címét, telefonszámát mellékelni kell a jelíget tartalmazó borítékban.) A pályázatot jelígesen kell beküldeni az alábbi címre: 2800 Tatabánya, pf.: 1231. Beküldési határidő: 2002. szeptembr 1. A pályaműveket a szerkesztőség által felkért zsűri bírálja el. Az *Új Forrás* szerkesztősége 3 díjat (100–110–120 ezer forint), valamint egy különdíjat kíván adni. Eredményhirdetés az *Új Forrás* ez évi decemberi számában lesz. A nyertes, valamint a még közlésre érdemes pályamunkákat a folyóirat a 2003. évi számaiban (a szokásos honorárium mellett) közli.

Az *Új Forrás* szerkesztősége

A FORUM KÖNYVKIADÓ IDEI KIADVÁNYAI

Megjelent

Valkay Zoltán: *Zenta építésze*

Utasi Csaba: *Mindentől messze* (esszék, tanulmányok)

Radomir Konstantinović: *A vidék filozófiája* (tanulmány)

Stevan Raičković: *Tisza I-V.*

Előkészületben

Jung Károly: *Mogorva Héphaisztosz* (versek)

Verebes Ernő: *De hol van itt villamos?* (versek, prózaversek, prózák)

Varga Sándor: *Belémfalazottan* (versek)

Németh István: *Fülbelövés* (jegyzetek, kisesszék)

Tari István: *Akarsz egy Jugoszláviát?*

Lévay Endre: *Holnapvárók* (visszaemlékezés)

Jódal Rózsa: *A csokinyuszi három kívánsága* (mesék)

Mészáros Zoltán: *Úton a csók felé* (esszék)

- Bordás Győző*: A hír és a nejlonzsák (*jegyzet*) 386
Pozsvai Györgyi (Budapest): „Az apád fia vagy. Rá emlékezem rólad...”
(*tanulmány*) 390
Pusztai Ilona (Budapest): Asszonyorsok Jakov Ignjatović regényeiben
(*tanulmány*) 401

IRODALMI MÚZEUM

- Csorba Béla*: Egy ez idáig lappangó adalék Sinkó Ervin kecskeméti
tevékenységéhez (*jegyzet*) 408
Melléklet: Rád Árpád és Szamuelli 411

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

- Harkai Vass Éva*: Paulus(ok) (Térey János: *Paulus*) 413
Bence Erika: Beszédszerűség és töredékesség (Gobby Fehér Gyula:
A tűz közepéből) 421

Színház

- Gerold László*: Tour de Brecht (Bertold Brecht: *A szecsuáni jó-
ember*) 424

KRÓNIKA

- Smit Edit összeállítása 427

- Pályázati felhívás 431

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

E számunk megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődésügyi Titkárság, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, valamint a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Kulturális Alapprogramja és az Illyés Közalapítvány támogatja

DELTA BANK

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2002. március. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57–216. e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsrószámú lára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EU. – Készült az Agapé nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079